

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΕΤΟΣ Α'

30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1877

ΤΕΥΧΟΣ 11

ΦΕΙΔΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΟΥ *

Ἐμφανιζόμενος, Κύριοι, ἐνώπιον ὑμῶν πρῶτον μὲν ὀφείλω, ἱερὸν ἐκπληρῶν καθήκον, νὰ ἐκφράσω τὴν βαθεῖν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὴν σοφὴν τῶν φιλοσόφων σχολήν, ἀνθ' ἧς μὲ ἤξιώσεν ὑψηλῆς τιμῆς, συγκαταλέξασά με εἰς τοὺς ὑφηγητάς τοῦ ἀνωτάτου τῆς Ἑλλάδος παιδευτηρίου, ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν φιλόμουσον τοῦ σεπτοῦ ἡμῶν ἀνακτος κυβέρνησιν, τὴν ἐγκρίνασαν καὶ ἐπικυρώσασαν τὴν περὶ τῆς ἐμῆς ὑφηγεσίας ὁμόθυμον γνωμοδότησιν τῆς σχολῆς. Ἐἶτα δὲ ὁμοίως καθήκόν μου ἀπραϊτήτον ὑπολαμβάνω νὰ ἀνομολογήσω, ὅτι ἀνερχόμενος εἰς τὴν ἔδραν ταύτην, ἦν ἐτίμησαν καὶ τιμῶσιν ἔξοχοι τῆς ἐπιστήμης μυσταγωγοὶ καὶ ἱεροφάνται, κατέχομαι ὅλως ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ βάρους τοῦ ἔργου, ὅπερ ἀνέλαβον, συναισθάνομαι βαθέως, ὅτι μόνον ἐξαιρετος ἐπιστημονικὴ δύναμις, ἠνωμένη μετὰ πείρας συνεχοῦς καὶ μακρᾶς ἤθελεν ἐπαρκέσει εἰς τὸ νὰ ἐκπληρώσῃ τις τελεσφόρως τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα. Ἐλπίζω ὅμως, ὅτι ἡ εἰς τὸ ἔργον μεγάλῃ προθυμία μου καὶ ἡ σύντονος καὶ εὐσυνείδητος ἐργασία μου θέλουσιν ἐκ τῶν ἐνόντων ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς σημερινὰς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης, καὶ πεποιθὸς εἰς τὴν ὁμολογουμένην εὐφύιαν καὶ ἐπιμέλειαν τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος, παρ' ἧς ἀπεκδέχομαι πλήρη ἐπίδειξιν τῶν πατροπαράδοτων τούτων αὐτῆς ἀρετῶν, ἀποδύομαι μετὰ θάρρους εἰς τὸν ἐπιτραπέντα μοι πνευματικὸν ἀγῶνα, εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθημάτος τῆς ἀρχαιολογίας.

* Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐξεφωνήθη ὡς εἰσιτήριος λόγος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ὑφηγεσίας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐν Ἀθῆναις ἔθνικῃ Πανεπιστημίῳ τῇ 18 Ἀπριλίου ἐκδοθεῖσα δὲ καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ἀφιερῶθι τῇ κ. Χ. Πρετεντέρῃ Γυπαλάδῳ.

ἐποχῆς καὶ τῆς νίκης εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ Πρόμαχος δὲν δύναται τόσον νὰ ἐξαχθῆ ὁ χρόνος τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ὅσον ἐκ τῆς περιόδου, καθ' ἣν ἤρξαντο οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἰδρῦσαι τὰ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῶν Περσῶν μνημεῖα. Ἡ περίοδος αὕτη δὲν πρέπει νὰ ζητηθῆ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κίμωνος ὡς παρακατιόντες θὰ ἀναπτύξωμεν. Τρίτον δὲ καὶ τελευταῖον οὐδαμῶς εἶνε πιθανόν, ὅτι τὸ κολοσσαῖον ἐκεῖνο ἀγάλμα ἦτο τὸ πρῶτον τοῦ Φειδίου ἔργον, ἐπομένως δὲ ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐμφάνισις ὡς καλλιτέχνου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ ἐξ αὐτοῦ.

Ἐὰν κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμοὺς παραδεχθῶμεν ὡς ἐποχὴν τοῦ ἔργου ἐκεῖνου τὴν 78 περίπου ὀλ. καὶ ὑποθέσωμεν ἐν ταύτῃ ὅτι ὁ Φειδίας ἦγε τότε τοῦλάχιστον τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας του, προκύπτει ὡς χρόνος τῆς γεννήσεώς του ἡ 71 ὀλ. Κατὰ δὲ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτον τὴν 85 ὀλ. 3, ὅτε, ὡς γνωστὸν, ἐστάθη τὸ ἀγάλμα τῆς χρυσελεφαντίνης παρθένου Ἀθηνᾶς, ὁ Φειδίας θὰ ἦτο ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη. Μόνον δὲ εἰς ἡλικίαν τοιαύτην ἀρμόζουσιν ἢ τε φλακκρὰ κόμη καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὐτοῦ μορφή, ἣν ἐνετύπωσεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς θεᾶς κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν τοῦ Πλουτάρχου μαρτυρίαν. Κατὰ δὲ τὴν 86 ὀλ. θὰ εἶχεν ἤδη τὴν ἡλικίαν τὴν προσήκουσαν εἰς τὴν σύλληψιν καὶ παράστασιν τοῦ ἰδανικοῦ ἐκεῖνου τοῦ κράτους, τῆς ἰσχύος καὶ τῆς σοφίας, τὸ ὁποῖον ἐξεδήλωσεν εἰς τὸ ἀγάλμα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός. Οὕτω δὲ κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτον ὁ Φειδίας θὰ ἀπεβίωσεν ἄγων περίπου τὸ 60 ἔτος τῆς ἡλικίας του, διότι γνωρίζομεν ὅτι ἐτελεύτησε τὸ 1 ἔτος τῆς 87 ὀλ., ἦτοι βραχὺ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἐν ταύτοις πολλῷ σπουδαιότερον τῶν χρονολογικῶν ἐρευνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς οὐδὲν ὠρισμένον ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν, εἶνε νὰ ἀναζητήσωμεν μετὰ συντονωτέρας ἐπιμελείας τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Φειδίας φαίνεται προαχθεὶς καλλιτέχνης, πρὸς συμπλήρωσιν τινὰ καὶ ἐξακρίβωσιν τῆς βιογραφίας του. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν κατὰ τὸ ἐνὸν συνάγοντες ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν Μηδικῶν πολέμων τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν τέχνην γεγονότα, ἐξ ὧν δυνατὸν εἶνε νὰ ἀπαρτισθῆ ἀλληλουχίᾳ τινὲς βαθμιαίας καλλιτεχνικῆς ἀναπτύξεως, ἐν ἣ νὰ καταλάβῃ τὴν οἰκείαν θέσιν ὁ Φειδίας.

Ἀφοῦ ὁ ἐπικείμενος ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἀπεσοβήθη, πρῶτος ὁ Θεμιστοκλῆς, ὡς γνωστὸν, ἐπεχείρησε δημόσια ἔργα· ἀλλ' ὅμως οὗτος φαίνεται σκεφθεὶς μόνον περὶ ἀνοικοδομήσεως καὶ ὀχυρώσεως τῆς πόλεως. Μόνον ἀσφάλεια καὶ προαγωγή τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰ σπουδαιότερα καὶ ζωτικώτερα ζητήματα. Αἱ δὲ ποικίλαι εὐκολίαι, ἃς παρέσχεν εἰς μετόικους καὶ ἐργάτας ἀλλοδαποὺς δὲν δεικνύουσι πιθανῶς πρόνοιαν περὶ ἐμψυχώσεως τῆς καλλιτεχνίας, ἀλλὰ μᾶλλον σχέδιον ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν τε ἐμπορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν προαγομένην αὐτῆς ναυτικὴν δύναμιν. Ὅτι δὲ ἤδη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἤρξαντο ἐν

Ἀθηναίαι ἀνοικοδομοῦντες τοὺς καταστραφέντας ναοὺς, νέα ἱερὰ καὶ ἀγάλματα ἰδρύνοντες, καὶ ἀποπειρώμενοι παντοίων καλλιτεχνικῶν ἔργων, εἶνε μὲν πιθανόν, ἀλλ' οὐδαμῶθεν παρέχεται ἡμῖν τὸ ἐνδόσιμον, ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ Θεμιστοκλέους οἱ Ἀθηναῖοι ἐξῆλθον τῶν πρακτικῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπιχειρήσεων ἄλλως ἀρκούντως σπουδαίων, δυνάμενων νὰ ἐπασχολήσωσι πληρέστατα πάντα τὰ μέσα καὶ πάσας τὰς δυνάμεις τῆς ἀναγεννωμένης πόλεως.

Βεβαιότερον ἤδη ἀναφαίνεται ὁ Κίμων ὡς ἐπιζητήσας ἐν τοῖς δημοσίοις τεχνικοῖς ἔργοις πρὸς τῷ ὠφελίμῳ καὶ τῷ ὄρατον. Ἡ τοῦ Κίμωνος πρόνοια περὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς πόλεως ὑπολείπεται πολὺ τῆς ἐπὶ τοῦ Περικλέους μεγάλης ἐποχῆς· οὐχ ἦττον ὅμως ὁ Κίμων, καίπερ ἐξακολουθῶν νὰ ἐνεργῆ κατὰ τὴν πρακτικὴν ἐμπνευσιν τοῦ Θεμιστοκλέους, παρασκευάσας τὴν οἰκοδομὴν τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ὀχυρώσας τὴν Ἀκρόπολιν, ἐν ταύτῃ ὅμως δὲν παρημέλησε νὰ θεραπεύσῃ καὶ νὰ παραγάγῃ τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ὁποῦν ἐμελλον νὰ προκύψωσιν ἐπὶ Περικλέους τὰ διακαινίσαντα τὴν δόξαν τῶν Ἀθηναίων μνημεῖα. Εἶνε γνωστὸν, ὅτι ὁ Κίμων ἐφύτευσε κήπους παρὰ τὴν Ἀκαδήμειαν, ἴδρυσεν τὴν ἀγορὰν κατὰ νέον σχέδιον, καταφυτεύσας αὐτὴν δένδρεσι καὶ περιβαλὼν πολυτελέσιν οἰκοδομαῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει μάλιστα τὸ Θησεῖον. Ἀπὸ τοῦ Κίμωνος ἔχουσιν ὡσάυτως τὴν ἀρχὴν τῶν καὶ ἄλλαι ἐξάριτοι οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως, ὡς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μὲν ὁ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐν δὲ τῇ πόλει τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου. Χαρακτῆρ δὲ ἰδιάζων τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κίμωνος ἔργων εἶνε παρὰ τὸ καλὸν καὶ τὸ φαιδρὸν, μάλιστα τὸ σεμνόν. Καὶ ἐκ τῶν ἔργων δὲ τοῦ Φειδίου τὰ ἀναγόμενα εἰς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, καὶ ἰδίᾳ τὰ εἰς τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ἐνταῦθα τε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐν οἷς καὶ τὴν Πρόμαχον δυνάμεθα νὰ τάζωμεν μετὰ τινος βεβαιότητος εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κίμωνα Περικλῆς ἀναφαίνεται περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπ' ὄλας τὰς ἐπόψεις ὡς ὑποτάξας ὅλως ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ἐκυτόν αὐτοβουλίαν καὶ ἐνέργειαν τὴν μεγάλην ἐπιβολὴν τοῦ νὰ ἀνοικοδομήσῃ καὶ καθωραΐσῃ συντόμως τὰς Ἀθήνας. Καὶ οὗτος μὲν κατ' ἀρχὰς προσήλωσεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν προσοχὴν του εἰς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ Περσικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ πολὺ ταχέως ὑπ' αὐτὸν ἡ τέχνη ἔλαθε θέσιν ὅλως ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ του, ἐξεδηλοῦτο τὰς τις ἀποκλειστικῶς Ἀττικῇ.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιβολὴ συνίστατο εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατηδηφιμένων ἔτι ἱερῶν σύμφωνα πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῆς νεωστὶ ἐμψυχωθείσης τέχνης, εἰς τὴν διακόσμησιν πρὸ πάντων τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς τοῦ ἱεροῦ κέντρου τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Ἀττικῆς, εἰς τὴν παράστασιν καὶ ἐξεικόνισιν τοῦ ἰδεώδους τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς τῆς θεότητος ἐκείνης, ἐν ἣ συνηνοῦντο μάλιστα κατὰ

τὴν ἰδανικὴν τοῦ σύστασιν ὁ πνευματικὸς, ὁ ἱστορικὸς καὶ αὐτὸς ὁ ὕλικὸς βίος τῆς ἀττικῆς πολιτείας καὶ τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ.

Οὕτω λοιπὸν προκύπτουσι τὰ ἐν Ἐλευσίῃ μνημεῖα, ὁ Παρθενὼν καὶ τὰ Προπύλαια, τὸ Ὁδεῖον, ὁ ναὸς τῆς Σουνιαδος Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλα ἱερὰ ἐν τοῖς δήμοις, ἀρξάμενα ἄπαντα καὶ ἀποπερατωθέντα ἐπὶ τῶν τελευταίων πέντε πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου Ὀλυμπιάδων, τ. ἔστ. ἀπὸ τῆς 82—87.

Ὅποια καλλιτεχνικὴ δραστηριότης παρήγαγε ταῦτα, πόσοι καλλιτέχνη δι' αὐτῶν ἠσχολήθησαν, ἐφιλοτιμήθησαν, ἐδιδάχθησαν, ὅποια κινήσεις, ὅποια βιομηχανία, ὅποια ἀμιλλα πρέκυψεν ἐκ τούτου ἀνὰ πᾶσας τὰς Ἀθήνας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν, δύναται τις καὶ οἰκοθεν νὰ ἐννοήσῃ. Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους περιγράφει ἡμῖν εὐφραδῶς τὴν κίνησιν ταύτην, ἀλλὰ χάριν συντομίας παραλείπω τοὺς λόγους τοῦ κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην¹.

Ὁ Φειδίας εὐρίσκετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἐνεργείας τοῦ καὶ τῆς ὑπόληψέως τοῦ εἶχεν ἤδη ἀναδειχθῆ καλλιτέχνης πρώτης τάξεως, ἦτο στενὸς τοῦ Περικλέους φίλος καὶ κατέστη δι' αὐτοῦ ἡ ψυχὴ πασῶν τῶν ἐπιχειρήσεων ἢ δὲ θέσεις τοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς τεχνίτας εὐστοχώτατα δύναται νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν τοῦ Ῥαφαήλου ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Λέοντος τοῦ δεκάτου. Οἱ μεγάλοι ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Καλλίστρατος, Ἰκτίνος, Μνησικλῆς, ἀσμένως ἀνεγνώριζον τὸν Φειδίαν ὡς ἀνώτερόν των ὑπὸ δὲ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ πλῆθος παλαιότερων καὶ νεωτέρων τεχνιτῶν εἰργάζοντο κατὰ τὰ σχέδιά του, οἱ μὲν παλαιότεροι κατὰ τὸν τρόπον των, οὗ παρατηρεῖ τις ἀκόμη ἔχνη τινα εἰς τὰ πλαστικὰ τοῦ Παρθενῶνος ἔργα, οἱ δὲ νεώτεροι κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου αὐτῶν διδασκάλου εἰς τρόπον, ὥστε ἐμορφώθη οἰκοθεν περὶ αὐτὸν ἐπιφανὴς τεχνιτῶν σχολή. Ἔργα τοῦ Φειδίου ἐκ τῆς περιόδου ταύτης εἶνε κατὰ πρῶτον βέβαια τὰ πλεῖστα τῶν συγχρόνων ἐν Ἀθήναις ἀριστουργημάτων, ἐν οἷς ἐξέχει καὶ τὸ μεγαλοπρεπῶς ἐκτελεσθὲν δικκομητικὸν τοῦ Παρθενῶνος σύστημα μεθ' ὧν αὐτοῦ τῶν μορφῶν, τῶν ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων, τῶν μετοπῶν καὶ τῆς ζωφόρου, τῶν ὁποίων τὰ πολυάριθμα λείψανα παρέχουσιν ἡμῖν σαφεστάτην ἰδέαν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς περιόδου ταύτης, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσίν των ἡ χεὶρ τοῦ ἐξόχου τεχνίτου κατὰ μέρος μόνον εἰργάσθη κυρίως ὅμως ἀποδίδεται αὐτῷ ὡς ἰδίον τοῦ ἔργου τὸ ἐν Παρθενῶνι χρυσελεφάντινον τῆς Ἀθηνᾶς ἄγαλμα.

¹ Τὸ χωρίον τοῦ Πλουτ. ἔχει ὡς ἑξῆς, ἐν βίῳ Περικλ. κεφ. 12:

α" Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἑλέφας, χρυσός, ἔσενος, κυάριστος, αἱ δὲ ταῦτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχνη, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, χρυσοῦ μαλακτῆρες καὶ ἐλέφαντος, ζωγράφοι, ποικιλταί, τορευταί· πομπτοὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι καὶ ναῦται καὶ κυβερνήται κατὰ θάλασσαν· οἱ δὲ κατὰ γῆν ἀμαξοπηγοὶ καὶ ζευγοτρόφοι καὶ ἡνίοχοι καὶ καλωστρόφοι καὶ λινοργοὶ καὶ σκυτοτόμοι καὶ ὀδοποιοὶ καὶ μεταλλεῖς· ἐκάστη δὲ τέχνη, καθάπερ στρατηγὸς ἴδιον στρατεύμα, τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γενόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖται διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν».

Ἐνταῦθα νομίζομεν ὅτι κεῖται ἐν οἰκείῳ τόπῳ βραχεῖα ἀνακεφαλαιώσις τῶν προτέρων καλλιτεχνικῶν περιόδων τοῦ βίου του.

Εἰς τὴν πρώτην ἐπὶ τοῦ Κίμωνος περίοδον εἶδομεν τὸν Φειδίαν ἐργαζόμενον ὅλως ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς τοῦ Κίμωνος πολιτικῆς, δηλαδὴ εἰς ἔργα διαιωνίζοντα τὰς κατὰ τῶν Περσῶν νίκας· εἰς δὲ τὴν δευτέραν εἶδομεν, ὅτι διὰ τῆς πρὸς τὸν Περικλέα στενῆς σχέσεώς του προσέλαβεν ὑψηλὴν θέσιν καὶ ἀπέβη τὸ κυριώτερον ὄργανον πᾶσων τῶν ἐπιχειρήσεων. Νῦν δὲ ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τοῦ βίου βλέπομεν, ὅτι ἡ τέχνη δὲν ἐξυπηρετεῖ μόνον τὸ ἐνδοξὸν παρελθόν. Νῦν πρόκειται περὶ τοῦ μέλλοντος, περὶ τῆς ἰδέας δηλ. τῆς ἀττικῆς πολιτείας, ὅπως ἐφ' ἑαυτὴν ἐκείνην ὁ Περικλῆς, πρὸς ἐνσώματον παράστασιν τῆς ὁποίας προσεκλήθη ἡ τέχνη. Οὕτω λοιπὸν κατὰ ταύτην πρὸ πάντων τὴν περίοδον ἀναπτύσσεται ἐν τῷ Φειδίᾳ τέχνη ἰδιαζόντως ἀττικὴ, ἣτις ἀνέδραμεν εἰς ὕψος μέγα καὶ δυσέφικτον, τῇ ἀφρόνῳ συνδρομῇ ὧν τῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα δαψιλῶς παρέιχον οἱ χρόνοι οὗτοι. Καὶ ὅμως εἶχεν ἐπιφυλαχθῆ εἰς τὸν μέγαν τεχνίτην ὑψηλότερον ἔτι μεγαλόρρημα διὰ τὸ ὑπολειπόμενον τοῦ βίου του στάδιον, ἢ παράστασις δηλαδὴ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐν ὄλῃ αὐτοῦ τῇ δυνάμει καὶ λαμπρότητι, ἐν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔνοιαν Ἐλληνικὸν ἰδανικόν, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ ἐν Ἀττικὸν ἰδανικόν ἦτο.

Οὕτω λοιπὸν δυνάμεθα τὴν τρίτην ταύτην περίοδον νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν τελευταίαν καὶ ὑψίστην μεταρσίωσιν τῆς καλλιτεχνικῆς τοῦ Φειδίου ἐνεργείας, ἀπὸ τῆς παρθένου κόρης εἰς τὸν Ὀλύμπιον πατέρα, ἀπὸ τῆς ἀττικῆς εἰς τὴν γενικὴν, ἐθνικὴν θεότητα. Ὁ Φειδίας προώριστο ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ παραστήσῃ τὸ πρότυπον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον δι' ἄπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ δι' ἄπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἦτο τὸ ὑψιστὸν λατρείας καὶ ἀφοσιώσεως ὑποκείμενον, ἦτο δηλαδὴ ὁ θεὸς ἐκεῖνος περὶ ὃν συνερχόμενοι ἀνὰ πᾶσαν Ὀλυμπιάδα οἱ εὐγενέστατοι τῶν Ἑλλήνων ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τῶν μεγίστων τιμητικῶν βραβείων, καὶ ἐν στενῇ πρὸς ἀλλήλους θρησκευτικῇ καὶ κοινωνικῇ συναλλαγῇ ἤρχοντο ἐκάστοτε εἰς συνείδησιν τοῦ παρελθόντος καὶ ἐφωτίζοντο περὶ τοῦ μέλλοντος.

Πόσον στενὴ ὑπῆρξε κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἡ προσωπικὴ σχέσις μεταξὺ Φειδίου καὶ Περικλέους, πόσον συχνὰ ἰδίᾳ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ τὸν καλλιτέχνην εἰς τὸ ἐργαστήριόν του ἐπεσκέπτετο, ἵνα ἴδῃ τὰς προόδους τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ φίλου του ἐκτελουμένων ἔργων, ἀποδεικνύουσιν αἱ κακαὶ φῆμαι αἱ διαδοθεῖσαι ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Φειδίαν φθόνου, αἵτινες καὶ εὐχάριστον τροφὴν παρέσχον πολλὰς εἰς τὴν κωμωδίαν.

Περαιῶν ἐνταῦθα τὸν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου λόγον, δὲν κρίνω ἀπρόσφορον νὰ θίξω καὶ τὸ πολύκροτον ζήτημα τῆς δικῆς του, καὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο αὕτη. Κατὰ τινὰ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοχόρου¹ ὁ

¹ Σχολ. Ἀριστοφ. ἐν Ἐρήνῃ στ. 605.

Φειδίας είχε μεταβῆ εἰς Ἡλιδα πρὸς ἐξεργασίαν τοῦ πανελληνίου ἀγάλματος τοῦ Διός, καταδικασθεὶς δὴθεν εἰς φυγὴν κατὰ τὴν δίκην ταύτην, καὶ ἐξόριστος ὢν ἐξ Ἀθηνῶν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε πιθανόν.

Πραγματικὴ καὶ ἀληθὴς αἰτία, δι' ἣν ὁ Φειδίας μετέβη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Ἡλιδά, οὐδεμίαν ἄλλην ἦτο, ἢ ὅτι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὁ Φειδίας ἀνομάζετο καὶ ἦτο ὁ πρῶτιστος τῆς Ἑλλάδος καλλιτέχνης. Εἰς μόνον δὲ τοιαύτον ἄνδρα ἐδύναντο οἱ Ἡλείοι νὰ ἐμπιστευθῶσιν οὕτω σπουδαῖον ἔργον. Ἐν Ἡλιδι ὁ Φειδίας ἐμφανίζεται περιτοιοχούμενος ὑπὸ τῶν καλλιτέρων του μαθητῶν καὶ ἔχων εἰς τὴν διάθεσίν του ἀφθονώτατα μέσα ἐμπιστευθέντα αὐτῷ παρὰ τῶν Ἡλείων πρὸς κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος. Οὐχὶ μακρὸν δὲ τοῦ ναοῦ ἐγκατεστάθη ἐν ἐργαστηρίῳ οἰκοδομηθέντι ἰδίᾳ δι' αὐτόν, τὸ ὅποιον καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐδεικνύετο τοῖς περιηγουμένοις ὡς μνημεῖον τοῦ ἐνδόξου γεγονότος, τῆς ἐν Ἡλιδι διατριβῆς του. Προσέτι, ὅτι δὲν ἐπετρέπη αὐτῷ ἐν Ἀθήναις, νὰ ἐγγραφῆται δηλαδὴ τὸ ὄνομά του ἐπὶ τοῦ ἔργου του, ἐπέτρεψαν αὐτῷ οἱ Ἡλείοι. Ἐπὶ τοῦ βήθρου τοῦ Διός ἀνεγινώσκοντο αἱ λέξεις «Φειδίας Χαρμίδου υἱὸς Ἀθηναῖος μ' ἐποίησεν». Ἐπειτα οἱ Ἡλείοι προσεπάθουν νὰ ἀποκτήσωσι παρὰ τοῦ Φειδίου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀγάλματα καὶ δι' ἄλλους ναοὺς των, εἰς δὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Φειδίου ἀνετέθη διὰ παντός ὡς τιμητικὸν ἀξίωμα τὸ ἔργον τῶν *φαιδροντῶν*, τῶν φροντιζόντων δηλονότι περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ καθάρσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ ὑψίστου θεοῦ. Ἦτο δυνατόν νὰ συμβῶσι πάντα ταῦτα, ἂν πράγματι ὁ Φειδίας ἦλθεν εἰς τὴν Ἡλιδά ἐξόριστος, καταδικασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὡς ὑπεξαίρεστος τὸν χρυσὸν ἐκ τῶν δρακόντων τῆς χρυσελεφαντίνης Ἀθηνᾶς; Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων σπουδαίων λόγων, ἔχομεν ἐπὶ πλεόν μαρτυρίαν ἀσφαλῆ, ὅτι ἢ πολὺκροτος αὕτη δίκη ἐγένετο ἐπὶ ἄρχοντος Πυθοδώρου, ἦτοι μετὰ τὴν ἐξ Ἡλείας ἐπιστροφὴν του. Ἐπέσπευσε δὲ πιθανώτατα τὴν ἐπιστροφὴν του ὁ Φειδίας, διότι ἐπλησίαζε ἡ προθεσμία, καθ' ἣν ὁ Περικλῆς ἔμελλε νὰ δώσῃ εὐθύνas περὶ ὄλων τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιν του ἐκτελεσθέντων ἔργων, ἐνοῖς συμπεριλαμβάοντο καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξεργασθέντα, ἰδίᾳ δὲ τὸ χρυσελεφάντινον τῆς Παλλάδος ἄγαλμα, τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου ὁ Φειδίας διὰ συμβολαίου εἶχεν ἀναδεχθῆ.

Μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας λοιπὸν ἐπάνοδόν του ταύτην εἰσήχθη εἰς δίκην. Ἡ δὲ αἰτία τῆς δίκης τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ὅχι εἰς κατάχρησιν, οἷα ἡ διαβρυληθεῖσα, ἀλλὰ κυριώτερον εἰς πολιτικούς λόγους λανθάνοντας ἐντὸς τῶν χρόνων τούτων. Ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἡ δόξα τοῦ μεγάλου Περικλέους ἦτο ἀκόμη ἰκανῶς ἰσχυρά, ὥστε νὰ διατηρῆται ἔτι ἀδιάσειστος εἰς τὸ ὑπέρτατον ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα, ἀλλ' εἶχεν ἤδη σχηματισθῆ μεταξὺ τῶν δημοκρατικῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Περικλῆς περιεποιεῖτο, κόμμα ἀντίπαλον, εἰς τὸ ὅποιον ἡ δόξα καὶ τὸ κύρος αὐτοῦ οὐδόλως ἦσαν ἀρεστά. Τὸ ἀντίπαλον τοῦτο κόμμα, θέλον νὰ καταβῆ αὐτόν καὶ νὰ δοκιμάσῃ τί ὁ δῆμος

ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ, ἐπειράθη οὐχὶ μὲν ἀμέσως αὐτὸν τὸν ἴδιον, ἀλλὰ τοὺς στενωῶς μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένους φίλους νὰ προσβῆ καὶ ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀποσπάσῃ· λοιπὸν κατεδιώχθη καὶ ὁ Φειδίας καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, οἱ ἐκπροσωποῦντες δηλαδὴ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ Ἀσπασία ἡ ἀπολαύουσα τῆς στενῆς τοῦ Περικλέους σχέσεως.

Ἡ ἐπίθεσις αὕτη τῶν ἀντιπάλων του παρεκίνησε τὸν Περικλέα, ἂν πρέπη νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὴν παρὰδόνειν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον κωμωδίαν, νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐναρξίν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸν ὅποιον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνέστελλεν, ἐλπίζων ὅτι δι' αὐτοῦ ἤθελε δώσει ἄλλην διεύθυνσιν εἰς τὴν σφοδρὰν κατ' αὐτοῦ ἐσωτερικὴν ἀντίδρασιν.

Ὁ Φειδίας εἶχε νὰ ὑποστῇ δύο δίκας, τὴν μὲν ἐπὶ καταχρησίᾳ, καθ' ἣν, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐνήχθη ἐπὶ ὑπεξαίρεσει τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἀγάλματος, ἀφ' ἧς ὅμως ἀπηλλάχθη ἀποδείξας, ὡς γνωστὸν, τὴν παντελῆ αὐτοῦ ἀθωότητά διὰ τῆς σταθμῆσεως τοῦ περιαιρετοῦ πολυτίμου μετάλλου, τὴν δὲ ἐπὶ ἀσεβείᾳ ὡς ἐντυπώσας τὴν μορφήν αὐτοῦ καὶ τοῦ φίλου του Περικλέους ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, καὶ βεβηλώσας οὕτω τὰ θεῖα. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην δίκην, κατέφυγον, ὡς γνωστὸν, οἱ ἀδιάλλακτοι ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Φειδίου, ἀφοῦ ἀπέτυχον τοῦ κκοκοῦλου αὐτῶν σκοποῦ κατὰ τὴν πρώτην. Ἡ διεξαγωγὴ καὶ ἡ λυπηρὰ ἔκβασις τῆς ἐχθρικῆς καταδρομῆς ταύτης εἶνε γνωστά. Ὁ Φειδίας ἀπαχθεὶς εἰς τὸ δεσμωτήριον ἐτελεύτησεν ἐκεῖ νοσήσας, ἢ, ὡς ἄλλοι λέγουσι, διὰ δηλητηρίου, τὸ ὅποιον παρεσκευάσαν οἱ ἐχθροὶ ἐπὶ διαβολῇ τοῦ Περικλέους¹.

Καὶ ἤδη μεταβαίνω εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ λόγου, ἐν ᾧ θέλω προσπαθῆσαι νὰ ὑποτυπώσω δι' ὀλίγων πῶς ὁ Φειδίας διεπλάσθη ἕξοχος τεχνίτης, ποῖα εἶνε αἱ κύρια τεχνικαὶ ιδιότητες αὐτοῦ, ποῖα ἡ ἐργασία του καὶ ποῖαν ἐπιρροὴν ἐξήσκησεν ἐν γένει ἐπὶ τῆς τέχνης.

Ὡς διδάσκαλος τοῦ Φειδίου ἀναφέρεται ὁ περιώνυμος ἐξ Ἄργους τεχνίτης Ἀγελάδας, αὐτὸς οὗτος, οὗ τὸν υἱὸν Ἀργειάδαν ὡς ὁμότεχνον ἀνέγνωσαν ἐπὶ τινος ἐπιγραφῆς ἀποκαλυφθείσης νεωστὶ κατὰ τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφάς². Τούτου τοῦ Ἀγελάδα ὁ βίος εἶνε ἐξ ἀντιφάσεών τινων τῆς παραδόσεως συγκεχυμένος· ἄλλως δὲ καὶ ἡμῶν ἔργον δὲν εἶνε ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰ κατ' αὐτόν. Τοσοῦτον μόνον πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι γνωστὸς ἤδη ὢν ἐξ ἄλλων ἔργων ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰργάσθη ἐπὶ τινὰ χρόνον, ὁπότε αἱ Ἀθηναὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ μάλιστα τοῦ Κίμωνος εἶχον ἀρχίσει, ὡς εἶδομεν, νὰ ἀποβαίνωσι κέντρον τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς καλλιτεχνίας. Ὁμοίως περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἐνδόξου δι-

¹ Πλουτάρχ. Περικλ. 31.

² Ἴδε E. Curtius ἐν Archäolog. Zeitung. 1876, σελ. 47.

δασκάλου, τῶν τε ἐνταῦθα καὶ τῶν πολλαχοῦ ἄλλοθι τῆς Ἑλλάδος, οὐδένα ποιούμεθα λόγον. Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διατριβὴν του ταύτην ἔλαβε, φαίνεται, ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ θαυμάσῃ τὸν ἐπιφανῆ τεχνίτην μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καὶ ὁ Φειδίας νέος ἔτι ὢν. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν δὲ αὐτοῦ ἴσως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν, ὅτι ὁ Φειδίας πρᾶκτικῆς τῆς ζωγραφικῆς, εἰς ἣν εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν Πλίνιον ἐπιδοθῆ¹, ἐτρέπη εἰς τὴν ἀγαλματοποιίαν. Ὡς δεύτερος δὲ διδάσκαλος τοῦ Φειδίου μνημονεύεται ὁ Ἅγιος ἢ Ἡγήσιος ὁ Ἀθηναῖος, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ οἰκειότατος πρὸς τὸν Φειδίαν διετέλεσε.

Καλλιτέχνης ὅμως ὡς ὁ Φειδίας δὲν διδάσκειται μόνον παρὰ τῶν πλησίον αὐτῷ διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ παρὰ παντός συγχρόνου καὶ ἀπὸ παντός ἔργου, τὸ ὅποῖον ἠδύνατο νὰ ἴδῃ. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Φειδίας οὐχὶ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι ἀγάλματα καὶ ἀφορμὴν πρὸς μὲν τὸν ἑαυτοῦ ἐξήτει, ἀλλὰ καὶ ἐν πόλεσιν, ἐν αἷς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὰ πλεῖστα καὶ τὰ κάλλιστα ἔργα ἠδύνατο νὰ ἴδῃ, ὡς ἐν Αἰγίνῃ, ἐν Ἀργεῖ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Δελφοῖς, ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἴνα προσδιορίσωμεν κάλλιον καὶ ἐγγύτερον τὰ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ καλλιτεχνικὰ προτερήματα, ὁ λόγος φέρει ταυτὴν ἡμᾶς νὰ ἴδωμεν ἐν μιᾷ ὅματός ῥιπῇ τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῆς προφειδιακῆς ἐποχῆς, τῆς δυναμένης καθόλου νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν Φλωρεντινὴν ζωγραφικὴν σχολήν.

Ἐκ πρώτης ὄψεως παρίσταται ἡμῖν ὁ ἰδιόζων χαρακτήρ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐργασίας τῆς ἐποχῆς, ὁποῖα μᾶς παρεδόθη, μάλιστα δὲ εἰς τὰ αἰγινητικὰ καὶ τὰ λοιπὰ σωζόμενα ἔτι ἐκ τῆς περιόδου ταύτης πλαστικὰ ἔργα.

Περὶ τῶν ἐξόχων ἔργων τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν δυνάμεθα συλλεθῆναι νὰ εἴπωμεν, ὅτι διεκρίνοντο μᾶλλον διὰ τὸ τραχὺ καὶ τὸ σκληρὸν αὐτῶν ἢ διὰ τὴν χάριν, τὴν λεπτότητα καὶ τὸ φαιδρὸν. Ἐκφραστικώτατα ὁ Λουκιανὸς ὀνομάζει τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ταύτης «ἀπεσφιγμένα καὶ νευρώδη καὶ σκληρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀποτεταμένα ταῖς γραμμαῖς»². Ὁ Κάλκιος καὶ ὁ προγενέστερός τι τοῦ Φειδίου Μύρων φαίνονται ὅτι προσεγγίζουσι μάλιστα εἰς τὴν νέαν ἐποχὴν, ἰδίᾳ δὲ ὁ πρῶτος φημιζέται διὰ τινὰ ἔργα, καὶ μάλιστα διὰ τὴν Σωσάνδραν αὐτοῦ, ὅτι ἐκτός τῆς μεγάλης κομψότητος περὶ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν διακρίνεται διὰ τὸ τερπνὸν καὶ ἐπίχαρι³. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς⁴ συγκρίνει τὸ ῥητορικὸν τοῦ Ἰσοκράτους ὕφος πρὸς τὸ πλαστικὸν τοῦ Πολυκλείτου καὶ τοῦ Φειδίου κατὰ τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλότερον καὶ ἀξιωματικόν, τὸ δὲ τοῦ Λυσίου πρὸς τὴν τέχνην τοῦ Καλάμιδος καὶ Καλλιμαχίου κατὰ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν χάριν, ὁ δὲ λεπτὸς καὶ ἐξαιρετὸς γνώστης Λουκιανὸς ἐγκωμιάζει ἐν τῇ Σωσάνδρᾳ τοῦ Καλάμιδος

¹ Plin. H. N. XXXV, 8. 51.

² Λουκιανῶ Ῥητόρων διδάσκαλος 9.

³ Λουκιαν. Εἰκόνες 6.

⁴ Διον. Ἀλικαρν. Περὶ Ἰσοκράτους σελ. 542 ἐκδ. Reisk.

τὸ εὐσταλὲς καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς καὶ τὸ σεμνὸν καὶ λεληθὸς μειδίαιμα. Ὁ Μύρων διακρίνεται ἴσως ἐν τῷ τεχνικῷ μέρει περὶ τὸ ἐπινοεῖν τολμηροτέρας καὶ εὐφρεστερας θέσεις, περὶ τῷ ἐκφράζειν σωματικὴν βίωσιν καὶ ἰδίᾳ περὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ζώων· ἡ δὲ δύναμις ὅμως καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ ἐκφράζειν πνευματικόν τι καὶ λεπτὸν ἦθος λείπει ἀπ' αὐτοῦ καθ' ὅλοκληρίαν.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸ τοῦ Φειδίου τέχνην ἐπεκράτει περιορισμὸς μᾶλλον ἢ ἐλευθερία, ἀλήθεια μᾶλλον ἢ ἰδανικόν, χαρίεσσα ἐκτέλεσις, ἀλλὰ μικρὰ μέταρσις. Ἰδίᾳ ὅμως ἐλλείπει ἀπὸ τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ λεπτὴ αἴσθησις εἰς τὸ παριστάνειν τὸ ἦθος, καὶ αἱ ἰδιότητες ἐκείναι, αἷς ἐκφράζουσι τὸ τε πρόσωπον καὶ ἡ τοῦ σώματος στάσις καὶ κινήσις ἐν τῇ πνευματικῇ ἐξεγέρσει. Λέγεται μὲν ὅτι ὁ ζωγράφος Πολύγνωτος ἔκαμεν ἀρχὴν τινὰ πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ τὸ ἦθος τῶν μορφῶν του ἐξεδηλώθη μᾶλλον ἐν τῇ ἀξιοπρεπεῖ καὶ μεμετρημένῃ στάσει ἢ ἐν τῇ ἐλευθερᾷ καὶ πνευματικῇ τοῦ ἦθους ἐκφράσει.

Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τῶν κατὰ παράδοσιν ἡμῖν ἐγνωσμένων ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐξ αὐτοψιάς ἀντιλήψεως, ἣν παρέχουσιν ἡμῖν ἔργα σωθέντα τῆς περιόδου ταύτης, ἀρνούμεθα τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν παραδεδομένων. Ἡ ἐργασία, φέρ' εἰπεῖν, τῶν Αἰγιναιῶν ἀγαλμάτων μεσάζει μεταξὺ τέχνης ὀριζομένης ἔνθεν μὲν ὑπὸ τῆς συνθήκης, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τῆς ἱερατικῆς συνθηκῆς καὶ τέχνης, ἥτις ἀπελευθερωθεῖσα ἐξεύρε τὸ ἰδανικόν καὶ ἐδιδάχθη νὰ διδῇ πλείονα σημασίαν εἰς τὴν ἀληθῆ παραστάσιν τῆς σωματικῆς μορφῆς. Τὰ μέλη εἶνε ἐν μέρει ἐξεργασμένα μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ζωηρότητος, πρὸ πάντων δὲ μετὰ θαυμαστῆς ἀληθείας τῆς φύσεως· τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως τῶν προσώπων εἶνε ἀκόμη ἐκπεφρασμένα κατὰ τὸν πάλαι παραδεδομένον συνῆθη τρόπον, ἄνευ προσπαθείας τοῦ νὰ ὑποδειχθῇ ἡ ἡλικία, τὸ γένος, ἡ καταγωγὴ, τὸ ἦθος· ὥστε ἄπασαι αἱ μορφαί, θεοὶ καὶ ἥρωες, Ἀσιανοὶ καὶ Ἕλληνες φαίνονται πραγματικῶς ὡς μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαί. Ἐν τούτοις ὅμως τὰ πρόσωπα ταῦτα μὲ τὸ τετεχνημένον αὐτῶν μειδίαιμα, μὲ τὴν ἐκφραστικὴν αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν εὐπροσηγορίαν, ἥτις εἶνε τρόπος τινὰ τὸ σπέρμα τῆς μελλούσης ἐξαιρέτου χάριτος καὶ γλυκύτητος, ἔχουσιν ἤδη χάριν τινὰ καὶ λεπτότητα γνησίαν ἑλληνικὴν, ἥτις ἐδεῖτο ὑψηλοτέρου δαίμονος, ἐποχῆς πλήρους ἐμπνεύσεως, καὶ μεγάλου τεχνίτου, οἷος ὁ Φειδίας, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἐντέλειάν της. Ἡ στάσις ἐν γένει τῶν ἀγαλμάτων τούτων εἶνε ἀκόμη ἔκαμπτος, ἰδίᾳ δὲ περίεργος ἡ τῆς κυριωτέρας μορφῆς τοῦ συμπλέγματος, ἡ τῆς Παλλάδος.

Κινήσεις τινὲς εἶνε ἐν τούτοις πλήρεις ἐνεργείας καὶ ἀρκετὰ τολμηραὶ· εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ἡ μεταβαλλομένη χρυσαλλίς, ἥτις ἀναπτύσσει τὰς πτέρυγας αὐτῆς εὐθὺς ἀμὰ ἀποδυσμένη τοῦ περικαλύμματός της καὶ εἶνε ἐτοιμὴ νὰ πετασθῇ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐπὶ τὰ ἄνθη. Δύο στοιχεῖα ἔλειπον ἐκ τῆς τέχνης ταύτης, ἐπιστήμη κατὰ τὸ τεχνικὸν μέρος καὶ ἰδανικὴ ἐλευθερία

κατὰ τὴν ἐργασίαν. Ὁ Φειδίας, μᾶλλον δὲ ὁ Φειδίας καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους, παρέτχον εἰς τὴν τέχνην ἀμφοτέρω.

Διότι ἴδιον τῶν μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν εἶνε ὅτι ἐμφανίζονται παρεσκευασμένοι ὄχι μόνον μὲ νέας πρωτοτύπους ιδέας, ἀλλ' ὅτι εὐρίσκουσι καὶ καιροὺς προσφόρους καὶ μέσα προσφυῆ εἰς ἐπίλυσιν τοῦ ἐκχέστοτε μεγάλου προβλήματος, διὰ τὸ ὅποσον εἶνε ἐπηγγελμένοι παρὰ τῆς Προνοίας, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ εὐτυχῆς λύσις ἐπιφέρει τὰς μεγάλας ἐν τῷ κόσμῳ ἐπὶ τὸ βέλτιον τροπὰς. Ὁ Φειδίας ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους ὅσον καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους εἰς τὸν Φειδίαν. Πόσον ἄρα γε ὁ Φειδίας ὀφείλει εἰς τὴν στενὴν σχέσιν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ εἰς τὴν σχέσιν τῶν φίλων τοῦ Περικλέους, ἰδίως δὲ εἰς τὴν τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ συντελέσαντος νὰ ἀναπτυχθῆ ἐν Ἀθήναις πνεῦμα ἐπιστημονικόν, ἐλεύθερον προλήψεων, καὶ νὰ προαχθῶσιν αἱ πρακτικαὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, μηχανικὴ, ὀπτικὴ καὶ τὰ παρόμοια; Ἀλλὰ πόσον πάλιν ἀφ' ἑτέρου ὀφείλει ὁ Περικλῆς εἰς τὸν Φειδίαν, ὅστις ἠδυνήθη νὰ ἐξεύρῃ τὰς εὐκαιροὺς περιστάσεις καὶ τὰς καταλλήλους μορφὰς καὶ συνδυασμούς, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδια τοῦ Περικλέους, ἵνα τοὺς ναοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Περικλῆς ἐν διανοίᾳ εἶχε, παραγάγῃ εἰς τὸ εἶναι, ἵνα τὰ διάφορα αὐτῶν μέρη κοσμήτῃ μὲ μορφὰς ἐξαγγελλούσας καὶ πόρρωθεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐν τῷ ναῷ λατρευομένης θεότητος, ἵνα ἐν τῷ σηκῷ τοῦ ναοῦ ἀκόμη τοιαύτας στήσῃ εἰκόνας, ἐν αἷς ὁ ἄνθρωπος ἀπεθαύμαζεν ἐν πλήρει λαμπρότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ μέγα περὶ τοῦ Θεοῦ ἐφαντάσθη ποτέ;

Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦτο ἐποχὴ σπανία, ἦτο ἐποχὴ ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ἡ θεία πρόνοια ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πέμπει εἰς τὰ ἔθνη, ἵνα δώσῃ εἰς πάντα τὰ εἶδη τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ὁμοίαν ὠθησιν, ἵνα τὴν βραδέως προχωροῦσαν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἐξακοντίσῃ, οὕτως εἰπεῖν, δι' ἐκτάκτου ὁρμῆς, διὰ τῆς μεγαλοφυΐας, πρὸς τὰ πρόσω, δεικνύουσα εἰς τὸν κόσμον, διὰ τοῦ φωτὸς μιᾶς ἀστραπῆς νέα μέσα καὶ νέας ιδέας.

Παρελθὸν μέγα, ἐνεστώς ἐνεργόν, τιμὴ, ἐμπιστοσύνη μᾶλλον ἢ φόβος, ἐν τοῖς ἀστοῖς καὶ ξένοις, ἀφθονώτατα μέσα, συρροὴ μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν, πολιτικῶν, φιλοσόφων, καλλιτεχνῶν, ποιητῶν, πάντα ταῦτα συνεκεντροῦντο τότε ἐν Ἀθήναις, ἐν αἷς ὁ Φειδίας ὥριμασε καὶ ἐνήργησε. Καὶ ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπέβαινε ὁσημέραι λαμπροτέρα καὶ πανηγυρικωτέρα. Τὰ χορικά ἄσματα καὶ αἱ ᾠδαὶ τοῦ Πινδάρου, αἱ τραγωδίαι τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, ἡ εὐγενὴς ἀμιλλα τῶν πλουσίων χορηγῶν διὰ τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρᾶστασιν τοιούτων συνθέσεων, πάντα ταῦτα συνεβάλλοντο οὐχὶ μικρὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης ἐκείνης, διότι καὶ ἐν ταῖς μέγαις ἐποχαῖς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐν συμπᾶσιν αὐτῆς τῇ ἱστορίᾳ, τέχνη καὶ ποίησις ἐβάδισαν πάντοτε παραλλήλως.

Καὶ ἡ θρησκεία ἦτο ἀκόμη ἀλήθεια· ἐπίστευον ἀκόμη εἰς τοὺς θεοὺς καὶ

εἰς τὰς ἱεράς τῶν παραδόσεις, οὐχὶ μὲν πλέον μὲ τὴν ἀπλότητά τῆς παρελθούσης γενεᾶς, ἀλλὰ διὰ τοῦτο μάλιστα μετὰ πλειοτέρας ἐτι σπουδαιότητος καὶ ἀκριβείας· ἡ δὲ σοφιστικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἦσαν ἀκόμη εἰς φανεράν ἀντίφασιν πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ δόξαν, ἡ τοῦλάχιστον ἡ ἀντιδοξικὴ αὕτη ἠσκέετο ἐν στενωτέροις κύκλοις καὶ ἦτο περιορισμένη ἐν ταῖς σχολαῖς. Τοιαύτης διδασκαλίας καὶ τοιούτων καιρῶν ἔτυχεν ὁ Φειδίας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη καθ' ἅπαντας τοὺς πολυσχιδεῖς αὐτῆς κλάδους, ἢ τε βάνουσος καὶ ἡ καλὴ, εἶχεν ἤδη προκαταρτισθῆ, ἀναπτυχθεῖσα τεραστίως κατὰ τοὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ χρόνους ἐν τῇ θερμότητι τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ διαγωνισμοῦ, ἐν τῷ πρωτίστῳ τῆς Ἑλλάδος ἐμπορικῆ, βιομηχανικῆ καὶ τεχνικῆ κέντρῳ, ταῖς Ἀθήναις. Ἡ κατεργασία καὶ ἡ λεπτοουργία πάσης ὕλης καὶ παντὸς μετάλλου ἔχει ἤδη προαχθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε εἶνε ἔτοιμος νὰ ὑπουργήσῃ προσηκόντως τῷ εὐγενεῖ τῆς τέχνης ἡγεμόνι, τῇ εἰκαστικῇ καὶ πρὸ πάντων τῇ πλαστικῇ. Ὑπεδηλώσαμεν δὲ ὀλίγον τι καὶ ἀνωτέρα ὁποῖα ἦτο ἡ πολλαπλὴ τέχνη τῆς ἐποχῆς.

Ἐν χρόνοις οὕτω πολυτέχνους καὶ οὕτω προοδευτικοῖς διάνοια οὕτω μεγάλη καὶ φιλομαθῆς, ὡς ἡ τοῦ Φειδίου, ἐπεξέτεινε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐπὶ πάντας τοὺς κλάδους τῆς τότε τέχνης καὶ ἦτο ἡσκημένος περὶ πάντα τὰ εἶδη τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, μολονότι δὲν ἀνέπτυξεν εἰς πάντα ταῦτα τὴν αὐτὴν δραστηριότητα καὶ ἐνέργειαν.

Ἰδίᾳ ἡσχολήθη ὁ Φειδίας εἰς τὴν χαλκοπλαστικὴν καὶ τὴν τορευτικὴν. Αὐτὸ τὸ πρῶτον μέγα ἔργον τοῦ Φειδίου ἐν τῇ χαλκοπλαστικῇ, ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κολοσσὸς τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς, προϋποθέτει ἐντελῆ τῆς τέχνης ἐγγραψίαν. Κατὰ τὰς μαρτυρίας δὲ τῶν παλαιῶν ἐγνώριζεν ὁ Φειδίας πόσον ἐξαιρέτα τὴν σύγκρασιν καὶ μίξιν τοῦ χαλκοῦ, ὥστε κατώρθωνε νὰ δίδῃ εἰς τὰ ἔργα του φυσικὸν σχεδὸν χρῶμα,¹ πρὸ πάντων ὅμως ἄριστος ἦν ὁ Φειδίας εἰς τὴν τορευτικὴν, τούτεστιν εἰς τὴν διὰ σφυρηλασίας καὶ γλυφῆς ἐξεργασίαν μεταλλίνων πετάλων, καὶ εἰς τὴν ταύτη παρεμφερῆ, τὴν διὰ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος ἐξεργασίαν, κατὰ τὴν χρεῖαν καὶ τὴν ἀπαίτησιν τῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ τορευτικὴ αὕτη ὑπὸ εἰδικωτέρων ἔννοιαν ἦτο ὁ κύριος τοῦ Φειδίου κλάδος, εἰς τὸν ὅποσον καὶ τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς ἀπέδιδον, ὥσπερ εἰς τὸν Πολύκλειτον τὴν τελειοποίησιν τῆς· διότι, ὡς γνωστόν, ὀλίγα μόνον ἔργα τοῦ Φειδίου ἐκ μαρμάρου ἀναφέρονται, καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἡ ἐν Πλαταιαῖς ἀκρόλιθος Παλλᾶς, τὰ ὁποῖα φημίζονται ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς ἔργα ἐξαιρέτου καλλονῆς καὶ χάριτος. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Φειδίου Ἀλκαμένης καὶ Ἀγοράκριτος ἐπέδωσαν μᾶλλον εἰς τὴν ἐξεργασίαν τοῦ μαρμάρου. Ἡ τελειοποίησις ὅμως καὶ ἐντέλεια τῶν ἐκ μαρμάρου ἔργων, καὶ ἰδίως τῶν ἐκ Παρίου, ἐπεφυλάχθη εἰς τὸ νεώτερον ἀττικὸν ἐργαστήριον τοῦ Σκόπια καὶ Πραξιτέλου. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Φειδίου

¹ Ἰμέριος ἐν Λόγ. 21, 4.

μάλιστα ὁ Κωλώτης καὶ ὁ Θεόπομπος, οἵτινες ἐπεδόθησαν μάλλον εἰς τὴν τορευτικὴν, ἐξειργάσθησαν πολλὰ τοιούτου εἶδους ἔργα κατὰ πρότυπον πάντοτε τὴν Ἀθηναίων καὶ τὸν Δία τοῦ Φειδίου. Τὰ γλυπτὰ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἔργα τῆς θαυμασίας τορευτικῆς δεξιότητος τοῦ Φειδίου ἐθαυμάζοντο ὡς μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδος τῶν.

Ἀκόμη ἄλλο μέρος ἐργασίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδεικνύετο ἡ τοιαύτη δεξιότης του, εἶνε τὰ μικροτεχνήματα, διακρινόμενα διὰ τε τὴν κομψότητα, διὰ τὸ ἐπίχαρι καὶ τὴν ἀληθῆ τῆς φύσεως ἀπομίμησιν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν εὐστοχον ῥῆσιν τοῦ Ἰουλιανοῦ «*εἰ καὶ τῇ φύσει κεχάλωται, τῇ τέχνῃ ἐμφύχεται*».¹ Εἰς τὰ μικροτεχνήματα ταῦτα ἀνακαλύπτεται οὐχ ἦττον ἢ εἰς τὰ μεγάλα ἔργα ἡ ἕξοχος αὐτοῦ τεχνικὴ ἱκανότης.

Ἔννοεῖται ὅτι εἰς ὅλα ταῦτα ἡ μεγίστη τοῦ Φειδίου ἀξία συνίστατο, πλὴν τῆς ἰδίας τορευτικῆς ἐργασίας, εἰς τὸ δαιμόνιον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον αὐτὸς τόσον τελεσφόρως εἰσήγαγεν ἢ ἐτελεσιούργησεν ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, εἰς τὸν σύνδεσμον τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς τέχνης, σύστημα βασιζόμενον ἐπὶ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς προοπτικῆς. Εἰς τοιοῦτον τεχνίτην προσῆκε τῷ ὄντι καὶ τὸ λόγιον ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα,² διότι ἀπὸ τοῦ Φειδίου ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀπόφθεγμα τοῦτο,² τὸ ὁποῖον ἐννοητέον πρῶτον ὑπὸ τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν, περὶ τεχνίτου δηλ. ὅστις ἐκ τῶν διδομένων ἀναλογιῶν μέλους τινὸς γνωρίζει νὰ κατασκευάσῃ καὶ συναρμόσῃ, καὶ γνωρίζει πῶς εἶνε κατασκευασμένον ἢ συναρμολογημένον τὸ ὅλον τοῦ σώματος. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Φειδίας τὰς ἀναλογίας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὑπελόγησε κατ' ἀρχὰς ὀπτικὰς ὡς πρὸς τοὺς θεατὰς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ χώρῳ διάθεσιν τοῦ ναοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐστάθη, ὅθεν δὴ καὶ κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ ἐντύπωσιν πληρεστάτης συμμετρίας καὶ νὰ φαίνηται πολὺ ὠραιότερος παρ' ὅ,τι πραγματικῶς ἦτο. Τοῦτο προσέτι ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τὸ περὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀλκαμένους ἀνέκδοτον, ὅστις διαγωνισθεὶς πρὸς τὸν διδάσκαλόν του ἠττήθη, διότι δὲν ὑπελόγησε τὰς ἀναλογίας τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ ὕψους, εἰς ὃ ἡ εἰκὼν ἔμελλε νὰ σταθῇ.

Διὰ τοῦ στοιχείου τούτου καὶ τοῦ ἰδιαίτερου αὐτοῦ τεχνικοῦ προτερήματος, τῆς ἐξόχου ἀντιλήψεως καὶ αἰσθήσεως, κατωρθώθη ὑπ' αὐτοῦ θαυμασίως ἀληθὴς ἡ μίμησις τῆς φύσεως, καθ' ἃ δεικνύουσιν ἡμῖν ἀποχρῶντως τὰ λείψανα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος ἔργων.

Ἡ ἀληθὴς αὕτη τῆς φύσεως μίμησις δὲν εἶνε ἡ ἐζητημένη ἐκείνη μίμησις τῆς ἀρχαιοτέρας τέχνης, ἀλλ' εἶνε μίμησις ἐλευθέρα καὶ δαιμονία, σπηριζομένη μάλλον ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως ἢ ἐπὶ τῆς περιορισμένης μιμήσεως τῶν μερικῶν τῆς φύσεως φαινομένων, εἶνε μίμησις ἥτις, διορθοῦσα καὶ ἐξειδεάζουσα τὴν πραγματικὴν φύσιν, ἐξευγενίζεται καὶ ὑψοῦ-

¹ Ἐπιστ. ἡ. σελ. 377 Α'. ἐκδ. Spanh.

² Λουκιαν. Ἐρμῆτιμ. 54.

ται εἰς τὸ ἄκρον ἄκρον τῆς τελειότητος. Ἄπαντα τὰ τοῦ Παρθενῶνος σωζόμενα γλυπτὰ ἔργα, μάλιστα δὲ τὰ τῶν ἀετωμάτων, ἐκτὸς τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀπλότητος, τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔχουσι ζωηρότητα καὶ ἀποπνεύσει χάριν, τὴν ὁποῖαν δὲν δύναται τις ἀρκούντως νὰ θαυμάσῃ.

Ἄλλὰ πλὴν τῆς περὶ τὴν ἐργασίαν δεξιότητος καὶ συμμετρίας, ἐν ἣ ὁ Φειδίας φημίζεται διὰ τὴν ἀληθεστάτην καὶ οὕτως εἰπεῖν ὀμιλοῦσαν τῆς φύσεως μίμησιν, τοῦθ' ὅπερ παρατηρεῖτο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μικροτεχνήματά του, εἰς τοὺς ἰχθύς, τὰς μελίσσας, τὰς μυίας οὐχ ἦττον ἢ εἰς τὰ μεγάλα ἔργα του. Ὁ Φειδίας εἶνε ὁ καλλιτέχνης ἐκείνος—καὶ εἰς τοῦτο συνίσταται πρὸ πάντων τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ δεινότης του—ὅστις ἀνέπτυξε καὶ ἐσύστηματοποίησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην τὸ ἰδανικὸν τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Ἄλλὰ τί εἶνε τὸ ἰδανικὸν τοῦτο; Ἰνα περιλάβωμεν τὴν ἔννοιαν ταύτην, τὴν τόσον δύσκολον καὶ τόσων παρνοήσεων δεκτικὴν, παρατηρητέον πρὸ πάντων, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ὅτι ταύτης ἀντικείμενον ἦτο ἡ πλαστικὴ παράστασις τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν, οἵτινες κατὰ τινὰ τρόπον ἦσαν ἱστορικὰ ὄντα, ἔχοντες ὠρισμένην μορφήν καὶ ὠρισμένον σχῆμα, ὧν ἡ μυθολογία μνημονεύει ὡς προσώπων δρώντων καὶ ἀτομικῶν ἐχόντων ὑπαρξίν. Τὴν δόξαν ταύτην περὶ αὐτῶν ἀνέπτυξεν ἔτι μάλλον τὸ ἔπος, ἡ δὲ τέχνη, ὀρωμένη ἐκ τῶν ἀρχαίων τυπικῶν εἰδώλων καὶ τῶν συμβόλων αὐτῶν, εἶχεν ἤδη ὑπερικήσει τὸ ἄστρεπτον, οὕτως εἰπεῖν, καὶ σκαῖον τῆς συμβολικῆς παραστάσεως, ἔστη ὅμως εἰς τυπικὰς καὶ ὠρισμένας μορφὰς καὶ εἰς τὸν ἰδιαζόμενον τρόπον τῆς παραστάσεως ἐνὸς ἐκάστου τῶν θεῶν.

Ἐν τούτοις οἱ ποιηταὶ ἤδον, τὰ ἱερὰ ἔθιμα ἐδίδασκον, ἡ θρησκεία ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἰδικιτέρη πατρις τοῦ κόσμου τούτου τῶν θεῶν εἶνε ὁ Ὀλυμπος, ἐνθα οἱ θεοὶ ἔζων ἐν ἀφθάρτῳ κάλλει, ἐν αἰωνίῳ φαιδρότητι καὶ αἰωνίῳ εὐδαιμονίᾳ. Ἄλλὰ περὶ τῶν θεῶν τούτων καὶ περὶ τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ μακκαρίου αὐτῶν βίου ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀτελῆ μόνον ἔννοιαν ἠδύνατο νὰ λάβῃ διὰ τῆς παριστώσεως εἰς τὰ ὄμματα τοὺς θεοὺς τέχνης ἐκείνης. Ἡ πλαστικὴ τέχνη, ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ εὐαισθητοτάτου καὶ φιλοκαλωτάτου τῶν ἐθνῶν, ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ κοινὰ ὄρια, νὰ μὴ ἀρῆται πλέον τὰ πρότυπα τῶν παραστάσεών της ἐκ τῆς παραδόσεως μόνον, ἀλλὰ, διὰ τῆς γοργῆς καὶ γονίμου φαντασίας αὐτῆς μετενεχεῖσα εἰς τὸν Ὀλύμπιον ἐκεῖνον κόσμον τῶν θεῶν, νὰ γονιμοποιήσῃ τὰς καλλιτεχνικὰς αὐτῆς ἰδέας καὶ νὰ καταβάσῃ ἐκεῖθεν τὰς εἰκόνας καὶ τὸ σχῆμα τῶν θεῶν, οἷον ἤθελεν αὐτὸ τὸ αἰσθημα καὶ ἡ φαντασία τοῦ φιλοθέου Ἑλληνος τοῦ ε' αἰῶνος ὑπερμεσοῦντος. Τοῦτο κατώρθωσεν ὁ Φειδίας, ὅστις, ἀνελθὼν εἰς τὸν Ὀλύμπον καὶ ἀπομαζόμενος τὰ τῶν θεῶν εἶδη κατὰ Φιλόστρατον¹, παρέστησεν αὐτὰ διὰ τῆς

¹ Φιλόστρ. ἐν βίῳ Ἀπολλ. Τυαν. σ' 19.

τέχνης εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐνθουσιώδους κοινοῦ. Τοῦτο, ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας ἐκάστου τῶν θεῶν, μὲ ὄλας τὰς τελειότητας αὐτῶν, οἷας εὐφάνταστος καὶ ἐξηγενησμένος λαός, ἐνθεραμμένος τῇ καλλίστῃ καὶ γονιμωτάτῃ ποιητικῇ θεολογίᾳ, ἠδύνατο νὰ ἀξιῶσῃ, ἡ σύλληψις τοιαύτης ἰδέας θεῶν καὶ ἡ διὰ τῆς τέχνης ἐπιτυχεστάτη παράστασις αὐτῶν εἶνε τὸ ἰδαϊκόν, ὃ ἐμεγαλοῦρησεν ὁ Φειδίας.

Ἦδη αὐτὸς ὁ φιλόκαλος Κικέρων ἠρμήνευσεν ἡμῖν τὸ ἰδαϊκὸν τοῦ Φειδίου ἐν τῷ Ῥήτορι αὐτοῦ¹ διὰ τῶν ὀλίγων ἐκείνων, εἰπὼν ὅτι «ὅτε ὁ Φειδίας ἔπλαττεν εἰκόνα τοῦ Διὸς ἢ τῆς Ἀθηνᾶς, δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδιαιτέρον ὑπόδειγμα, τοῦ ὁποίου προσεπάθει νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὁμοιότητα, ἀλλ' ἔνερ τῷ βᾶθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐνεργῶλεν ὁ ἐντελής τοῦ ὠραίου τύπος, ὑπὸς ὃν προσηλόνων ἀσκαρδαμυκτὶ τὰ βλέμματά του, ὠδήγει τὴν τέχνην καὶ τὴν χεῖρά του». Δὲν ἐπέδρα ἐπ' αὐτοῦ δεδομένον τι ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις τῆς ὑψηλοτέρας ἐκείνης ἀντιλήψεως ἦτο ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἤρθετο, τὸ πρότυπον ἐξ οὗ ἀντέγραφεν, ἀπαρραλλάκτως καθὼς πᾶς ἄλλος καλλιτέχνης ἐξ αἰσθητοῦ προτύπου. Πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα εἶνε πρωτότυπος ἔμπνευσις καὶ δύναμις τοιαύτη τῆς ψυχῆς, ἣτις νὰ ἀνυψήσῃ τὸν δημιουργοῦντα τεχνίτην ὑπεράνω τῶν συνηθειῶν καὶ ἔξεων τοῦ ὄρατοῦ κόσμου καὶ τῆς πείρας. Καὶ ὁ Φειδίας ἔπλαττε τὰς εἰκόνας τῶν θεῶν τοῦ ἐνθουσιῶν καὶ ἐπετύγγανε περισσότερον κατασκευάζων θεῶν εἰκόνας ἢ ἀνθρώπων. Διὰ δὲ τοῦ Ὀλυμπίου τοῦ Διὸς ἔδωκεν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν νέαν σημασίαν, ἀποβάς οὕτω ὅχι μόνον τεχνίτης δαιμόνιος, ἀλλὰ καὶ θεολόγος μέγας κατὰ τὸν κλάδον του, θεολόγος ὁμοίως δεινός ὡς ὁ Αἰσχύλος ἐν τῇ τραγωδίᾳ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει. Ὅτε ὁ Πάναινος ἠρώτησεν αὐτὸν κατὰ ποῖον ὑπόδειγμα διενεοῖτο νὰ πλάσῃ τὸν Δία; «κατὰ τὸν Ὀμηρον», εἶπεν ὅπως αὐτὸς παριστάνει τὸν Δία εἰς τοὺς δεινούς του στίχους:

ἦ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
ἀμβρόσια δ' ἄρα χεῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.²

Ἀλλὰ θὰ ὑποβιάσωμεν πολὺ τὴν ὑψηλὴν τέχνην τοῦ μεγάλου Φειδίου, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὡς καθ' ὀλοκληρίαν εἰλικρινῆ τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ ταύτην, ἐὰν ὑποτάξωμεν τὴν ἔμπνευσίν του εἰς τοὺς ἀμιμήτους τῷ ὄντι στίχους τοῦ μεγάλου ποιητοῦ καὶ ὑποτάξωμεν οὕτω τὴν εἰκαστικὴν τοῦ Φειδίου τέχνην ὑπὸ τὴν ἐπικὴν τοῦ Ὀμήρου ποιήσιν. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Φειδίου καὶ ἡ δικαία τιμὴ τὴν ὁποίαν προσένειμεν εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ὀμήρου δεικνύουσιν ἐναργέστερον τὴν συγγένειαν δύο κλάδων ποιητικῆς παραγωγῆς, τῆς ποιήσεως δηλονότι καὶ τῆς πλαστικῆς. Ὁ Ὀμηρος εἶχεν ἐκφράσει ἤδη ἐν τοῖς στίχοις ἐκείνοις τὴν πρότυπον εἰκόνα τοῦ μεγάλου Διὸς, ὅτε ὁ Φειδίας

¹ Cic. Orat. 2. 8.

² Ἰλιάδ. Α, 528 καὶ ἐφ.

ἐπεβάλετο νὰ παραστήσῃ αὐτὴν συγκεκριμένως, αἱ δὲ λέξεις τοῦ ποιητοῦ ἐβοήθησαν τὴν ιδεώδη τοῦ καλλιτέχνου σύλληψιν, καθόσον μόνον παρέσχον τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς παραστάσεως, ἣτις ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον ἀπέβη ἔπειτα δημώδης. Ἀλλ' οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἠδύνατο ὁ Φειδίας νὰ ἀρυσθῇ τὴν ἐντελῆ παράστασιν τῆς ἰδέας ταύτης καὶ νὰ δώσῃ, οὕτως εἶπεν, εἰς αὐτὴν σάρκα καὶ ὄστα ἢ ἐκ τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς καὶ ὁ Ὀμηρος ἠρύσθη, δηλαδὴ ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐκείνου πνευματικοῦ κόσμου, ὅστις καθίσταται προσιτὸς διὰ τῆς πνευματικῆς μόνον ἐμπνεύσεως. Καὶ ὡς ὀρθότατα λέγει Δίων ὁ Χρυσόστομος¹, ὁ Φειδίας «ἦν ἀντίτεχνος καὶ ὁμότεχνος τῷ Ὀμήρῳ, ὡς ἐκεῖνος δι' ἀκοῆς ἐπεδείκνυεν, οὗτος δι' ὄψεως ἐξηγεῖτο τὰ θεῖα τοῖς πλείοσι καὶ ἀπειροτέροις θεαταῖς».

Ὑπὸ ποῖαν δὲ ἔνοιαν ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου, ἡ πρότυπος αὕτη καὶ ἀνυπέβλητος δι' ἀπαντας τοὺς αἰῶνας εἰκὼν τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ ἀνδρῶν, νέα πρόδος δι' ἀπασαν τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων ἐθεωρεῖτο, τοῦτο μαρτυρεῖ ἡμῖν ἡ ὁμοθυμία τοῦ ἀρχαίου κόσμου γινώμη. Τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Διὸς βλέποντες ἐνόμιζον ὅτι βλέπουσι τὸν θεὸν αὐτόν, καὶ ὁ σοδαρὸς δὲ ἀκόμη Ῥωμαῖος δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ συγκινηθῇ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως ταύτης· ὁ δὲ ἐνθουσιῶν Ἑλληὴν ἔλεγεν, ὅτι ἤρκει νὰ ἴδῃ τις μόνον αὐτόν, ὅπως ἐπιλάθῃται παντὸς πένθους καὶ πάσης θλίψεως, ἢ ὅτι τὸ νὰ μὴ ἴδῃ τις αὐτόν κατὰ τὸν βίον ἦτο σχεδὸν δυστυχία τοιαύτη, ὅποια ἦτο νὰ τελευτήσῃ τις ἀμύητος, ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ἀπεκάλυπεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν στοργὴν καὶ ἀγάπην του καταστήσας ὄρατὴν αὐτοῖς τὴν μορφήν του, καὶ τὰ παρόμοια. Τοιοῦτον ἦτο τὸ ἰδαϊκὸν πρὸς Φειδίαν καὶ τοιαύτην εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἀρχαίαν καλλιτεχνίαν ἐπήγαγε τροπὴν.

Τὸ ὑψηλὸν εἶναι ἑτέρα ιδιότης τοῦ Φειδίου. Τὸ ὑψηλὸν τοῦτο προήρχετο τὸ μὲν ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας τάσεως, ἣν ὁ Φειδίας ἔδωκε κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὴν τέχνην. Ἡ ἀνάνησις τῶν Περσικῶν πολέμων ἐνέπνευσεν εἰς τὴν γενεὴν ἐκείνην ὑψηλὰς ἰδέας· ἐν τούτοις ὅμως ἐνῶ ἤρχισαν νὰ ἐνδίδωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νεωτέρας γενεᾶς, τῆς γενεᾶς τῆς προόδου, δὲν εἶχον ἀκόμη ἀπορρίψῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὰ πατροπαράδοτα ἤθη καὶ ἔθιμα, ἀλλ' ἐκυμαίνοντο εἰσέτι μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν. Τὸ σεμνὸν καὶ τὸ ἀξιοματικόν, ὅπερ, ὡς εἶδομεν, χαρακτηριστεῖται τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου, προσήκει ὡσαύτως εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ Περικλέους, τὸν αὐτὸν δὲ τύπον φέρουσιν αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀντιλήψεις τῶν συγχρόνων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν· διὸ δὴ καὶ ὁ Φειδίας ἦτο κατελιημένος πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς λατρείας τῆς ἐποχῆς του ἐκείνης, ἐν τῇ παραστάσει τῆς ὁποίας συνεκεντροῦτο μάλιστα ὕψος θεῶν, δύναμις καὶ σοφία.

Τῆς ἐπικρατούσης φορᾶς ταύτης μετέσχον φυσικῶς τῷ λόγῳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὄλα τὰ ἔργα τὰ παραχθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἢ ἐξαχθέντα ἐκ τοῦ ἔργα-

¹ Δίων. Χρυσ. Λόγος 16. σελ. 397. R.

στηρίου του. Και μέχρι σήμερα ἔτι πάντα, ὅσα γνωρίζομεν, φέρουσι τὸν τύπον τοῦ μεγαλοτέχνου, τοῦ σεμνοῦ καὶ τοῦ αξιωματικοῦ. Ἐν ταῖς εἰκόσι π. χ. τῶν θεῶν εἴτε ἐνθρόνων εἴτε ἐν ἡρέμῳ στάσει, οὐδεμία βιαία κινήσις παρατηρεῖται, καὶ ὅπου δὲ ἐνέργειά τις καὶ κινήσις παριστάνεται, ὡς ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, αἱ κινήσεις τῶν κατὰ μέρος συμπλεγμάτων, τῶν ἰπέων λ. χ., τῶν σφαγίων καὶ τῶν ὀδηγούντων αὐτά, οὐδέποτε εἶνε ἄκοσμοι ἢ βίαιοι, καὶ ἐπὶ τῶν μετοπῶν, ἐν αἷς αἱ μαχητικαὶ σκηναί, καὶ ἐν αἷς πάντα εἶνε ἔμπλεα ζωῆς καὶ κινήσεως, οὐδὲ αὐτοῦ εἶνε πεφυρμένον τι, ἀλλὰ τὰ πάντα διαμεμοιρασμένα ἐν μέτρῳ, ἀκριβεῖς καὶ σαφηνεῖς ἀποτελοῦσιν οὕτως εἰπεῖν ἡρεμον καὶ γλυκεῖαν ἀρμονίαν. Τὸν ὑψηλὸν τοῦτον χαρακτήρα δὲν διέφθειρεν ἀλλ' ἐξῆρεν ἔτι μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ἀρμοδίων χρωμάτων καὶ μετὰλλων λαμπρὰ ἐκείνη διακόσμησις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐλευθεριότης τῶν χρόνων ἐκείνων, πρὸς θρησκευτικούς σκοπούς, τὰ κυριώτερα ἀγάλματά της τόσο ἀφειδῶς διακόσμηται.

Αἱ εἰκόνας αὗται διὰ τοιαύτης διακοσμῆσεως προσκτώμεναι οἰοῦναι ψυχὴν ζῶσαν, ἀφήρπαζον οὐ μόνον τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν θεωμένων. Τοῦτο ἀπῆται ἢ διὰ παντὸς ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἀρχαίων αἰσθητικὴ ἀρχή, ἥτις καὶ τὰ μυστήρια ἀκόμη αἰσθητικῶς περιεκόσμηται, πρᾶγμα ὅπερ δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἐννοήσωμεν, ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἡμετέραν λατρείαν.

Ἔτερα προσόντα τῶν τοῦ Φειδίου ἔργων εἶνε ἡ χάρις καὶ τὸ κάλλος αὐτῶν, ιδιότητες, αἵτινες παρατηροῦντο καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ὀλύμπιον Δία του, καὶ τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐναργῶς καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὰ σωζόμενα γλυπτὰ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος, ἐν οἷς μεταξὺ ἄλλων αἱ ἐν τῇ ζωφόρῳ παραστάσεις τῶν θεῶν εἶνε ἔμπλεοι λεπτῆς χάριτος καὶ φαιδρότητος· ἀνδρικοὶ καὶ νεανικοὶ τῶν θεῶν μορφαὶ (διότι ἔπαυσε πλέον ἡ παράστασις αὐτῶν ὡς ἠλικιωμένων ὄντων), ἰστάμεναι ἀφελῶς ἢ ἐπὶ θρόνων καθήμεναι ἀνευ συμβόλων, ὡς θεοὶ δὲ διακρινόμεναι μόνον ἐκ τῆς ἰλαρότητος καὶ τοῦ σεμνοῦ αὐτῶν παραστήματος, ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκ τῆς ἰδιαζούσης τοῦ προσώπου αὐτῶν ἐκφράσεως.

Καὶ τὴν σοβαρὰν δὲ Ἀθηναίων παρέστησεν ὁ Φειδίας ἔμπλεων χάριτος καὶ κάλλους ἐν τῇ γνωστῇ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως σταθίσῃ χαλκῇ εἰκόνι, ὡς σὺν τῇ Ἥρᾳ καὶ Ἀφροδίτῃ εἶχεν ἐμφανισθῆ πρὸ τοῦ Πάριδος.

Τοιαῦτα τὰ καλλιτεχνικὰ προτερήματα τοῦ Φειδίου, τὰ ὁποῖα ἔτι μᾶλλον ἀναδεικνύονται ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους καλλιτέχνους, οἵτινες εἴτε συνακμάσαντες ἐφ' αἰμίλλοι αὐτοῦ κατὰ τι ἦσαν, εἴτε εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ἀνήκοντες ὑπερέβαλον αὐτὸν κατὰ τινὰς ἐπόψεις περὶ τὴν ἐργασίαν.

Ἐνταῦθα ἐκ τῶν συγχρόνων του παρίσταται πρῶτος καὶ μόνος, διότι δὲν ὑπάρχει καιρὸς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην διὰ πλείονας συγκρίσεις, Πολυκλείτος ὁ Ἀργεῖος, μαθητὴς τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου, ἀσχοληθεὶς ὁμοίως εἰς χαλκο-

πλαστικὰ μάλιστα καὶ χρυσελεφάντινα ἔργα, καὶ τελειοποιήσας, ὡς ἤδη εἴπομεν, ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἔποψιν τὴν ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἱκανῶς ἤδη προαχθεῖσαν τορευτικὴν. Καὶ εἰς τοῦτο δέ, καθὼς καὶ εἰς ὁ φημίζεται μάλιστα, τὴν ἐπιστημονικὴν ἐν τῇ τέχνῃ συμμετρίαν, ἠκολούθησε τὰ ἔχνη τοῦ Φειδίου. Ὡς ἤδη ἔχομεν εἰπεῖν, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα, τὰ ἔργα τοῦ Πολυκλείτου διεκρίνοντο ὁμοίως τοῖς τοῦ Φειδίου κατὰ τὸ σεμνόν, τὸ μεγαλότεχρον καὶ τὸ αξιωματικόν· ὁ δὲ Στράβων¹ θεωρεῖ τὰ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τοῦ Πολυκλείτου κατὰ τὴν τέχνην μὲν κάλλιστα, μόνον δὲ ὑπολειπούμενα τῶν τοῦ Φειδίου κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν πολυτέλειαν. Ἐὰν πράγματι ἡ γνωστὴ ἐν τῇ Λουδοβιανῇ ἐπαύλει Ἥρας κεφαλὴ ἦνε παρεμφερὴς τῇ τῆς Ἀργείας τοῦ Πολυκλείτου, ἔχομεν τεκμήριον ἱκανόν, ἐξ οὗ βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Πολυκλείτος ἐνόει τί ἦτο ἀξιοπρέπεια καὶ χάρις, διότι ἀμφοτέρω εἶνε ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ ἠνωμένα θαυμασίως, ἡ ἔκφρασις τοῦ παρθενικοῦ καὶ τοῦ ἔρασμίου μὲ τὴν τοῦ ἡγεμονικοῦ καὶ κρατεροῦ. Ἐν τούτοις, καθόσον τις δύναται νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς ὁμοθυμοῦ τῶν ἀρχαίων γνώμης, ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου ὑπερέβαλε κατὰ τοσοῦτον τὴν Ἥραν τοῦ Πολυκλείτου, καθ' ὅσον ὁ θεὸς αὐτὸς ὑπερέβαλε τὴν θεάν. Ἄλλ' ὁ Κυντιλιανὸς² κρίνει ὅτι αἱ εἰκόνας τοῦ Πολυκλείτου δὲν εἶχον ὅπερ αὐτὸς ὀνομάζει pondus, ἦτοι καθ' ἡμᾶς τὸ τοῦ Διονυσίου Ἀλικαρνασσέως ἀξιωματικόν. Καὶ ἦσαν μὲν ἴσως χαριέστεραι καὶ ἐντελέστεραι ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν, ἀλλ' ἡ ὀλικὴ ἀπ' αὐτῶν ἐντύπωσις ἦτο ἀσθενεστέρα. Ἐπειτα ἡ μαρτυρία τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ ὅτι ὁ Φειδίας κατεσκεύαζεν ἐπιτυχέστερον θεῶν εἰκόνας ἢ ἀνθρώπων δηλοῖ σύγκρισιν τοῦ Πολυκλείτου ὑπὲρ τοῦ Φειδίου, διότι ὁ Πολυκλείτος ἦτο εἰς τῶν μεγίστων καλλιτεχνῶν εἰς τὰ τῶν ἀθλητῶν ἀγάλματα, περὶ ἃ ἄλλως ὁ Φειδίας οὐδέποτε ἠσχολήθη πλὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πεντάρκου. Ἐν γένει δὲ φαίνεται ὅτι ἡ μεγίστη τοῦ Πολυκλείτου τέχνη συνίστατο εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἰδίᾳ δὲ τοῦ νεανικοῦ, ὡς πρὸς τὸ κάλλος, τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν κινήσιν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται διὰ τί ἡ Ἀμαζών τοῦ Πολυκλείτου προστιμήθη τῆς τοῦ Φειδίου, τῷ ὁποίῳ ἡ δεινότης συνίστατο εἰς τὴν παράστασιν θείας μεγαλοπρεπειᾶς, ἥτις εἴτε ἐν σχήματι ἐνθρόνῳ εἴτε ἐν ἡρέμῳ στάσει ἐξεδηλοῦτο μάλιστα εἰς τὴν δύναμιν τοῦ προσώπου.

Ἔτερος πρόχειρος ὅρος συγκρίσεως τῆς τοῦ Φειδίου τέχνης καὶ τῆς σχολῆς του εἶνε ἡ νεωτέρα ἀττικὴ τέχνη τοῦ Σκόπκ καὶ Πραξιτέλου, πρὸς οὓς ὁ Φειδίας εἶχε τοιαύτην ἀναφορὰν, ὁποῖαν ὁ Περικλῆς πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδην, ὁ Αἰσχύλος πρὸς τὸν Εὐριπίδην καὶ τὸν Ἀγάθωνα, ὁ Πίνδαρος πρὸς τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Τιμόθεον. Τὰ ἔργα τῶν τεχνιτῶν τοῦ νεωτέρου τούτου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, οἵτινες ἐξεργάζοντο ἐντελέστατα καὶ τεχνικώτατα τὸ λεπτότατον μάρμαρον, διεκρίνοντο ἀνεμφερῶς διὰ τὴν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἐμ-

¹ Βιβλ. Η'. σελ. 551. Β.

² Quintil. XII, 10, 7.

ποιουμένην ἀπ' αὐτῶν χάριν, διὰ τὸ πάθος καὶ διὰ τὴν ἐνεργὸν κίνησιν. Ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἔρως, ὁ Διόνυσος, θεότητες καὶ μυθολογικαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου κάλλους, τῆς ὀρμῆς, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἦσαν τὰ ὠραιότερα ἀντικείμενα τῆς τέχνης των. Τὸ δὲ σῶμα ἢ σχολὴ αὕτη παρίστανε γυμνόν, ἔμπλεων Διονυσιακῆς τέρψεως ἢ ἀφροδισίων ὀρμῶν. Αἱ παραστάσεις αὗται ἦσαν νέα σχήματα ἐμπνεύσεως καινοτρόπου καὶ ὄλως διαφόρου τῆς προτέρας, ὅσον διάφορος εἶνε κατ' οὐσίαν ἢ σχολὴ τῆς τέρψεως καὶ τῆς ἡδονῆς τῆς σχολῆς τοῦ ἀξιοματικῆς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ.

Καὶ ὑπῆρχον μὲν καὶ ἰδανικά τινα τοῦ Ὀλυμπίου τῶν θεῶν κόσμου, τὰ ὅποια ἦτο δυνατόν νὰ παρασταθῶσι μόνον καθ' ὃν τρόπον οἱ καλλιτέχναι τῆς σχολῆς ταύτης τὰ παρίστανον· ὁ Ζεὺς ὅμως καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Φειδίου ἔμειναν διὰ παντὸς πρότυπα καὶ ἀνυπέβλητα ὑποδείγματα, τῶν ὁποίων ὄχι ὑπεράνω, ἀλλ' οὐδὲ πλησίον νὰ ὑψωθῶσιν ἐδύνατο. Μάλιστα δὲ περὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς εἶνε ὁμόφωνος ἅπανα ἡ ἀρχαιότης, ὅτι ἦτο ἀνέφικτος· ὅστις δὲ ἐπεθύμει παρομοίαν εἰκόνα νὰ ἀποκτήσῃ, ἤρκετο νὰ ἀντιγράψῃ αὐτὸν ἢ τοῦλάχιστον τὰ κύρια αὐτοῦ χαρακτηριστικὰ νὰ ἀπομιμηθῇ. Μόνον δὲ ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τοπικῶν ἢ μυθολογικῶν ἰδίων μορφῶν τοῦ Διὸς ἐπεφυλάχθη εἰς τὴν μεταγενεστέραν τέχνην ἄλλοια τις διάπλασις τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Φειδίας καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ τοιαύτη ἡ θέσις του ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Τοιοῦτος δὲ διδάσκαλος κατέλιπεν ὀπισθεν αὐτοῦ σχολὴν, ἣτις ἐν τῇ τέχνῃ παρέστησεν ὁ μέρος οἱ περὶ τὸν Σωκράτην ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἡ σχολὴ τοῦ Φειδίου ἦτο βέβαια ἀττικὴ σχολή, τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶνε μικροῦ λόγου ἄξιον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης. Μέχρι τοῦδε τὰ κύρια κέντρα τῆς καλλιτεχνίας ἦσαν ἡ Σάμος, ἡ Αἴγινα, τὸ Ἄργος, ἡ Σικυῶν· νῦν δέ, ὅτε ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ποίησις συγκεντρῶνται ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, καθίστανται αἱ Ἀθῆναι κέντρον καὶ τῆς καλλιτεχνίας διὰ τοῦ Φειδίου τοῦ καταστήσαντος τὴν τέχνην ὀριστικῶς ἐγγχώριον, ὅπως ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Κρατῆνος κατέστησαν τὸ δράμα, καὶ ὁ Σωκράτης τὴν φιλοσοφίαν. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τῶν Ῥωμαίων αυτοκρατόρων ἀκόμη δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀττικὴν ταύτην σχολὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Φειδίας ἴδρυσεν, ὡς φυτώριον ἐξαιρέτων τεχνιτῶν, καὶ ἐν ἣ σχολῇ ἐδυνήθη πρῶτον ἡ τέχνη νὰ φθάσῃ τὴν ἰδανικὴν αὐθυπαρξίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ τὸ λεπτόν ἐκεῖνο καὶ χαρίεν, ὅπερ τόσον στενῶς συνδεδεμένον εἶνε μεθ' ὄλων τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀττικοῦ βίου καὶ τῆς ἀττικῆς πολιτείας.

Διὰ τοῦ Φειδίου λοιπὸν ἀττικοὶ καλλιτέχναι ἐπικρατοῦσι παράυτα εἰς ἅπαναν τὴν Ἑλλάδα, διευθύνουσι τὰς ἐργασίας ἐν Δελφοῖς, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Τεγέᾳ. Ὁ δὲ Φειδίας ὁ διδάχθεις ὑπὸ ξένων τὸ πρῶτον τὴν τέχνην ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ἐκτείνει νῦν τὴν καλλιτεχνικὴν ἐνεργεσίαν του ἀπὸ πάσαν τὴν Ἑλλάδα, μεταδώσας τὴν ὄψιν ταύτην εἰς σύμπασαν τὴν ἀττικὴν τέχνην.

τὴν ὁποίαν ἂν καὶ κάπως ἀνέστειλεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀλλ' ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα κατόπιν ἐκράτυνε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς καὶ ἐξήπλωσεν ὡς μονοκρατορίαν εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα.

Πλὴν ὄλων τούτων ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τάξις ἀπέκτησε διὰ τοῦ Φειδίου περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἄλλην σημασίαν. Μέχρι τοῦδε οἱ μὲν καλλιτέχναι ἦσαν ἴσοι σχεδὸν πρὸς τοὺς χειρῶνακτας, ἡ δὲ τέχνη διεδίδετο διὰ κληρονομικῶν παραδόσεων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ὀλιγίστους μόνον τεχνίτας βλέπομεν ἀπολαύοντας ὑψηλοτέρως τιμῆς, οἷον μάλιστα τὸν ἐκ Θάσου Πολύγνωτον, τιμηθέντα καὶ ἀναδειχθέντα ὑπὸ τοῦ Κίμωνος καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἑλπινίκης. Νῦν ὅμως ἡ τέχνη εἶνε τι δαιμόνιον καὶ θεῖον, μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν διὰ τῆς ἐξεως ξηρὰν ἀσκησιν, διὰ τοῦτο δὲ μεταβάλλονται τὰ πράγματα καὶ κατὰ τὴν ὑπόληψιν τῶν καλλιτεχνῶν. Ἐργαστήρια εἰκαστικῶν τεχνῶν συνιστῶνται ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ὑπὸ τεχνιτῶν ἀληθῶς ἐμπνεομένων καὶ ἐνθουσιῶντων, αἵτινες ἀντὶ μισθοῦ δέχονται παραγγελίας παρὰ τοῦ ἀριστοτέχνου (Meister) καὶ διαδίδουσι τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν ὅπως οἱ σοφισταί, οἱ ῥήτορες καὶ οἱ φιλόσοφοι· ἀποβαίνουσι δὲ πνευματικῆς τις δύναμις, ἣτις ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὸ ὄρατον κεῖται αὐτοτελῶς ἐκ πρᾶλλήλου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ποίησιν. Ὅπως δὲ ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου σημαντικὸν τι γεγονός ἐθεωρεῖτο καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν ἀκόμη τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, οὕτως ἐθεωρεῖτο ἐν γένει τὸ πρᾶγμα τῶρα περὶ πάσης ὀνομαστῆς εἰκόνας θεοῦ, μέχρις ὅτου τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐξέπεσε καὶ οἱ τεχνίται ἠρόντο τὰς ἐμπνεύσεις των καὶ τὰ θέματα των οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ ἐκεῖνου κόσμου τοῦ προσδιοριζομένου ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς εὐνοίας τῶν εὐγενῶν καὶ ἰσχυρῶν, χαμαιζήλοιοι δὲ καὶ μικροὶ ἐθήρευον τὴν δόξαν διὰ τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ἐπιφανείας ἢ διὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἐπιτηδεύματός των.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ δαιμόνιος τεχνίτης, οὗ ἐπειρήθη νὰ σκιαγραφῆσω ἐνώπιον ἡμῶν τὸν βίον, τὴν ἐργασίαν, τὴν μεγαλοφυΐαν. Ἡ ἐν τῇ παγκοσμίᾳ καλλιτεχνίᾳ μεγίστη καὶ ἀκροτάτη δι' αὐτοῦ γενομένη ἐπίδοσις παρέσχεν αὐτῷ ἀδιαφιλονεικῆτως τὸ πρωτεῖον, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι, καὶ τῷ ἡμετέρῳ γένει. Διὰ τῆς ἐπιδείξεως τοῦ φαινοτάτου τούτου ἀστέρου πρωτίστου μεγέθους, διὰ τοῦ ἡλίου τούτου τῆς ἡμετέρας καλλιτεχνικῆς ἱστορίας, ἔκρινα προτιμότερον ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τοῦ ἔτους νὰ ἀρχίσω ἐπ' αἰσίοις τὴν μύσιν τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ νεανῶν εἰς τὰ καλλιλογικὰ μυστήρια τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας, ἧς ἰδρυταὶ καὶ τελειωταί, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀπαραίτητοι ἱεροφάνται, εἶνε οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, δι' αὐτῶν ἔτι τῶν συντετριμμένων, ἠκρωτηριασμένων, καὶ ἐνίοτε ἀδιαγνώστων λειψάνων τῆς τέχνης των. Τὰ ἀπαράμιλλα ἐν τῇ τέχνῃ κατορθώματά των, καὶ αὕτη αὕτη ἡ παγκόσμιος αἰσθητικὴ λειτουργία των συνιστῶσιν ἐν τῶν πρωτίστων στοιχείων τῆς δόξης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, μίαν ἐκ τῶν πρωτίστων καὶ μεγίστων συμβολῶν, ἃς

πολυτρόπως προωρίσθησαν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ συνεισενέγκωσι καὶ ἐξακολουθοῦσι συνεισφέροντες εἰς τὴν ἐξημέρωσιν, εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐν τῇ γῆ ταύτῃ, ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου τούτου, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῆς γενεᾶς ταύτης, εἰς ἣν καὶ ἡμεῖς ἄς δοξάσωμεν τὸν Θεὸν ὅτι ἀνήκομεν, ἐξέλαμψε τὸ αἶσθημα καὶ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα, οὗ ὑψίστη ἔκφρασις ἐν τῇ τέχνῃ εἶνε ὁ Φειδίας.

Διὰ τί νὰ μὴ ἐλπίζωμεν ὅτι ἀκόμη ὁ Θεὸς ἐπιφυλάττει καὶ εἰς τὸ γένος καὶ τὴν χώραν ἡμῶν μίαν τινὰ ἀπόμοιραν τῆς μεγάλης αἰσθητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀποστολῆς, ἣν παραλαβόντες παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐξακολουθοῦσιν ἐπιτελοῦντες εὐδοκίμως οἱ μεγάλοι, οἱ προηγμένοι λαοὶ τῆς Δύσεως κατὰ τὴν σήμερον; Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἐπίσπευσιν τοῦ ἔργου τούτου τὰ μέγιστα προτιθεταὶ νὰ συντελέσῃ ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας. Εἰς τούτου δὲ τοῦ μαθήματος τὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τῷ μεγάλῳ σκοπῷ οὗ προσηνέσθη, ἔλαβον τὴν τόλμην νὰ ἀφιερῶσω καὶ ἐγὼ τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς κόπους μου. Ἐπικαλούμενος δὲ τὴν ὑμετέραν εὐμένειαν, τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὴν φιλοπονίαν σας, εὐχομαι νὰ μὴ μείνῃ, καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ μείνῃ ὅλως ἄκαρπος ἡ συνεργασία μας ¹.

Κ. Α. ΜΥΛΩΝΑΣ.

Ο ΠΑΤΗΡ ΥΑΚΙΝΘΟΣ (LE P. YACINTHE LOYSON).

Ἐπ' ἐσχάτων, κατὰ τοὺς μῆνας ἀπρίλιον καὶ μάϊον ἐ. ἔ., ἐγένετο αἴθρις πολὺς λόγος καὶ θόρυβος ἐν Παρισίοις, περὶ τῆς ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐμφανίσεως τοῦ πατρὸς Ὑακίνθου, ὡς ὠνομαζέτο οὗτος ἄλλοτε, νῦν δὲ ὠνομαζόμενου Ἀββᾶ Ὑακίνθου Λουσσῶν.

Γνωστός ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν ὁ παραβάτης οὗτος ἱερεὺς τῆς Δύσεως, ὁ ἐνθυμίζων τὸν Locordaire ἄμα καὶ τὸν Lamennais, τὸν μὲν ἄββᾶν φιλόσοφον καὶ ἐλευθεριάζοντα, τὸν δὲ περιφανῆ ἱεροκήρυκα ².

¹ Βοηθητικὰ βιβλία. Κ. Ο. Müller, de Phidiae vita et operibus commentatio I. 1824, II. 1825 Göttigen. Friederich Thiersch, über die Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen 2te Auflg. München 1829. Preller, Pheidias ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ τοῦ Ersch und Gruber sect. III. Band 22. Heinrich Brunn, Geschichte der griechischen Künstler, τόμ. 1 σελ. 157—210 Stuttgart 1857. Louis de Ronchaud, Phidias sa vie et ses ouvrages. Paris 1861. Eug. Peteresen, die Kunst des Pheidias am Parthenon und zu Olympia Berlin 1873.

² Ὁ πατὴρ Ὑακίνθος, κατὰ τὸ 1871, συμμετέσχε καὶ τῶν ἐν τῷ συλλόγῳ τῶν Παλαιῶν Καθολικῶν τοῦ Μονάχου συζητήσεων, τῶν περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, θαυμασθεὶς ὑπὸ πάντων, τυχῶν δὲ καὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τῶν προτροπῶν τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Προέ-

Ἦ ἐκ νέου ἐμφάνισις τοῦ Ὑακίνθου ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ὄντως γεγονός ἀξιοσημειώτον, ἐν ᾗ ὡρα μάλιστα οἱ ὑπερκαθολικοὶ, οἱ ὑπεράλπειοι, τὸ κληρικὸν κόμμα ὑπερίσχυσαν πάλιν, ἐν τῇ κατατροχουμένη μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ ὑπὸ παντοίων ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν δεινῶν. Ἐξήγειρον πολλὰ θρησκευτικὰ τε καὶ κοινωνικὰ ζητήματα αἰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα συνδιαλέξεις, καὶ διὰ τοῦτο ἔκρινα οὐχὶ ἀνάξιον λόγου νὰ μεταδώσω τὰ περὶ τούτου τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ «Παρνασσού».

Ἀπὸ ὀκταετίας δὲν ἠκούσθη ἐν Γαλλίᾳ ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ὑακίνθου, ἡ ἠγήσασα ἄλλοτε ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς Παναγίας (Notre Dame), ἀκουσθεῖσα δὲ νῦν ἐν περιβόλῳ ἀνιέρῳ, ἐν τῷ Cirque Padeloup. Ἡ τράπεζα ἡ πεζὴ καὶ ταπεινὴ διεδέχθη τὸν ἀμβωνα τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ λαμπρότητα, ὁ δὲ ῥήτωρ τότε μὲν ἦν ἐνδεδυμένος τὴν εὐρεῖαν καὶ λευκὴν τήβενον (ῤάσον), τοῦ καρμηλῆτου καὶ τὴν σάγην τοῦ μοναχοῦ, εἶχε τὴν κόμην ἐν χρῶ κεκαρμένην, νῦν δὲ φέρει τὸ κοινὸν ἐνδυμα τοῦ πολίτου (redingote), ἀλλ' ἄνευ τοῦ λευκοῦ γυρίσματος τῶν καθολικῶν ἱερῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἡ δὲ κεφαλή αὐτοῦ καλύπτεται ὑπὸ μακρᾶς φαιᾶς κόμης.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκθέσωμεν τὰ τῶν τριῶν συνδιαλέξεων, ἃς ἔδωκεν ἐν Παρισίοις, κατὰ τρεῖς συνεχεῖς ἐβδομαχὰς τοῦ ἀπριλίου, εἴπωμέν τινα βιογραφικὰ περὶ αὐτοῦ, ἐραυζόμενοι, κατὰ μέγα μέρος αὐτὰ, ἐκ τοῦ λεξικοῦ τῶν Συγχρόνων ἐνδόξων ἀνδρῶν, ὑπὸ Velpeau.

Ὁ Ὑακίνθος (Κάρολος Λουσσῶν) ἐγεννήθη τὸ 1827 ἐν Αὐρηλίᾳ (Orleans), ἀναγορευθέντος δὲ μετ' οὐ πολὺ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πρυτάνεως τῆς ἐν Pau (Πάλω) Ἀκαδημίας, μετετέθη ἐκεῖ καὶ αὐτὸς, ὅπου καὶ ἐπεράτωσε τὰς σπουδὰς του.

Νεώτατος ἔγραψε στίχους λίαν ἀξιοσημειώτους, καὶ λέγεται μάλιστα, ὅτι συνέθεσε καὶ ῥαχμά τι, ὅπερ παρέδωκεν ἵνα διδαχθῇ ἀπὸ σκηνῆς, ἀλλ' ὅπερ ἀπερίφθη. Δεκαοκταετῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν τοῦ Saint Sulpice, ἐν Παρισίοις, προεχειρίσθη ἱερεὺς, μετὰ τετραετεῖς θεολογικὰς σπουδὰς ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν εἰς δύο πρωτεύουσας νομῶν, καὶ ἀκολούθως ἤλθε καὶ ἱερούργει ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῶν σπουδῶν του, τὴν τοῦ Saint-Sulpice.

Μετὰ δεκαετῆ ἐξάσκησιν τοῦ ἱερατικοῦ ἐπαγγέλματός του, ἠσθάνθη, ὅτι ἡ κλητὴς αὐτοῦ ἦν ἡ τοῦ ἱεροκήρυκος, διὸ μετέβη εἰς τὴν ἐν Λουγδούνῳ μονὴν τῶν Καρμηλιτῶν (Carmes), ὅπου ἐπὶ διετίαν διέμεινε παρασκευαζόμενος πρὸς τὸ νέον ὑψηλὸν καὶ δυσχερὲς ἐπάγγελμα. Ἦρχισε δὲ κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1863, κατὰ πρῶτον, ἐν Βορδιγάλις, εἶτα εἰς Πετρο-

δρου τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου Θεοφίλου, γράψαντος αὐτῷ τὴν ἀπὸ 5 νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπιστολήν του, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Κλεισῇ (ὄρα φύλ. 549 τοῦ 1872), εἰς ἀπάντησιν τοιαύτης τοῦ πατρὸς Ὑακίνθου, ἀποστείλαντος αὐτῷ τὴν εἰκόνα του, ἀρχομένης δὲ οὕτως «Αἰδεσιμώτατε καὶ λίαν ἡμῶν περιημένε υἱὲ ἐν Χριστῷ.»

κόριον (Perigueux) και τέλος τῷ 1865, ἐν Παρισίοις, ἐνθα ἤρξατο τῆς διδασκαλίας του ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Μαγδαληνῆς και ἀκολούθως εἰς τὸν καθεδρικὸν τῆς Παναγίας, μετὰ μεγίστης και ὁσημέρει αὐξούσης ἐπιτυχίας.

Ἄλλοι εὐφραδεῖς λόγοι του ἐφάνησαν εἰς πολλοὺς τῶν ὑπερκαθολικῶν, λίαν ἐλεύθεροι και ὄζοντες ἐτεροδιδασκαλιῶν, ὥστε ἤρχισαν νὰ προσβάλλωσιν αὐτὸν αἱ κληρικαὶ ἐφημερίδες, κατηγορήθη δὲ και παρὰ τῷ Πάπῃ, ὅστις προσεκαλέσατο αὐτὸν εἰς Ῥώμην, ἐνθα μετέβη, ἀλλ' ἐπανῆλθε δικαιωθείς, ἐπειδὴ οὐδεμία εὐρέθη κατ' αὐτοῦ αἰτία.

Ἄλλ' ἐν διεθνῇ τινι συλλόγῳ, ἀγορεύων, εἶπεν ὅτι ἡ ἐβραϊκὴ θρησκεία, ἡ καθολικὴ και ἡ τῶν διαμαρτυρομένων, εἰσὶ τὰ τρία μεγάλα θρησκευματα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, λέξεις ἀνεξιθρησκείας, χειροκροτηθείσας ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ τῶν παρεστώτων, καταγγελοθείσας δὲ ὡς αἰρετικὰς ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ τύπου. Διετάχθη τότε νὰ μεταβῆ γλῶσσαν, ἀλλ' ὁ ὑψηλόφρων οὗτος ἱερεὺς ἔγραψε τὴν περιβόητον ἐκείνην ἐπιστολήν του πρὸς τὸν ἐν Ῥώμῃ ἀρχιεπὸν τοῦ τάγματος τῶν Καρμηλιτῶν (τὸν ἀπρίλιον τοῦ 1869), ἣτις ἐπέφερε τὴν βῆξιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ τάγματός του, εἰ οὐχι και μετὰ τοῦ καθολικισμοῦ, διότι ἔγραψε τὰς ἐξῆς τολμηρὰς ἀληθείας. «Ἐὰν ἡ Γαλλία και αἱ λοιπαὶ λατινικαὶ φυλαὶ κατατρώχονται ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς ἀναρχίας ἡ κυριωτέρα τούτου αἰτία ἐνυπάρχει, οὐχι βεβαίως, ἐν τῷ καθολικισμῷ, ἀλλ' ἐν τῷ τρόπῳ καθ' ὃν ἐννοοῦσιν και ἐξηγοῦσιν αὐτόν».

Τοιαύτη ἐκδήλωσις, γενομένη τὴν παραμονὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ τελευταίας περιαλλήτου Συνόδου, ἐν ἣ ἐκηρύχθη τὸ ἀλάθητον τοῦ Πάπῃ και ἦν ἐπηκολούθησεν ὁ Σύλλογος, ἐφάνη τι καταπληκτικόν, ἀπροσδόκητον, τολμηρότατον εἰς τὰ ὄμματα πικρῶς τοῦ καθολικοῦ κόσμου. Ἐνόμισαν ὅτι ἀνεφάνη νέος τις Lamennais. Ὅθεν ἐτοξεύθη κατ' αὐτοῦ ὁ μέγας ἀφορισμὸς, τὸ μέγα ἐπιτίμιον, ὅπερ, ὡς ἦν ἐπόμενον, ἐπροκάλεσε κατ' αὐτοῦ τὴν καταδρομὴν σύμπαντος τοῦ κληρικοῦ κόμματος, τοῦ τοσοῦτον ἰσχυροῦ, ἔτι και νῦν, ἐν Γαλλίᾳ. Ἀνεχώρησε τότε εἰς Ἀμερικὴν, τυχὼν μεγίστων ἀνευφημιῶν, και κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐπέστρεψεν ἐκεῖθεν, δοξάζων ἤδη τὰ τῶν παλαιῶν καθολικῶν, και συζευχθεὶς, πρῶτος οὗτος γάλλος ἱερεὺς ἐλθὼν εἰς νόμιμον γάμον και διαμείνας ἱερεὺς· γνωστὸν δὲ ὅτι ἱερεῖς Ἴταλοὶ ἔδωκαν κατὰ τοῦτο τὸ παράδειγμα πρῶτοι. Σημειῶ δὲ ὅτι ὁ διάστημος Μονταλκμβέρ ἔτρεφε πρὸς αὐτόν, και μετὰ τὴν ἀποστασίαν του, ἀγάπην και ὑπόληψιν. Γνωστὸν δὲ ὅτι και ὁ διάστημος οὗτος ὑπέραχος τοῦ καθολικισμοῦ, μέχρι τέλους, ἀπεδυσπέτησε κατὰ τοῦ ἀλάθητου και ἐκάλει αὐτὸ «εἰδῶλον ἀνυψωθὲν εἰς τὸ βάθος τοῦ Βατικανοῦ».

Ὁ Ὑάκινθος λοιπὸν οὗτος, μετὰ δεκαετῆ σχεδὸν ἀπουσίαν, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἐξορίαν ἐκ τῆς πατρίδος του, ἐπανελθὼν, ἀνεφάνη, οὐχι πλέον, ἐπὶ τοῦ ἀμβωνος, ἀλλ' εἰς κίρκον (cirque) ἐπιτυχῶν, μετὰ πολλὰ προσκόμματα,

ἵνα ὁμιλήσῃ δημοσίᾳ, ἀφοῦ, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ νόμου, ἐζητήθη ἡ ἄδεια ὑπὸ τριῶν πολιτῶν Γάλλων, συστησάντων σύλλογον.

Και ἐν μὲν τῇ πρώτῃ συνδιαλέξει τὸ γραφεῖον συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν κκ. Εὐγενίου Young, συγγραφέως, ὡς προέδρου, Grassart και Fischbascher, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐκ τῶν κκ. Claremageran, δημοτικοῦ συμβούλου, ὡς προέδρου, τοῦ Ἐρρίκου Μαρτὲν, γερουσιαστοῦ και Εὐγ. Young, και ἐν τῇ τρίτῃ ὑπὸ τοῦ κ. Εὐγενίου Πελετάν γερουσιαστοῦ, ὡς προέδρου, και τῶν κκ. Young και Claremergeran.

Και εἰς τὰς τρεῖς συνδιαλέξεις ἦν ἀπειρος ἡ συρροὴ ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τῶν Παρισίων (ὑπὲρ τὰς τέσσαρας χιλιάδας ψυχῶν), τὸ δὲ ἀκροατήριον συνέκειτο ἐξ ἀτόμων πάσης θρησκείας και παντοίων δοξασιῶν, καθολικῶν, ἰουδαίων, διαμαρτυρομένων, ὁπαδῶν τῆς ἀπεριορίστου θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἦτοι ἐλευθερολογιστῶν (libres-penseurs) σαισιμονιστῶν και, ἴσως, σοσιαλιστῶν, κομμουνιστῶν και μηθειστῶν, ὑποδεχθέντων πολλὰς περικοπὰς τῶν ὁμιλιῶν τοῦ ἀγορητοῦ δι' ἐνθουσιωδῶν χειροκροτημάτων, δις δὲ ἢ τρεῖς μόνον ἀκουσθέντων συριγμῶν, οὓς κατέπνιξαν θορυβωδέστεραι χειροκροτήσεις.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν ἀπ' ἀμβωνος ὁμιλιῶν του, λέγει ὁ κ. Charles Bigot, (ἐν τῇ Revue Politique et litteraire τῆς 21 ἀπριλίου), ὁ πατὴρ Ὑάκινθος ἐγγήρασε δέκα ἔτη διήλθον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του· δέκα ὅλα ἔτη ἀγῶνων και θλίψεων. Τὸ μέτωπον αὐτοῦ εἶναι πάντοτε εὐρὺ και γαλήνιον, τὸ πρόσωπον διέμεινεν ὡς ἦν και τότε, ὀλίγον μόνον εὐτραφέστερον, ἀλλ' οἱ μικροὶ ὀφθαλμοὶ του ἀπόλεσαν τὴν λάμψιν των, τὸ δὲ ὄλον ἐκφράζει τὸν κόματον, τὸν ἐκ τῶν ἀγῶνων και τῶν πληγῶν, οὓς ὑπέστη κατὰ τὸν χρόνον τούτον. Οὐδὲν ἦττον, ἡ ἰσχὺς ἐκδηλοῦται και διὰ μέσου τῆς κοπώσεως. Εἶναι πάντοτε εὐρωστος, σχεδὸν παχύσαρκος. Ὑπὸ τὸ μαῦρον ἔνδυμά του φαίνεται βραχύτερος ὅπισθεν τῆς τραπέζης, ἢ ἄλλοτε ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος περιβεβλημένος τὸ ποδήρεος ἱμάτιον τοῦ καρμηλίτου. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ εἶναι ἰσχυρὰ και εὐκαμπτος, ἡχέεσσα και σοβαρά».

Τοιοῦτος παρέστη ὁ Ὑάκινθος ἐνώπιον τοῦ πολυπληθοῦς ἐκείνου ἀκροατηρίου, και πᾶσα διήγειρε τὴν περιέργειαν και τὴν συμπάθειαν πάντων.

Ἀρχόμενος τῆς πρώτης συνδιαλέξεώς του, ἦς θέμα ἦν ὁ πρὸς τὴν ἀλήθειαν σεβασμὸς (τὸ σέβας τῆς ἀληθείας), ὁ ἱεροκοσμικὸς ῥήτωρ ἔλεξε:

«Ναί, ἀληθῶς, δὲν ἐπανευρίσκω τοὺς θόλους τοῦ ναοῦ τῆς Παραγίας, ἀλλ' οἰαιδήποτε και ἂν ὦσιν αἱ πεποιθήσεις ἡμῶν, αἱ τε θρησκευτικαὶ και αἱ φιλοσοφικαὶ, αἰσθάνομαι, ὅτι ἔχομεν και ὑμεῖς και ἐγὼ τὴν πρέπουσαν σοβαρότητα, και τὴν πρέπουσαν ἰσχύον ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν, ἵνα καθιερώσωμεν τὸν περίβολον τούτον και ποιήσωμεν αὐτὸν ναὸν τοῦ Ὑψίστου (συναίσθησις ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ). Ἀλλὰ, συνεννοηθῶμεν, κύριοι, ἐπιφέρει, δὲν ἔρχομαι νὰ ὁμιλήσω ἐνταῦθα περὶ θρησκείας. Ἐπεθύμουν νὰ πράξω τοῦτο, ἐτήρησα ἐν ὄλῃ τῇ ἰσχύει αὐτῆς, ἐν ὄλῃ τῇ δυνάμει αὐτῆς, τὴν καθολικὴν πίστιν,

τὴν παλαιάν, τὴν ἀληθῆ ἔμεινα καθολικός, — (ἐξαιρέσει τοῦ περι ἀλαθῆτος τοῦ πάπα δόγματος καὶ τοῦ τῆς ἀγαμίας τῶν ἱερέων, σημειωτέον) — ἔμεινα ἱερεὺς, φέρω δηλ. ἐπ' ἐμὲ χρῆσμα ἀνεξίτηλον, ἀσβεστον — διὰ τοῦτο ἐπεθύμουν, λέγω, νὰ ὑψώσω τὴν φωνήν μου, ἐν μέσῳ τῆς πατρίδος μου καὶ νὰ εἶπω μεγαλοφώνως ὅτι χιλιάδες ἱερέων, χιλιάδες καθολικῶν σκέπτονται ἐνδομύχως, χωρὶς νὰ δύνωνται νὰ τὸ εἰπωσι φανερά· (ζῶηραὶ χειροκροτήσεις). Ὡ! καὶ, ἠθέλησα νὰ ὁμιλήσω περὶ θρησκείας, ἀλλὰ δὲν μοι ἐπετράπη καὶ οἶδα «ἀποδοῦναι τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ». (Νέαι χειροκροτήσεις). Ἡ ἠθικὴ εἶναι τι χρῆμα ἄγιον, καὶ ἀξιώ, ὅτι οἱ δύο βωμοὶ, οὗς οἰκεῖ εἶσιν οἱ πρῶτοι μεταξὺ ὄλων, — ὁ βωμὸς τῆς συνειδήσεως καὶ ὁ βωμὸς τῆς οικογενειακῆς ἐστίας. Τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου ἔσται, ὁ πρὸς τὴν ἀλήθειαν σεβασμὸς (le respect de la verité), ὁ δὲ σεβασμὸς οὗτος ἐστὶν ἡ βᾶσις ἀπάσης τῆς ἠθικῆς, διότι ἡ ἠθικὴ τί ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ἡ δικαιοσύνη, αὕτη δὲ ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ πράξει». Καὶ ὅλη ἡ ὁμιλία τοῦ ἀγορητοῦ στρέφεται περὶ τὰς ὑψηλοτέρας, τὰς πρακτικωτέρας θεωρίας καὶ διδασκαλίας ἐπὶ τοῦ περὶ τῆς ἀληθείας τούτου θέματός του, τῆς ἀληθείας, χάριν τῆς ὁποίας, καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς αὐτήν, ἐγκατέλιπε πρὸ ὀκταετίας τὸν ἱερὸν ἀμβωνα καὶ ὑπέστη τσακύτας καταδιώξεις, ὕβρεις, συκοφαντίας, προσεχόμενος, πρὸς κατάπαυσιν περαιτέρω σκανδάλου, τὴν ἐκ τῆς πατρῴου γῆς ἐξορίαν του· ἐξέθηκε δὲ πάντα ταῦτα μετὰ μεγίστης εὐγλωττίας καὶ ζῶηρῶν εἰκόνων. Καίτοι δὲ εἶναι ἐν πολλοῖς κατώτερος τοῦ λαμπροῦ ποτε ἱεροκήρυκος Lacordaire, ἀλλ' ὡς μαρτυρεῖ ὁ κ. Charles Bigot, ἔθθα ἀρεταὶ εἰς εὐγλωττίαν, εἶναι σχεδὸν ἀνώτερος καὶ ἐκεῖνου. «Τοιοῦτον μέγα τί ἐστίν, ἐπιφωνεῖ ὁ κ. Bigot, ὁ ἀνθρώπινος λόγος. Εὐτυχεῖς καὶ σπάνιοι ὅσοι ἠδυνήθησαν, ἔστω καὶ στιγμιαίως, νὰ ὁμιλήσωσι μετὰ δεινότητος καὶ νὰ παραστήσωσι τοῖς ἄλλοις τί ἐστὶ καὶ τί δύναται οὗτος!»

Τῆς δευτέρας διαλέξεως τοῦ πατρὸς Ὑακίνθου θέμα ἦτο ἡ ἀναμόρφωσις τῆς οικογενείας (la reforme de la famille). Οἰκτεῖρει οὗτος τὰ συμβαίνοντα ἐν ταῖς νῦν οικογενείαις, ὡς εἰσὶν ὠργανωμένοι· τὴν νῦν ἀγωγὴν, τὴν διηνεκῆ σχεδὸν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ τῶν συζύγων, μεταξὺ τῶν τέκνων κλπ. καὶ προτείνει τὸ φάρμακον. «Τὸ φάρμακον, λέγει, κεῖται εἰς τὰ ἐξῆς· ἀνορθώσατε τὸν βωμὸν τὸν οικογενειακόν, ἀναλάβετε τὴν ἱερωσύνην σας, σχῆτε τὴν δύναμιν τοῦ πιστεῦναι, τοῦ διδάσκειν, τοῦ προσεύχεσθαι, τοῦ ἐπισυνάγειν περὶ ὑμᾶς τὴν συμβίαν καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Ἄρκει ἵνα ἔχετε θρησκείαν, ἔστω, οἰανδήποτε. . . » Ἐνταῦθα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιανέται του εὖρον, καὶ λίαν δικαίως, τὴν ἐκφρασιν ὑπὲρ τὸ δέον τολμηράν, ὑπὲρ τὸ δέον ἀνεξίτητον, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀφιλόσοφον, ὥστε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν νέων κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεων.

Ἡ τρίτη συνδιάλεξις περιστρέφη εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν (la crise morale), ἣτις ἀληθῶς συνταράττει τοσοῦτον βαθέως τὰς εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας. Ὡ, καὶ! αἱ κοινωνίαι αὗται, ἀπὸ δυσμῶν μέχρι βορρᾶ καὶ μεσημβρίας νοσοῦσιν ἀνιάτως,

ὑποσεύουσιν αὐτὰς παντοῖα ἠφαίστεια, ἔτοιμα νὰ ἐπραγῶσιν, ἐγράψαμεν δὲ τὰ ὀλίγα ταῦτα περὶ τοῦ πατρὸς Ὑακίνθου, ἵνα ὑποδείξωμεν, ὅτι ὁ ἐφιέμενος νὰ ἐπιφέρῃ φάρμακον εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα, ἐρεθίζει αὐτὰ ἔτι μᾶλλον, φαρμακεύει ἔτι μᾶλλον τὰς πληγὰς, ὁσάκις, μάλιστα, παραπαίει τῆς φιλοσοφίας.

Εὐτυχεστέρα, κατὰ τοῦτο, ἡ γηραιὰ ἡμῶν Ἀνατολή. Ὑστερεῖ μὲν τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν κατὰ τὴν ὕλικὴν πρόοδον καὶ τὸ εὖ εἶναι, ἔχει ἔν τινι μικρῇ γωνίᾳ αὐτῆς τὰς περὶ προσώπων καὶ προσωπικῶν συμφερόντων τρικυμίας τῆς¹, ἀλλὰ δὲν ἐγκλείει ἐν τοῖς κόλποις τῆς τὰ ἀνατρεπτικὰ καὶ δυσοίωνα ἐκεῖνα στοιχεῖα. Ἐν ἔχει σύμβολον ἱερὸν τὸ πιστεῦναι καὶ ἕνα ἄριστον οἰωνόν τὸ ἀμύγεσθαι περὶ πάτρης. Εἴθ' ἐμμείνει εἰς ταῦτα!

¹ Ἐγραφον κατὰ μᾶζιον τοῦ 1877.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΩΠ.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 6.

Πολίτης — πατριώτης.

Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν λέξεων τούτων, ἣτις ἀείποτε μὲν ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ἀρχαίων τηρεῖται, σπανίως δ' ἐν τῇ τῶν μεταγενεστέρων ἀμελεῖται, ἐποιήσαντο λόγον ὁ Ἀμμώνιος καὶ ἄλλοι παλαιοί, ὧν παρατιθέμεθα κατὰ λέξιν τὰς παρατηρήσεις.

Ἀμμών. σελ. 115 «Πολίτης καὶ πατριώτης διαφέρει. Πολίτης μὲν γὰρ ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως ἐλευθέρως ἐλευθέρῳ, πατριώτης δὲ ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς χώρας δούλος δούλῳ· ἢ γὰρ πατρίς καὶ ἐπὶ τῆς χώρας τάττεται, ὡς τὸ τοῖσι δ' ἄφαρ πόλεμος γλυκίων γένετ' ἢ ἐνεσθαι

ἐν νηυσὶ γλαφυρῆσι φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν.

οὐ γὰρ πάντες ἐκ μιᾶς ἦσαν πατρίδος ἀλλ' ἐκ μιᾶς χώρας».

Φώτ. Λεξ. σελ. 402, 12 «Πατριώτης: ὁ βάρβαρος λέγεται τῷ βαρβάρῳ καὶ οὐ πολίτης» καὶ σελ. 402, 14 «Πατριῶται: οἱ δούλοι Ἑλλήνων, πολῖται δὲ οἱ ἐλεύθεροι· οἱ δὲ τοὺς βαρβάρους πατριώτας». Ὁ Πόρσων ἐξέδωκεν «οἱ δούλοι τῶν Ἑλλήνων». Ἀλλ' ὁ Κόβητος μετέγραψεν «οἱ δούλοι ἀλλήλων» (Var. Lect. σελ. 244 καὶ Μνημοσ. Τόμ. Η', σελ. 50).

Ἡσῦχ. «Πατριώτης: παρὰ Ἀθηναίους ὁ βάρβαρος καὶ οὐ πολίτης».

¹ Δὲν μνημονεύω τῶν μετὰ ταῦτα ἐκφρασιῶν, ὧ τὰς τραπερῶν!, περὶ ποιήσεως καὶ ποιητῶν!

Πολυδεύκ. Γ', 54 «Οἱ δὲ βάρβαροι ἀλλήλους οὐ πολίτας ἀλλὰ πατριώτας λέγουσιν. Ἀρχιππος δὲ καὶ συμπατριώτας ἔφη. Πλάτων μέντοι ἐν τοῖς Νόμοις καὶ ἐπὶ Ἑλλήνων τὸ πατριῶται εἴρηκεν». Ἄλλ' ἐν τοῖς Νόμοις τοῦ Πλάτωνος ἀναγινώσκειται «Δύο δὴ λείπεσθον μόνω μηχανά, μήτε πατριώτας ἀλλήλων εἶναι τοὺς μέλλοντας ῥᾶον δουλεύσειν ἀσυμφώνους τε εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα, τρέφειν δ' αὐτοὺς ὀρθῶς μὴ μόνον ἐκείνων ἕνεκα, πλέον δὲ αὐτῶν προτιμῶντας» (σελ. 777). Πρόκειται δὲ περὶ οἰκετῶν ἢ δούλων, οὐχὶ περὶ ἐλευθέρων ἢ Ἑλλήνων, ὡς πλημμελῶς ὁ Πολυδεύκης ὑπέλαβε.

Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ Ψευδοσοφιστῇ τοῦ Λουκιανοῦ § 5 «Ἄλλου δὲ αἰθίς λέγοντος· πατριώτης ἔστι μοι· ἐλάνθανες ἄρα ἡμᾶς, ἔφη, βάρβαρος ὢν». Σχολ. σελ. 263 «Ὁμοίητις γὰρ ἔδει εἰπεῖν, ὁμόγλωστος, ὁμόνομος· τὸ δὲ πατριώτης ἐπὶ βαρβάρων· οἱ βάρβαροι γὰρ οὕτως ἀλλήλους φασὶν ἀντι τοῦ πολίτης, καὶ ἴτως ὅτι μὴ κατὰ πόλεις οἰκοῦσι. Πλάτων μέντοι καὶ ἐπὶ Ἑλλήνων ἐν τοῖς Νόμοις τῷ πατριώτης ἐχρήσατο».

Τοῖς ἐλευθέροις ὑπῆρχε πόλις ἢτοι πολιτικὴ κοινωμία καὶ ἀπόλαυσις τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, τοῖς δὲ δούλοις πατρὶς μόνη ὑπῆρχεν, οὐχὶ δὲ καὶ πόλις, ἅτ' οὐδαμῶς κοινωνοῦσι τῶν τῆς πόλεως. Εὐλόγως λοιπὸν οἱ μὲν κοινὴν ἔχοντες πόλιν ὠνομάζοντο πολῖται ἀλλήλων, οἱ δὲ κοινὴν πατρίδα πατριῶται, οὐ μόνον οἱ δοῦλοι ἀλλὰ καὶ οἱ βάρβαροι, οἵτινες δοῦλοι καὶ αὐτοὶ ἦσαν κατὰ τὸ Εὐριπίδειον :

τὰ βαρβάρων γὰρ δούλα πάντα πλὴν ἑνός.

Ἐποίησατο δὲ χρῆσιν τοῦ πατριώτης ὁ Φερεκράτης ἐν ἀποσπάσματι σωζομένῳ ἐν τοῖς εἰς Ἀριστοφάνη Σχολίαις Ὀρν. 1294 :

οἶμαι δ' αὐτὸν κινδυνεύσειν ἐς τὴν Αἴγυπτον (ἰόντα)

**** ἵνα μὴ ξυνέχη τοῖσι Λυκούργου πατριῶταις.

καὶ ὁ Νίκων παρ' Ἀθηναίων σελ. 487, γ' :

καὶ πάνυ τις εὐκαίρως προπίνω, φησί, σοί,
πατριῶτα.

Πρβ. καὶ Βεκκ. Ἄν. σελ. 113, 20 «Συμπατριώτης· Ἀρχιππος· τὸ μέντοι πατριώτης Ἄλεξις»¹. Κεῖται δὲ καὶ παρὰ Δίωνι τῷ Κασσίῳ Μ', θ', 2 «τῷ μὲν γὰρ οἰκέτῃ τῷ Νερούτου, καίτοι πείραν ἔργῳ τῆς εὐνοίας αὐτοῦ λαβῶν, οὐκ ἐπίστευσε, μὴ καὶ τοὺς πατριώτας ἐλεήσας μέγα τι κακὸν σφᾶς ἐξερχάσεται».

Οὐ μόνον δ' ἐπὶ δούλων ἢ βαρβάρων παρελαμβάνετο ἡ λέξις πατριώτης ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἵππων, ὡς παρὰ Ξενοφῶντι Κύρ. Παιδ. Β', β', 26 «μηδὲ μέντοι σκοπεῖτε ὅπως ἐκ τῶν πολιτῶν ἀντιπληρώσετε τὰς τάξεις, ἀλλ' ὡσπερ ἵππους οἱ ἂν ἀριστοὶ ὦσιν, οὐχ οἱ ἂν πατριῶται, τούτους ζητεῖτε, οὕτω καὶ ἀνθρώπους — λαμβάνετε». Ἐν τῷ Σκύθῃ τοῦ Λουκιανοῦ § 3 εὐρίσκεται «Οὕτως ἔχοντι τῷ Ἀναχάρσιδι ἐντυγχάνει δαίμων τις ἀγαθὸς ὡς ἀληθῶς ὁ Τόξαρης

¹ Ἴδε καὶ Βέργκιον de Reliqu. Comoed. Att. Ant. σελ. 158.

ἤδη ἐν τῷ Κεραμειῷ· καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἢ στολή αὐτὸν ἐπεσπάσατο πατριῶτις οὖσα, κτέ.», παρὰ δὲ Δίωνι τῷ Κασσίῳ ΛΘ', λη', 5 «ἤδη γὰρ τινες καὶ ἐκεῖνο εἶπον, ὅτι πρὸς τῷ τῆς φωνῆς τῆς πατριώτιδος αὐτοῦς (τοὺς ἐλέφαντας) ἐπάειν καὶ τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ γιγνομένων συνᾶσιν»¹. Ὁ Εὐριπίδης ἐν τοῖς Ἡρακλείδαις εἶπε στίχ. 755 τὰς πατριώτιδος γὰς, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἐν Οἰδίποδι Τυράννῳ ὠνόμασε στίχ. 1091 τὸν Κιθαιρῶνα πατριῶταν Οἰδίπου, εἰς ὃ φέρεται σχόλιον ἀνωφελές «Πατριῶται οἱ ἐν τῇ αὐτῇ πατρίδι στρεφόμενοι» (Τόμ. Β', σελ. 171, 7). Ὁ Ἀρτούγγιος μετετύπωσε τὸ πατριῶταν εἰς τὸ πατέρ' ὠδάν (Οἰδ. Τυρ. σελ. 232).

Τῆς ἀδοκίμου χρήσεως, καθ' ἣν τὸ πατριώτης κεῖται ἀντι τοῦ πολίτης, παρέχει ἡμῖν παράδειγμα ὁ Ἰκμβλιχος λέγων ἐν τῷ περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου § 21 «Μηδενὸς οὐκ αὐτῷ προστρέχοντος (Γρ. προσέχοντος, καθὰ παρετηρήθη ἤδη ὑπ' ἄλλων) μηδὲ γνησίως ὀρεγομένου τῶν μαθημάτων, ἀ τοῖς Ἑλλήσιν ἐνοικίζειν παντὶ τρόπῳ ἐπειράτο, μὴ περιφρονῶν μηδὲ ὀλιγωρῶν τῆς Σάμου διὰ τὸ πατρίδα εἶναι γεῦσαι τε πάντως βουλόμενος τῆς τῶν μαθημάτων καλλονῆς τοὺς πατριώτας, εἰ καὶ μὴ ἐκόντας, κτέ.» (Πρβ. καὶ Κόβητον Μνημοσ. 1877, σελ. 344). Παρ' Ἐπιφάνῳ ἀναγινώσκειται Τόμ. Β', σελ. 120, 28 «ἐλέγοντο γὰρ καὶ ἐκάστης χώρας πατριῶται».

Πατριώτην θεὸν εἶπεν ὁ Πλούταρχος τὸν Διόνυσον ἐν τοῖς Ἠθικοῖς σελ. 671, γ' «Ἄρα, ἔφη, σὺ τὸν πατριώτην θεόν, ὃ Λαμπρία, εἶον, ὀρσιγύναικα, μαινομένους ἀνθέοντα τιμαῖσι Διόνυσον, ἐγγράφεις καὶ ὑποποιεῖς τοῖς Ἑβραίων ἀπορρήτοις;». Φέρεται δὲ καὶ ἐν Λακωνικῇ ἐπιγραφῇ παρὰ Βοικκίῳ Ἀριθμ. 1444, 11 α' Ἀρτέμιδος πατριώτιδος ἐν Πλειαίαις.

Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς προκειμένης λέξεως γράφει Στέφανος ὁ Βυζάντιος σελ. 512, 20 «Πατρίς· ἡ πατρώθεν πόλις. Τὸ ἐθνικὸν ὠφελεῖ πατρίτης, ἄμεινον δὲ τὸ πατριώτης». Ἄλλὰ περὶ τούτου ἀλλαχού.

§ 7.

Πολίτης — συμπολίτης, πατριώτης — συμπατριώτης.

Περὶ τοῦ πατριώτης σημαίνοντος τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πατρίδος ὄντα εἵπομεν τὰ δέοντα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον παραλαμβάνεται ἐνίστ' ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ἡ λέξις πολίτης δηλοῦσα τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως ὄντα. Πρβ. δημότης, κομητής, φυλῆτης, γεννήτης, κτλ.

Μοσχόπουλ. «Πατριώτης πατριώτου Ἀττικὸν ἔστιν· ὡς γὰρ φαμεν πολίτην τὸν συμπολίτην καὶ ἡλικιώτην τὸν συνηλικιώτην, οὕτω καὶ πατριώτην τὸν συμπατριώτην». Εὐστάθ. σελ. 901, 9 «παρ' οἷς καὶ ὅτι, ὡσπερ φυλῆτης καὶ πολίτης καὶ θιασώτης καὶ λοχίτης καὶ ἐθνήτης καὶ δαιταλεύς, οὕτω σχε-

¹ Πρβ. Ρεῖμαρον Δί. Κασσ. σελ. 209.

τικόν και ὁ δημότης κατὰ παρώνυμον κοινωνίαν· δηλοῖ γὰρ Ἀττικῶς τὸν τοῦ αὐτοῦ δήμου μετέχοντα». Πρβ. καὶ Θωμ. Μάγιστρ. σελ. 290, 3 «Πολίτης λέγε τῷ δεῖν ἤγουν συμπολίτης· πολίτης δὲ πόλεως».

Ἀνδοκίδ. π. Μυστηρ. 139 «ὦν οὗτος φησι πολίτης εἶναι οὐκ ὦν». Λυσ. ἢ Ψευδολυσ. ὑπὲρ Πολυστρ. 12 «ὅτι ὁμῶν ἐστὶ πολίτης». Πλάτ. Ἀπολογ. σελ. 37, γ' «ὅμοιες μὲν ὄντες πολιταί μου». Πρωταγ. σελ. 315, γ' «πολιταί τε αὐτοῦ καὶ ἄλλοι τινές». σελ. 339, ε' «σὸς μέντοι Σιμωνίδης πολίτης», κτλ. Ἐν τῷ Φαίδωνι σελ. 57, δ' «καὶ γὰρ οὕτε τῶν πολιτῶν Φλιασίων οὐδεὶς πάνυ τι ἐπιχωριάζει τὰ νῦν Ἀθήνας» ὑπελήφθη ὑπὸ τε τοῦ Σχαιφῆρου (Γρηγορ. Κορ. σελ. 1048) καὶ ἄλλων παρεγγραπτον τὸ Φλιασίων («Ἴδε Σταλβώμιον εἰς Φαίδωνα σελ. 5 ἐκδ. γ').

Καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις δὲ γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος πολίτης ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ συμπολίτης, οἷον παρὰ Πλουτάρχῳ «ὅταν δὲ ἐτέρους, οἷον ἡλικίας ἢ πολιτας ἀντιπαραβάλλωμεν ἢ συγγενεῖς» (Ἠθικ. σελ. 72, δ') καὶ παρὰ Στράβωνι «Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος καὶ Ἐκαταῖος ὁ πολίτης αὐτοῦ» (σελ. 1) καὶ παρὰ Γαληνῷ «πολίτης τε καὶ διδάσκαλος ἡμέτερος» (Τόμ. IB', σελ. 356). Πρβ. καὶ «τὰ πολλὰ ταύτη ὁμιλεῖ τοῦ Ὀμήρου πολιτίς οὖσα» (Λουκιαν. Εἰκόσ. 15). Περὶ τοῦ ἀνδρες πολίται ἴδε Κόβητον Παρατηρ. εἰς Διον. Ἀλικ. σελ. 96.

Τοῦ συμπατριώτης ἐποιήσατο χρῆσιν ὁ Ἄρχιππος κατὰ τὸν Πολυδεύκη Γ', 54 καὶ τὸν Ἀνατακτικιστὴν Βεκκ. Ἄν. σελ. 113, 20. Τοῦ δὲ συμπολίτης εὐρίσκειται παράδειγμα ἐν τοῖς Ἡρακλειδαῖς τοῦ Εὐριπίδου στιχ. 826:

ὦ ξυμπολίται, τῷ τε βοσκούσῃ χθονὶ
καὶ τῇ τεκούσῃ νῦν τιν' ἀρκέσαι χρεῶν.

Σχολ. Ἀριστοφ. Βίρ. 909 «Οὔτε συμπολίτην οὔτε συνδημότην λέγουσιν. Ὁ μέντοι Εὐριπίδης που λέγει· ὦ συμπολίται, κτέ.». Πολυδεύκ. Γ', 51 «Ἐποίητο δ' ἂν τούτοις πολίτης· ὁ γὰρ συμπολίτης οὐ δόκιμος, εἰ καὶ Εὐριπίδης αὐτῷ κέχρηται ἐν Ἡρακλειδαῖς τε καὶ Θησεῖ». Παρ' Αἰσχύλῳ Ἐπτ. 605 κακῶς κατ' ἔνια τῶν ἀντιγράφων ἀναγινώσκειται:

ἢ ξυμπολίταις ἀνδράσιν δίκαιος ὦν
ἐχθροξένοις τε καὶ θεῶν ἀμνήμοισι
πληγείς θεοῦ μάστιγι παγκοίνῳ δάμνη.

ἀντὶ τοῦ ξὺν πολίταις («Ἴδε Δινδόρφιον Αἰσχύλ. Τόμ. Β', σελ. 194 καὶ Ἐρμαννὸν Αἰσχύλ. Τόμ. Β', σελ. 318).

Τὸ σύνθετον συμπολίτης ἀποδοκιμάζεται καὶ ὑπὸ τοῦ Φρυνίχου γράφωντος σελ. 172 «Πολίτης λέγε, μὴ συμπολίτης». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς εἰς Σοφοκλέα Σχολίαις Τόμ. Β', σελ. 160, 25 «Πολίτης ἐμός ἐστιν ὁ δεῖνα· οὐδέποτε δὲ μετὰ τῆς ΣΥΝ ἤγουν ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἐμοὶ πόλεως» καὶ ἐν τῇ Ἐκλογῇ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου σελ. 96, 3 «Δημότης Ἀττικοὶ ἄνευ τῆς ΣΥΝ. Ἀριστοφάνης ἐν Πλούτῳ»

ἄνδρες φίλοι καὶ δημόται.

Ἐσαύτως καὶ πολίτης καὶ ἡλικιώτης καὶ στασιώτης· συμπότης δὲ» καὶ σελ. 292, 13 «Πολίτης, δημότης, φυλέτης ἄνευ τῆς ΣΥΝ λέγων Ἀττικῶς ἔρεται· συνέρφθος δὲ καὶ συνθιασώτης καὶ συμπότης, ὅτι καὶ πρόσκαιρος αὐτῶν ἢ κοινωνία· ἐπὶ δὲ τῶν προτέρων οὐχ ὁμοίως» (Πρβ. καὶ Ψευδηρωδιαν. Πειρσ. σελ. 475 καὶ Φιλῆμ. Λεξ. Τεχνολ. § 59 καὶ § 146).

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ συμπολίτης ὁ Αἰλιανὸς Ποικ. Ἱστορ. Γ', 44 «νεανίσκοι τρεῖς εἰς Δελφούς ἀφικόμενοι θεωροὶ συμπολίται κακούργοι περιτυγχάνουσιν» καὶ ὁ Ἰώσηπος Ἰουδ. Ἀρχ. IO', 6', 2 «οὐ μόνον εἰς τοὺς συμπολίτας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους» καὶ ὁ Εὐσέβιος Προπαρ. Εὐαγγ. Δ', 6', 6 «ὡς ἂν οἰκείοι φίλοις καὶ συμπολίταις» καὶ ὁ Ἀστέριος παρὰ Φωτ. Βιβλ. σελ. 502, 12 «συνάγοντα πάντας τοὺς ἀσώτους καὶ συμπολίτας ποιούμενον» καὶ ἄλλοι. Πρβ. καὶ Ἐπιστ. πρὸς Ἐφεσ. Β', 19 «ἀλλὰ ἐστε συμπολίται τῶν ἀγίων καὶ οἰκετοὶ τοῦ θεοῦ». Ὁ Παχυμέρης εἶπε «πολίτης εἶ; ἀγάπα τὸν συμπολίτην». Τοῦ θηλυκοῦ συμπολίτης παρέχει ἡμῖν παράδειγμα ὁ Διόδωρος παρὰ Φωτ. Βιβλ. σελ. 385, 24 «Σύρα καὶ συμπολίτην οὖσαν». Πρβ. καὶ Εὐστάθ. σελ. 119, 8 «ἀλλὰ πολίτης ἦτοι συμπολίτης Ἀνδρομάχης οὖσα». Ἐν τοῖς εἰς Εὐριπίδην Σχολίαις Τόμ. Γ', σελ. 93, 9 Δινδ. ἀντὶ τοῦ ἀπὸ πολιτῶν ἢ συγγενῶν τῆς Ἰοκάστης ἔνια τῶν ἀντιγράφων ἔχουσι συμπολιτῶν. Παρατηρητέον δ' ὅτι ὁ τῆς αὐτῆς πόλεως πολίτης λέγεται καὶ ὁμόπολις — ὁμόπολις.

Τὸ συμπατριώτης βλέπει τις παρὰ Νικήτα τῷ Εὐγενεικῷ Α', 51 «τοῖς ἀπεξενωμένοις συμπατριώταις» καὶ Δ', 293 «συμπατριώτης, φίλος» καὶ Σ', 296 «συμπατριωτῶν ἀστικῶν καλῶν νέων» καὶ παρ' Εὐσταθίῳ ἢ Εὐμαθίῳ καθ' Ὑσμίν. καὶ Ὑσμιν. Σ', 2 «ξυμπατριώτης ἐξ Αὐλικώμιδος» καὶ Ζ', 3 «οὗτός μοι συμπατριώτης». Πρβ. καὶ Τζέτζ. Ἐξηγ. Ἰλιάδ. σελ. 8, 1 «συμπατριώτην αὐτὸν αὐτῶν ἐπιγράφοσι» καὶ Σχολ. Ἀριστοφ. Ὀρν. 468 «καὶ φυλέτα: συμπατριώτα»¹.

Τὸ συνδημότης καὶ συνῆλικιώτης ἦσαν ἄγνωστα τοῖς δοκίμοις μεταχειριζόμενοις αἰεὶ τὰ ἀπλᾶ δημότης καὶ ἡλικιώτης, οἷον «Κρίτων οὐτοσί, ἐμός ἡλικιώτης καὶ δημότης» (Πλάτ. Ἀπολ. σελ. 33, δ'), κτλ. Καὶ τὸ συμφυλέτης δ' εἶνε τοῦ πονηροῦ κόμματος. Κοραῆς Ἰσοκράτ. Τόμ. Β', σελ. 339 «Τοῦτο τὸ χωρίον ὑπομνηματίζων, εἴρηκα (σελ. 200), ὅτι ὤφειλεν Ἰσοκράτης εἰπεῖν Φυλετῶν, Ἀττικῶς, καὶ οὐχ ὡς οἱ μεταγενέστεροι, Συμφυλετῶν. Νυνὶ δὲ φημι, ὡς ὤφειλον ἐγώ, χαίρειν ἐάσας καὶ τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰντίγραφα, ἐξελάσαι τῶν Ἰσοκράτους λόγων τὸ Συμφυλετῶν, καθάπερ ἔτρεφα (σελ. 264) τὸ Συνεπιγραφῶν εἰς τὸ Ἐπιγραφῶν» (Πρβ. καὶ Λοβέκκιον εἰς Φρυνίχ. σελ. 172). Ἐλέγετο δ' ὁμοῦς ὑπὸ τῶν παλαιῶν οὐ μόνον ἡλιξ, οἷον ἡλιξ ἡλικια τέρπει, κτλ. ἀλλὰ καὶ συνῆλιξ καὶ ὁμηλιξ, ὅπερ ἐν τῷ παρεφθαρμένῳ

¹ Ἴδε καὶ Σπώνιον Comment. de Odys. σελ. 277.

έλληνισμῷ ἐκφέρεται καὶ κατ' ἰσοσύλλαβον κλίσειν *ὀμηλικός* — *ὀμηλικόν*.

Τὸ *συνθιασώτης* ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ σελ. 362, ε' «ἐρανίσται καὶ συνθιασῶται» καὶ παρ' ἄλλοις τῶν μεταγενεστέρων. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Πλούτῳ στίχ. 508 :

δύο προσδύτα ξυνθιασῶτα τοῦ ληρεῖν καὶ παραπαίειν¹.

Ἄλλὰ τὸ σύνθηες ἐν τῷ παλαιῷ λόγῳ τῶν Ἑλλήνων εἶνε *θιασώτης*, *θιασώτης τινός*, ὁ ἐμός *θιασώτης*. Φέρεται δὲ καὶ τύπος ἀνάττικος *θιασότης*. Πολυδεύκ. Γ', 8 «συνουσιαστάς, θιασώτας ἢ θιασῖτας, εἰλαπιναστάς, ἐρανιστάς». Μοῖρ. σελ. 186 «Θιασῶται διὰ τοῦ Ω Ἀττικῶς, θιασῖται Ἑλληνικῶς».

Τοῦ *συστασιώτης* γίνεται χρῆσις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου Ε', 70 «οἱ μὲν γὰρ Ἀλκμεωνίδαι καὶ οἱ συστασιῶται αὐτῶν εἶχον αἰτίην τοῦ φόνου τούτου» καὶ Ε', 124 «πρὸς ταῦτα δὴ ὧν συγκαλέσας τοὺς συστασιῶτας ἐβουλεύετο». Ἄλλὰ συχνότερον εὐρίσκεται παρ' αὐτῷ τὸ ἀπλοῦν *στασιώτης*, οἷον Α', 60 «οἱ τε τοῦ Μεγακλέος στασιῶται καὶ οἱ τοῦ Λυκούργου ἐξελαύνουσι μιν», κτλ. Ω; δ' οἱ κοινῶνι στάσεως τινος ἐκαλοῦντο *στασιῶται*, οὕτως οἱ τῆς ἐναντίας στάσεως μετέχοντες προσηγορεύοντο *ἀντιστασιῶται*, οἷον *πιεζόμενος ὑπὸ τῶν οἴκοι ἀντιστασιῶτων* καὶ οὕτω *περιγεγόμενος ἀν τῶν ἀντιστασιῶτων* καὶ *καταλῦσαι πρὸς τοὺς ἀντιστασιῶτας* (Ξενοφ. Ἀναβ. Α', α', 10. Πρβ. καὶ Ἑλλ. Ζ', α', 43) καὶ *δίκας τοὺς ἀντιστασιῶτας αἴττει τῆς ἐνωτοῦ φυγῆς* (Ἡρόδ. Δ', 164. Πρβ. καὶ Α', 92 καὶ Ε', 69). Πρὸς τὸ *συστασιώτης* δύναται νὰ παραβληθῇ τὸ τοῦ παρηκμακτός ἐλληνισμοῦ *συναίσειωτης*.

Τὸ *λοχίτης* ἐκφέρεται καὶ μετὰ τῆς ΣΥΝ προθέσεως παρ' Ἡροδότῳ Α', 82 «τῶν οἱ *συνλοχίτων* διεσθαρμένων» (Πρβ. καὶ Πλούτ. Ἠθικ. σελ. 858, δ'). Τὸ δὲ *ἐθρίτης* εἶνε μεταγενέστερον. Σουῖδ. α' *Ἐθρίται*: οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἔθρους». Κακῶς παρ' Ἡουχίῳ ἀναγινώσκειται «*Ἐθρίται*: οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἔθρους». Τοῦ πονηροῦ κόμματος εἶνε καὶ τὸ *σύνεθρος*, ἀνθ' οὗ οἱ παλαιοὶ ἔλεγον *ὁμοεθρίας*. Περὶ τοῦ τύπου *σύνεθρος* καὶ *ὁμόεθρος* καὶ ἄλλων τοιούτων θὰ διαλέξωμεν ἄλλαχού.

Τὸ *δαιταλεύς* εἶνε συνώνυμον τῷ *δαιτυμῶν*. Ἡσύχ. «*Δαιταλεύς*: ὁ ἐπὶ τὰ δεῖπνα πορευόμενος, *δαιτυμῶν*». Πολυδεύκ. Γ', 12 «οἱ δὲ συγκληθέντες *δαιτυμόνες*, *δαιταλεῖς*, ἐπικλητοὶ, σύγκλητοὶ, κλητοί». Καὶ τοῦ μὲν *συνδαιτυμῶν* οὐδὲν εὐρέθη παράδειγμα², τὸ δὲ *συνδαιταλεύς* κεῖται παρ' Ἀθηναίῳ σελ. 354, δ' «ἄνδρες *συνδαιταλεῖς*». Πρβ. καὶ Σουῖδ. «*Δαιταλεῖς*: *δαιτυμόνες* καὶ *θιασῶται* καὶ συμπῶται καὶ οἷον *συνδαιταλεῖς*». Συνήθως ἐλέγοντο *σύνδειπνοι*. Πρβ. καὶ *συνδαίτης* — *συνδαίτωρ*.

Τὸ *κωμήτης* οὐδέποτε συνετέθη μετὰ τῆς ΣΥΝ προθέσεως.

Ὁ λαμβάνων μέρος τινός ἢ ὁ κοινῶνι τινος γινόμενος ὠνομάζετο *μερίτης*,

¹ Πρβ. καὶ Βάκιον Κλεομήδ. σελ. 443.

² Ἐν κώδικι τοῦ Ξενοφώντος Κύρ. Παιδ. Η', ε', 3 φέρεται *συνδαιτυμόνες* ἀντὶ τοῦ *σύνδειπνοι*.

οἷον Δημοσθέν. σελ. 889, 25 «τῆς μὲν ὠφελείας τούτου ποιῆσαι *μερίτας*, ἡμᾶς δ' ἀδικῆσαι» (=τούτοις δοῦναι μέρος ἢ τούτοις μεταδοῦναι). Πολύβ. Δ', κθ', 6 «οὐδενός *μερίτην* ἐποίησαν τῶν ἀλόντων» (Πρβ. καὶ Δ', γ', 11, κτλ.). Θεμιστ. σελ. 84, 23 «θεός δὲ ὁ *μερίτην* ποιήσας τῆς ἐπωνύμου ταύτης ἀρχῆς *μερίτην* ἀποφῆναι καὶ τῆς ἀλουργίδος» (Πρβ. καὶ σελ. 88, 17, κτλ.). Μοχθηρόν δὲ καὶ ἀπόβλητον εἶνε τὸ *συμμερίτης* καὶ τὸ *συμμεριστής*. Θωμ. Μάχιστρ. σελ. 243, 3 «*Μερίτης*: οὐ *συμμεριστής*. Ἀριστείδης ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Λευκτρικῶν καλοῦ καὶ λαμπροῦ σχήματος ἡγεῖται *μερίτης* ἔσεσθαι».

Τῷ *πολίτης* λαμβανόμενῳ ἀντὶ τοῦ *συμπολίτης* καὶ τῷ *πατριώτης* ὅμοιον φαίνεται τὸ *γείτων* παραγόμενον πιθκνῶτατα ἐκ τοῦ γέα. Ἐτυμ. Μέγ. σελ. 229, 26 «*Γείτων*: παρὰ τὸ γέα *γείτων* καὶ κατὰ συναίρεσιν *γείτων*» (Πρβ. καὶ *γητήης* — *γήτης*). Σημαίνει δ' οὕτω ἡ λέξις *γείτων* τὸν πλησιόχωρον καὶ ἐν τῇ αὐτῇ σχεδὸν γῆ ὄντα ἢ οἰκοῦντα, τὸν οἷονεἰ κοινωνοῦντα τῆς γῆς ἢ χώρας.

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ φέρεται οὐ μόνον τὸ *πατριώτης* σημαῖνον τὸν τὴν αὐτὴν ἔχοντα πατρίδα ἀλλὰ καὶ τὸ *χωριατός* δηλοῦν τὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου ὄντα¹. Ἄλλ' ἀείποτε λέγεται *συντοπίτης*, οὐδέποτε *τοπίτης*. Πρβ. καὶ *συνεπαρχιώτης*. Κοραῆς Ἰσοκράτ. Τόμ. Β', σελ. 200 «Οἱ μεταγενέστεροι μέντοι τὰ σύνθετα προείλοντο ἢ δῆλον καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν Παύλου τοῦ Ἀποστόλου, ἐν αἷς εὔρηται καὶ ὁ Συμφυλέτης καὶ ὁ Συνηλικιώτης καὶ ὁ Συμπολίτης, ὧν τὰ τελευταῖα δύο ἔστωτε καὶ ἡ συνήθεια. Ἡ αὐτὴ δὲ συνήθεια καὶ Συμπατριώτην καὶ Συντοπίτην συνωνύμως καλεῖ τὸν Συμπολίτην ὧν τῷ μὲν Ἀρχιππος ἐχρήσατο ὁ Κωμικός, ὡς φησι Πολυδεύκης τὸ δὲ Συντοπίτης παρὰ τὸ Τόπος συντέθειται, ὅπερ ἀπ' αὐτῶν ἤδη τῶν Πτολεμαϊκῶν χρόνων, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σελ. 79) εἰρήκαμεν, τὴν πόλιν ἢ τὴν πατρίδα σημαίνειν ἐξενίκησεν, ἢ δῆλον ἐκ τοῦ, *Ἴνα ἀπέλω εἰς τὸν τόπον μου καὶ εἰς τὴν γῆν μου* τῶν Ἑβδομήκοντα (Γενέσ. Α, 25)».

§ 10.

Πατριώτης — *φιλόπατρις* ἢ *φιλόπολις*.

Ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν καὶ δημῳδῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα *πατριώτης* ἔχον θηλυκὸν *πατριώτισσα* σημαίνει ἀείποτε τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πατρίδος ὄντα. Λέγεται δὲ καὶ *καλὸς πατριώτης*. Ὅλων ἀλλοτρία τῆς Ἑλληνικῆς καθόλου φωνῆς εἶνε ἢ πολλοὺς ἀσμενιστῆ χρῆσις τοῦ *πατριώτης* ἀντὶ τοῦ *φιλόπατρις* ἢ *φιλόπολις*.

Τὴν ἄτοπον ταύτην χρῆσιν παρετήρησε πρὸ πολλοῦ ὁ Κοραῆς, οὐ ἀξίολογος φέρεται σημείωσις ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ξενοφώντος Ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦ Πλάτωνος Γοργίου ἔχουσα οὕτω (σελ. 25):

¹ Πρβ. καὶ *μαχαλιώτης* (ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ *μαχαλιᾶς*) = *κωμήτης*.

«Εἰς πολλὰς πολλῶν ἐπιστολάς βλέπω ὑπογεγραμένους τοὺς ἐπιστέλλον-
τας, Ὁ πατριώτης δεῖνα. Τὸ λαμβάνουν, ὡς φαίνεται, συνώνυμον τοῦ *φι-
λόπατρις*. Ἀλλὰ τοιαύτη σημασία ἐδόθη ἀπὸ τοὺς Γάλλους, ἔχι ἀπὸ τοὺς
Ἕλληνας, εἰς τὴν λέξιν Πατριώτης (Patriote). Τοῦτο βέβαια δὲν μᾶς ἐμ-
ποδίζει νὰ πολιτογραφῆσωμεν τὴν ξένην σημασίαν ὅτι μᾶς ἐμποδίζει εἶναι
τὸ ὑπερήφανον καὶ κομπῶδες τῆς ὑπογραφῆς. Ὁ Γάλλος ἐπαινῶν τινὰ φιλό-
πατριον τὸν ὀνομάζει δικαίως Πατριώτην (Patriote) ἀλλὰ δὲν τολμᾷ νὰ ὑπο-
γράφεται αὐτὸς Πατριώτης, ὡς οὐδ' ἤθελε τολμήσειν νὰ ὑπογραφῆ *Φιλόπα-
τρις*, ἢ *Φιλοδίκαιος*, ἂν ἡ ἄδολος ἀγάπη τῆς πατρίδος ἦν ἀχώριστος ἀπὸ
τὴν ἀγάπην τῆς δικαιοσύνης. Συγχωρεῖται ὅμως καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς κάθε
ἄλλον νὰ ὑπογραφῆ *Πολίτης*, ἂν ἦναι ἀληθῶς μέλος τῆς πολιτείας. Ἄλλο
χειρότερον. Ὅστις ἀπὸ μᾶς ὑπογράφεται *Πατριώτης*, ἔχι μόνον διαστρέφει
τὴν ὁμοίαν ἐδίδαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν λέξιν σημασίαν, ἀλλὰ καὶ μεταβαίνει
ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας εἰς τοὺς δούλους καὶ βαρβάρους. *Πολίτην* ὀνομάζαν οἱ
Ἀθηναῖοι τὸν Ἀθηναῖον συμπολίτην αὐτῶν, καὶ *Πατριώτην* τὸν γεννημένον
εἰς τὰς Ἀθήνας βάρβαρον ἢ δούλον. *Πατριῶται οἱ δούλοι Ἑλλήνων*, *Πο-
λίται δὲ οἱ ἐλεύθεροι* λέγει ὁ Φώτιος. *Πατριῶται ὀνομάζοντο ἀκόμη καὶ
μεταξὺ των οἱ τοιοῦτοι βάρβαροι ἢ δούλοι. Πατριώτης ὁ βάρβαρος λέγεται
τῷ βαρβάρῳ, καὶ οὐ πολίτης κατὰ τὸν αὐτὸν Φώτιον.* Ἄλλο χειρότερον. Τὸ
Πατριώτης ἐδίδετο ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄψυχα.
Ὁ Κύρος εἰς τὸν Ξενοφῶντα (Κύρ. παιδ. II, 2, § 26) ὀνομάζει: *Ἴππους πα-
τριώτας* τοὺς ἐντοπίους (indigènes) τῆς Περσίας Ἴππους εἰς τὸν Σοφοκλέα
(Οιδ. τυρ. 1091) τὸ ὄρος ὁ Κιθαιρῶν λέγεται *Πατριώτης Οιδίπου*, ἦγον
συντοπίτης ἢ συμπατριώτης (compatriote) τοῦ Οιδίποδος».

Ἄλλ' ἡ διδασκαλία τοῦ αἰδιμίου ἀνδρὸς ὑπῆρξε φωνῆ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ.
Οὐδαμῶς οὔτε οἱ κατ' αὐτὸν οὔτε οἱ μετ' αὐτὸν Ἕλληνες προσέσχον τὸν νοῦν
τοῖς ὀρθῶς παρατετηρημένοις ἕως δ' ἀπέβλεψαν μᾶλλον εἰς τὴν προχείρως
πως καὶ ἀνεπισκέπτως προσηνεγμένην γνώμην «Τοῦτο βέβαια δὲν μᾶς ἐμ-
ποδίζει νὰ πολιτογραφῆσωμεν τὴν ξένην σημασίαν». Οὕτω δὲ συνήθη ἀπέβη
ἡ χρῆσις τοῦ τε *πατριώτης* ἀντὶ τοῦ *φιλόπατρις* καὶ τοῦ ἀφρημένου *πατριω-
τισμός* (patriotisme), ὥστ' οὐδὲν σχεδὸν συγχρότερον τῶν ὀνομάτων τούτων
οὔτ' ἀναγινώσκειται οὔτ' ἀκούεται ἐν τῇ μοχθηρῶς καὶ ἐπικήρως διακεκμηγῆ
γλώσσῃ τῶν νέων Ἑλλήνων. Ἡμεῖς οὐδὲν ἀντιλέγομεν ἂν τις τῇ τῶν μετα-
γενεστέρων συνηθείᾳ ἀκολουθῶν ἢ τῇ καθωμιλημένῃ φωνῇ ἀρεσκόμενος πα-
ρακλαμβάνῃ τὸ *πατριώτης* ἀντὶ τοῦ *συμπολίτης*, δὲν δυνάμεθα δ' ὅμως νὰ μὴ
ἀποδοκιμάζωμεν σφοδρῶς τὴν ὄλω ἐκφυλον καὶ ἀνελλήνιστον χρῆσιν τοῦ πα-
τριώτης ἀντὶ τοῦ *φιλόπατρις*.

Ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ἡμετέρων προγόνων ὁ φιλῶν τὴν πατρίδα ἐκαλεῖτο
φιλόπατρις, ὡς ὁ φιλῶν τὴν πόλιν *φιλόπολις*, καὶ τούναντιον ὁ μισῶν τὴν
πατρίδα *μισόπατρις*, ὡς ὁ μισῶν τὴν πόλιν *μισόπολις*. Τοῦ *μισόπατρις* οὐδὲν

ἄλλο ἡμεῖς παράδειγμα γινώσκουμεν πλὴν τοῦ κειμένου ἐν ταῖς Διατριβαῖς
τοῦ Ἐπικτήτου Γ', κ', 6 «τὸν ἀγενεῖ; τὸν *μισόπατριον*; τὸν φιλόφυγον».

Ἐν ταῖς εἰς Ἀριστοφάνη Σχολίαις Πλ. 900 φέρεται «Τὸ μὲν *φιλόπολις*
κοινόν, τὸ δὲ *φιλόπατρις* Ἀττικόν». Πρβ. καὶ Σουῖδ. «Φιλόπατρις: ὁ φιλό-
πολις. Καὶ τὸ μὲν *φιλόπολις* κοινόν, τὸ δὲ *φιλόπατρις* Ἀττικόν». Ἡ γνώμη
αὕτη εἶνε ψευδής, ἂν μὴ ὑποληφθῆ κατὰ τὸν Δινδόρριον καὶ ἄλλους ὅτι με-
τηλλάγη ἡ θέσις τοῦ κοινόν καὶ τοῦ Ἀττικόν.

Ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος μόνον τὸ *φιλόπολις* γινώσκει. Ἀριστοφ. Πλ. 900:

A. ὅτι χρηστός ὢν καὶ *φιλόπολις* πάσῳ κακῶς.

B. σὺ *φιλόπολις* καὶ χρηστός; A. ὡς οὐδεὶς γ' ἀνὴρ.

(Πρβ. καὶ 726). Θουκυδ. Β', 60 «*φιλόπολις* τε καὶ *χρημάτων* κρείστων». Γ', 92 «*φιλόπολις* ποτε δοκῶν εἶναι». Ξενοφ. Ἰέρ. Ε', 3 «ἔτι δὲ *φιλόπολιον*
μὲν ἀνάγκη καὶ τὸν τύραννον εἶναι». Πλάτ. Ἀπολ. σελ. 24, 6' «πρὸς δὲ
Μέλητον τὸν ἀγαθόν τε καὶ *φιλόπολιον*» (Πρβ. καὶ Νόμ. σελ. 694, γ', κτλ.). Ἰσοκράτ. πρὸς Νικοκλ. 15 «πρὸς δὲ τούτοις φιλόφθονον εἶναι δεῖ καὶ *φιλό-
πολιον*». Λυκούργ. κατὰ Λεωκρ. 3 «ὥστε — οὐ *φιλόπολιον* ἀλλὰ φιλοπράγ-
μονα δοκεῖν εἶναι». 43 «δικαστῆς *φιλόπολις* καὶ εὐσεβεῖν βουλόμενος», κτλ.
Ἐν τῷ Ῥήσῳ 158 κεῖται ὁ τύπος *φιλόπολις*. Λέγεται δὲ καὶ *φιλόπολις*
ἀρετῆ παρ' Ἀριστοφάνει Λυσιστρ. 547 καὶ γνώμη *φιλόπολις* παρὰ Λουκιανῷ
Τυραννοκτ. 14 καὶ ἦθος *φιλόπολι* παρὰ Πολυδεύκει Γ', 65.

Τὸ *φιλόπατρις* εἶνε τῶν μεταγενεστέρων ἴδιον. Πολύβ. Α', ιδ', 4 «καὶ φι-
λόφιλον δεῖ εἶναι τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ *φιλόπατριον*». Πλούταρχ. Φαβ. Μάζ. 12 «λαμπρὸς γὰρ ἀνὴρ καὶ *φιλόπατρις*» (Πρβ. καὶ Πελοπ. 8, κτλ.). Λουκιαν. Περεγρ. 15 «ἀνέκραγον εὐθύ; ἕνα φιλόσοφον, ἕνα *φιλόπατριον*». Ἀθηολ. Παλ. Ζ', 255 «τεκμαίρου Σαλαμῖνι καὶ ὀλκάσι τὸν *φιλόπατριον*», κτλ. Πλημμελῶς
ἔχει ἡ γνώμη τῶν δοξαζόντων ὅτι ἐφέρετο παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ ἡ λέξις
φιλόπατρις τιθεμένη ἐπὶ τοῦ φιλοῦντος τὴν Ἑλλάδα τὴν κοινὴν πατρίδα
κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν φιλοῦντα τὰς Ἀθήνας τὴν ἰδίαν πόλιν, ὅστις *φιλό-
πολις* ὑπ' αὐτῶν ὀνομάζετο. Τῆς ἀνακλήτους ταύτης γνώμης εἶνε καὶ ὁ
Σταλβώμιος Πλάτ. Ἀπολογ. σελ. 92 ἐκδ. δ'.

Ἐν τοῖς Σφηξί τοῦ Ἀριστοφάνους στίχ. 1465 ἀναγινώσκειται:

πολλοῦ δ' ἐπαίνου παρ' ἐμοὶ

καὶ τοῖσιν εὖ φρονούσι

τυχῶν ἄπεισιν διὰ τὴν

φιλοπατρίαν καὶ σοφίαν

ὁ παῖς ὁ Φιλοκλέωνος.

περὶ οὗ ἐν τοῖς παλαιαῖς σχολίαις εἶνε γεγραμμένον «Διὰ τὸ ὑπὲρ τῆς πατρί-
δος ἠγωνίσθαι ἢ τοῦ πατρός». Τὸ δεύτερον φαίνεται ἡμῖν ἀποδεκτότερον.

Παρατηρητέον δ' ἐν τέλει ὅτι καθ' ἑαυτὸ ἐνίοτε τὸ σύναρθρον οὐδέτερον τοῦ
τε *φιλόπολις* καὶ τοῦ *φιλόπατρις* ἐκφερόμενον ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἀφρη-

τον, ὥστε ἀνεπλήρου τὴν ἀπρακτοῦσαν ὄρασιν (δι' αὐτῆς κατ' ἀρχὰς μὲν διέκρινε μόνον τὸν λίαν γνωστὸν ἄνθρωπον, ἀκολουθῶς δὲ πάντα ἄνθρωπον, ἔστω καὶ ἂν ἄπαξ μόνον εἶδεν αὐτὸν, πρὸς δὲ, τὰ γνωστὰ αὐτῇ ἐνδύματα ἀπὸ τῶν μὴ γνωστῶν, τοὺς γνωστοὺς αὐτῇ πῖλους ἀπὸ τῶν μὴ γνωστῶν, ἔστω καὶ ὁμοίων), ἡ δὲ γεῦσις καὶ ἡ ὄσφρησις ἐνήργουν τελείως. Μόνον δὲ ἡ ἀκοὴ ἐνήργει ἀτελέστερον, διότι ἤμιουε μὲν παντὸς εἶδους ἤχους καὶ τόνους, ἀλλὰ δὲν διέκρινεν ἀκριβῶς τὴν διαφορὰν αὐτῶν, ἔνεκα δὲ τούτου δὲν ἐγνώριζε ποῖον τὸ λαλοῦν πρὸς αὐτὴν πρόσωπον· εὕρισκετο δὲ ἐν πλήρει ἀδρανεῖα ἢ ὄρασις, προστεθείσθω, ὅτι ἐγένετο προπετεστέρα καὶ τολμηροτέρα, 6) ὅτι ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτῆς ὑπνῷ, ἦτοι τῷ ὀλιγώτερον ἐλαφρῷ αὐτῆς ὑπνῷ (τῷ ἀμέσως βαρυτέρῳ τοῦ ἐλαφροτάτου), πᾶσαι αἱ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς ὑπνῷ ἐνεργοῦσαι αἰσθήσεις αὐτῆς ἐγαλαροῦντό πως, ἰδίως δὲ ἀπεβάλλετο ἡ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς ὑπνῷ πλήρης αὐτῆς αὐτοσυνειδησία, συνανεμίγνυε δὲ ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῆς τὰ παρόντα πρὸς τοὺς ὀνειρούς, ἕως οὗ τέλος, ἐπερχομένου ἔτι βαρυτέρου ὑπνου, ὠνειρεύετο καθαρῶς, ἐκλειπούσης ἐντελεῶς τῆς ἐπιθυμίας καὶ δυνάμειος τοῦ περιπατεῖν καὶ κινεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτῆς ὑπνῷ καὶ ἐν τῷ τρίτῳ (τῷ ἔτι βαρυτέρῳ) ὠμίλει πρὸς ἃ ὠνειρεύετο ὅτι ἐλάλει πρόσωπα, εἰς τὰ ὄνειρα δὲ ταῦτα ἐπιτηδεῖως ἠδύνετο ὁ παριστάμενος, λαλῶν πρὸς αὐτὴν οὐχὶ δυνατῇ τῇ φωνῇ, νὰ δώσῃ ἄλλην τροπὴν, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, 7) ὅτι καὶ, ὅτε καθίστατο βαθύτατος ὁ ὑπνος αὐτῆς, ἐν ᾧ ἐρρόγγαζε, ἐκίνει ὅμως ἀδιακόπως τὰ χεῖλη αὐτῆς, ὡς εἰ ὠμίλει, ἀλλ' οὐδ' ἤχου μόριον ἠκούετο, 8) ὅτι αἱ φωναί, οἱ θόρυβοι, οἱ τραυματισμοὶ κτλ. μετεβίβαζον αὐτὴν ἀπὸ τοῦ βαθέος ὑπνου εἰς ὀλιγώτερον βαθύον, καὶ ἀπὸ τούτου πάλιν εἰς ἤττον βαθύον, ἕως οὗ κατήντα ὁ ὑπνος αὐτῆς εἰς ἐλαφρότατον, ἀλλ' οὐδόλως κατώρθουν νὰ ἀφυπνίσωσιν αὐτὴν, 9) ὅτι, προοδύοντος τοῦ καιροῦ, ὁ ὑπνος αὐτῆς ἐβόαιεν ἐξομοιούμενος ὅσον ἔνεστι πλέον, καὶ μάλιστα ὁ ἐλαφρὸς αὐτῆς ὑπνος, πρὸς ἐγρήγορσιν· οὕτως, ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ ἕνα καὶ ἐπέκεινα μῆνα ἔλεγεν, ἐκινεῖτο, εἰργάζετο, ἔγραφεν κτλ., ἔχουσα πάντῃ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἤρχισεν ἔπειτα νὰ ἔχη αὐτοὺς ἡμικλειστοὺς, ἀκολουθῶς ἄλλοτε ἡμικλειστοὺς καὶ ἄλλοτε ὄλως ἀνοικτούς, εἶτα πάλιν ἀνοικτούς μὲν, ἀλλὰ μετὰ βλέμματος ἀγρίου καὶ πλανωμένου, ἀκολουθῶς δὲ ἀνοικτοτάτους καὶ ἡμέρους, κινουμένους τακτικῶς καὶ κανονικῶς, ὡς εἰ ἦν ἐγρηγορεῖα. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτῆς καταστάσει οὐδαμῶς διεκρίνετο, ἂν ὑπνώττη ἢ ἐγρηγορή· ὅτι μόνον διέκρινεν αὐτὴν ἐν τῷ ἐλαφροτάτῳ αὐτῆς ὑπνῷ ἦν, ὡς ἐρέθη, εἶδος τι προπετείας, ἦν ἀπέκτα ἐν ταῖς ὥραις τοῦ ὑπνου αὐτῆς. Ὅτι δὲ, καίτοι ἔχουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ, μετὰ τὴν τελειοτέραν ἀνάπτυσιν τῶν ὑπνοβατικῶν φαινομένων, δὲν ἐβλεπε ποσῶς, ἐπέσθην διὰ τὰ ἐφεξῆς αἰτία, α') ὅτι, ὅτιδήποτε καὶ ἂν προσήγγιζε τις εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, οἷον περόνην, ψαλίδα κτλ. δὲν ἐταράττετο, οὔτε ἔκλειε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς πρὸς προφύλαξιν, ὡς πᾶς ἐγρηγορεῖς ἄνθρωπος, καὶ ὡς αὐτῇ

αὐτῇ, ὅτε ἦν ἐγρηγορεῖα, β') ὅτι, ἔχουσα ἀνοικτούς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἔπραττεν ὅ,τι πρότερον ἔχουσα αὐτοὺς κλειστοὺς, γ') ὅτι τὸ ἀμυδρὸν φῶς δὲν διέκρινε, διέκρινε δὲ μόνον, προσεγγίζουσα, τὸ ἰσχυρότατον καὶ λαμπρότατον φῶς, ὅπερ, καὶ κλειστοὺς ἔχουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς πρότερον, διέκρινε, καὶ ὅπερ πάντα ἄλλον ἄνθρωπον, ὅτον βαθέως καὶ ἂν κοιμᾶται, ἀρκεῖ νὰ ἀφυπνίσῃ, δ') ὅτι ἐξετέλει καὶ ἐν τῷ σκότει ὅσα ὑπὸ τὸ φῶς, γράφουσα, μαγειρεύουσα κτλ. ἐν κατακλείστῳ σκοτεινοτάτῳ δωματίῳ. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότατον, ὅτι καὶ ὅτε ἐκοιμᾶτο μεσοῦσης τῆς νυκτὸς βαθύτατα, βέγγουσα πολλάκις δυνατώτατα, εἶχε πάντοτε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτούς, δηλονότι διετήρει αὐτοὺς ἀνοικτούς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ὑπνου αὐτῆς. Ὡσαύτως ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς ἡ ἀφή αὐτῆς καὶ ἐν τῷ ἐλαφροτάτῳ αὐτῆς ὑπνῷ εὕρισκετο ἐν τῇ συνήθει αὐτῆς καταστάσει, ἡ ὀλίγον τι μάλλον ἀνεπτυγμένη, βαθμυδὸν ἀνεπτύχθη τοσοῦτον καταπληκτικῶς, ὥστε διὰ τῆς ἀφῆς ἠδύνετο νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ὄρασιν, διότι ἄκρω τῷ δακτύλῳ μόνον ἂν ἤγγιζεν αὐτῇ ἄλλου πρόσωπον ἢ χεῖρα ἢ μόνον δάκτυλον ἢ ἂν ἤγγιζεν αὐτὴν ἄλλος ἄκρω τῷ δακτύλῳ, διέκρινεν ἀμέσως τίς οὗτος, ἔστω καὶ ἂν ἄπαξ μόνον εἶδεν αὐτὸν ἐγρηγορεῖα. Νομίζω δὲ, ὅτι ὀρθῶς δύναται τις νὰ παραβάλῃ τὴν ἀφήν αὐτῆς ἐν τῇ ἀναπτύξει ταύτῃ πρὸς τὴν ὄσφρησιν τοῦ κυνός, δι' ἧς οὗτος διακρίνει τὰ γνωστὰ πρόσωπα ἀπὸ τῶν ἀγνώστων, προσέτι δὲ ἀνεύρισκε τὴν ὁδὸν, ἣν διήλθε τὸ πρὸ αὐτοῦ ζητούμενον πρόσωπον.

Ὅ,τι ὅμως ἰδίως περίεργον καὶ παράδοξον ἐνταῦτῳ παρουσίχεν ὁ πρῶτος ἢ ἀτελής αὐτῆς ὑπνος, ἦν, ὅτι καὶ, διακροῦντος αὐτοῦ, τὸ λογικὸν αὐτῆς καὶ ἡ αὐτοσυνειδησία διετέλουν ἐν πληρεστάτῃ ἀκμῇ. Οὐ μόνον ἐνήργει μετὰ περισκέψεως ὅ,τι ἐνήργει, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀφῆς διακρίνουσα τὰ πρὸς ἃ ἐλάλει πρόσωπα ἀπεκάλυπτεν ὅ,τι ἤθελε μόνον νὰ ἀποκαλύψῃ, οὐδὲν μυστικὸν αὐτῆς προδίδουσα· ἀλλὰ καὶ, ὅτε τοῦ ὑπνου αὐτῆς καθισταμένου βαρυτέρου, ὠνειρεύετο καὶ ἐπομένως ἐνόμιζεν ἄλλα τὰ πρόσωπα ἢ τὰ παρόντα, ἠδύνετο μόνον νὰ ἀποκαλύψῃ ὅ,τι ἐνόμιζεν ἀποκαλυπτέον εἰς τὰ πρόσωπα, πρὸς ἃ ἐφαντάζετο ὅτι λαλεῖ. Ἐμάνθανε δὲ μετὰ μείζονος εὐχερείας τὰ διδασκόμενα ἔνεκα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μνημονικοῦ αὐτῆς· καὶ οὐδενὸς μὲν ἐκ τῶν δεδιδαγμένων ἀνεμιμνήσκετο ἀφυπνιζομένη, ἀλλ' ἀνεπόλει πάλιν εἰς τὴν μνήμην αὐτῆς καθ' ὅλην τὴν ἐντέλειαν, ὅτε ἐπανεκοιμᾶτο. Ἐκ τούτου δὲ προέκυπτεν, ὅτι σωρὸν ἰταλικῶν καὶ γαλλικῶν λέξεων καὶ φράσεων, ἃς κοιμωμένη ἔμαθε, ἐγνώριζε κοιμωμένη, δὲν ἐγνώριζε δὲ ἐγρηγορεῖα· ὅτι ὅμως ἐμάνθανεν ἐν τῇ ἐγρηγορείᾳ αὐτῆς, ἐνεθυμεῖτο ἄει καὶ κοιμωμένη. Ὅθεν ἂν μὲν ἐδιδάσκετο γλωσσᾶν τινὰ ἀλλοδαπὴν ἢ ἐπιστήμην τινὰ ἐγρηγορεῖα, ταύτην ἤθελε γνωρίζει καὶ μεταχειρίζεσθαι καὶ κοιμωμένη, ὡς ἐγνώριζε πάντα τὰ καθ' ὑπερπεριελθόντα εἰς γνῶσιν αὐτῆς. Ἄλλ' ἂν κοιμωμένη, ἐμάνθανεν ἐπιστήμην ἢ γλωσσᾶν τινὰ τελείως, ταύτην ἤθελεν ἐνεθυμεῖσθαι καὶ μεταχειρίζεσθαι μόνον κοιμωμένη, οὐχὶ δὲ καὶ ἐγρηγορεῖα. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύ-

την ὃ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς ἐλαφροτάτῳ ὑπνῷ βίος αὐτῆς ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆῃ πληρέστερος τοῦ ἐγρηγορότος αὐτῆς βίου ¹.

Ἄλλ' ὅτι παραδοξότερον ἦν ἡ αὐτοσυνειδησίς αὐτῆς. Ὡς ὁ ἐγρηγορῶς ἄνθρωπος δικαστέλλει ἐαυτὸν οὐ μόνον ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων τῶν πρακτάσεων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων του ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων καὶ καθίστησιν ἀμφοτέρω κατὰ τινὰ ἀντανάκλασιν ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του, οὕτω καὶ αὕτη ἐν τῷ ὑπνῷ αὐτῆς, ἰδίως τῷ πρώτῳ, διέκρινε τὸν ὑπνον αὐτῆς τοῦτον ἀπὸ τῶν ἄλλων βαρυτέρων αὐτῆς ὑπνων, συνηθίζετο τὸ μεταξὺ τοῦ ὑπνου αὐτῆς καὶ τοῦ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διάφορον, διέστελλε τὸν ὑπνον αὐτῆς ἀπὸ τῆς καταστάσεως τῆς ἐγρηγόρσεως, ἐνόει τὰς βαθμιαίως γενομένας εἰς τὰ ὑπνοβατικά αὐτῆς φαινόμενα προόδους, ἐγνώριζε τίνες ιδιότητες καὶ δυνάμεις εἶναι μᾶλλον ἀνεπτυγμένα εἰς αὐτήν ² ἐν τῷ ὑπνῷ αὐτῆς καὶ τίνες ἐν τῇ ἐγρηγόρσει, καὶ ἐπειράτο νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἔκτασιν καὶ, εἰ δυνατόν, τὰς ἀφορμὰς τῶν διαφῶρων αὐτῆς φαινομένων καὶ καταστάσεων. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν δὲ αὐτῆς ταύτης, ἧτις εἰς ἡμᾶς (τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ), προκαλουμένη, ἀνεκοίνου τὰ πορίσματα τῶν ἰδίων αὐτῆς παρατηρήσεων ³, ἡ τε συναισθητικὴ καὶ ἡ πρακτικὴ ἢ ὀρεκτικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις ἦσαν ἀνεπτυγμένα εἰς αὐτήν, ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς ὑπνῷ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἐγρηγόρσει αὐτῆς, ἡ ἀφῆ ἐτελειοποιεῖτο (ἐνεκα δὲ τῆς τελειοποιήσεως ταύτης διέκρινε τὰ γνωστά πρόσωπα ἀπὸ τῶν ἄλλων κτλ.), ἡ ὄρασις δὲν ἐνήργει παντελῶς, ἡ ἀκοὴ ἀσθενέστερον ἢ ἐν τῇ ἐγρηγόρσει, τὸ δὲ λογικὸν καὶ νοητικὸν πληρέστατα, ἐν δὲ τῷ ἀμέσῳ βαθυτέρῳ ὑπνῷ κατὰ τῆς αὐτῆς τὴν ὁμολογίαν ἐχλαροῦντο πάσαι αὐτῆς αἱ δυνάμεις καὶ αἰσθήσεις καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀπέρρεε δὲ ἡ τριούτου εἶδους ἰδιόρρυθμος αὐτῆς κατάστασις, κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῆς, κοιμημένης, ἀπὸ τῆς ἀτελείας τοῦ ὑπνου αὐτῆς, ὅστις ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ βαθμῷ δὲν ἀνέπαυε μὲν αὐτήν, ὅσον οἱ βαθύτεροι αὐτῆς ὑπνοι, ἀλλ' οὐχ ἤττον προὔξενε αὐτῇ ἀνάγκασιν τινὰ ἀτελεῖν, διότι μέρος τοῦ ἰδίου αὐτῆς ἐγκεφάλου διετέλει ὑπὸ νάρκωσιν καὶ ἀδράνειαν ⁴.

1 Ἐξ ὅλου μηνὸς διετέλεσεν ὑπηρετοῦσα ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡμῶν, ἀφ' ἧς ἐγνώσθη, ὅτι εἶναι ὑπνοβάτις καὶ τὴν τελευταίαν νύκτα τῆς διαμονῆς αὐτῆς διηγεῖτο ἡμῖν, κοιμημένη, τὰ συμβάντα κατὰ τὰς νύκτας τῆς εἰσόδου αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν ἡμῶν, τὰ ὄνειρα αὐτῆς πάντα καὶ τὰ μαθητευθέντα αὐτῇ καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα.

2 Πολλάκις ἐσημείου ἐπὶ χάρτου, κοιμημένη, ὅτι ἤθελε νὰ ἐνημυθῆ τὴν ἐπιούσαν κατὰ τὴν ἐγρηγόρσιν αὐτῆς, καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸ ἐν τῷ συρταρίῳ τῆς τραπέζης της ἢ ἐν τῷ θυλακίῳ τοῦ ἐνδύματός της, ἐξίστατο δὲ, ὅτε εὗρισκεν αὐτὸ ἀφυπνιζομένην.

3 Ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς ὑπνῷ ἐπειράτο εἰς τοὺς ἄλλους νὰ κρῖψῃ, ὅτι κοιμάται, προσποιουμένη ὅτι διατελεῖ ἐγρηγορούσα, διότι, ὡς ἔλεγε, παραλόγως ἐμποιεῖ κακὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἄλλους ἢ ὑπνοβασία αὐτῆς καὶ δύναται νὰ ἀποτρέψῃ τὴν προσήκουσαν αὐτῆς ἀποκατάστασιν.

4 Τὴν ὑπνοβάτιδα εἶδον κατὰ διαφόρους ὥρας κοιμημένην, ἐν ἣ ἐποχῇ διέμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡμῶν, καὶ παρατήρησαν τὰ διάφορα αὐτῆς φαινόμενα οἱ ἐν Ἀθῆναις ἰατροὶ κ. κ. Χαρίλαος Μελετόπουλος καὶ Ἰωάννης Λιμπρίτης, ὁ ἐν Χαλκίδι ἰατρός κ. Κωνστ. Βασιλάκης, ὁ ἐφέτης κ. Ἀρ. Γλαράκης, ὁ δικηγόρος κ. Λεόντιος Οἰκονόμου, ὁ τότε πρόεδρος τῶν ἐναυθῶν Πρωτοδικῶν καὶ ἤδη ἐφέτης κ. Ἀχ. Ἀγαθόνικος, ὁ τότε-τελειόφοιτος καὶ ἤδη διδάκτωρ τῶν

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περὶ τῆς εἰρημένης ὑπνοβάτιδος διηγήσεως νομίζω, ὅτι καταφαίνεται, 1) ὅτι τὸ περὶ ὑπνοβάτων λεγόμενον, καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου καὶ πεπαιδευμένου ἰατροῦ κ. Ι. Δεκιγγάλλα μνημονεύομενον (ἐν Πανδώρας γ' τόμῳ σελίδι 425), ὅτι «πάντες οἱ ὑπνοβάται κοιμῶνται κανονικῶς καὶ τακτικῶς, ὡς οἱ μὴ ὑπνοβάται, καὶ μόνον μετὰ παρέλευσιν ὥρων τινῶν καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀνησυχίας τινός, μεθ' ἣν ἐγείρονται τῆς κλίνης», δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ἡ Σ. Χ. οὐδέποτε ἠγέρθη τῆς κλίνης κοιμημένη, ἐκτός ἂν προσκαλεῖτο ὑπὸ ἄλλου ἢ ἠσθάνετο φυσικὴν τινὰ ἀνάγκην κατεπειγουσαν, κατεκλίετο δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ὑπνου κατάληψιν αὐτῆς, πολλάκις δὲ διήρχετο ὅλην τὴν νύκτα καθημένη· πάντα δὲ τὰ ἀξιοπερίεργα ὑπνοβατικά φαινόμενα παρουσίαζεν ἰδίως ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς ὑπνῷ, 2) ὅτι τὸ περ' ἄλλων παρατηρούμενον, ὅτι «ὁ ὑπνοβάτης δύναται νὰ παραβληθῆῃ πρὸς τοὺς παράφρονες ἐκείνους, οἵτινες διηγούνται καὶ ἐνεργοῦσι πράγματα ἀσυνάρμοστα ἀλλήλοις καὶ ἄσχετα πρὸς τὰ περὶ αὐτοὺς ἢ τὴν παρούσαν αὐτῶν κατάστασιν» δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι εἰς τὴν Σ. Χ., ὡς προσέφηθη, κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῆς ἰδίως ὑπνον, ἦν ἐνεργοτάτη ἡ συνειδησίς, μεγίστην καθαρότητα καὶ εὐρύτητα ἔχουσα, ἡ μνημονικὴ αὐτῆς δύναμις καθίστατο μάλιστα ἰσχυροτέρα καὶ ἀκριβεστέρα, ἡ δὲ νοητικὴ αὐτῆς δύναμις δὲν ἔπαυεν αὐτουργοῦσα ἐκ τῶν ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων γενικῆς καὶ ἀφρηρημένας ἐννοίας, κρίνουσα, συλλογιζομένη, ἐποπτεύουσα τὰ καθαρῶς νοητὰ, διαστέλλουσα ἔτι ἐκυτὴν ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἐν τε τῇ ἐγρηγόρσει καὶ τῷ ὑπνῷ καταστάσεων καὶ ἐνεργειῶν, 3) ὅτι τὸ λεγθὲν, ὅτι «τὰ ὑπνοβατικά φαινόμενα ἢ ἡ ὑπνοβατικὴ κατάστασις εἶναι ἀπόρροια παροξυσμοῦ τινος ἢ ἀποτελοῦσι παροξυσμὸν τινὰ, προσερχόμενον ἐξ ἐλαφρῶν θορύβων ἢ ἐξ ἠθικῶν αἰτιῶν» δὲν εἶναι, κατὰ πάντα τοῦλάχιστον, ἀληθές, διότι ἐν τῇ Σ. Χ. ὁ πρῶτος αὐτῆς ὑπνος ἦν ὁ ὑπνοβατικώτατος τρόπον τινὰ τῶν ἄλλων ὑπνων, μόνον δὲ θόρυβος ἢ σωματικὴ τις ἀνάγκη ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ ἀκολούθως τὴν ἐκ τοῦ βαθέως ὑπνου εἰς τὸν πρῶτον, ἦτοι τὸν ἐλαφρότατον, μεταγωγὴν αὐτῆς, 4) ὅτι ἡ λεγομένη καὶ θεωρουμένη ὑπνοβασία δὲν εἶναι διάφορός τις πάντῃ κατάστασις, ἀλλ' ὑπνος ἀτελέστερος, καὶ ὀλίγον ἴσως διαφορώτερος. Ἐν τῷ συνήθει τῶν ἀνθρώπων ὑπνῷ προηγεῖται νυσταγμὸς ἐπιτεινόμενος βαθμηδόν, καθ' ὃν ἡ αὐτενεργεῖα τῆς ψυχῆς ναρκούται, ἡ προσοχὴ ἐλαττοῦται, ἡ δὲ τοῦ σκεπτικοῦ ἐνεργεῖα ὑποκωλύεται, ὥστε δὲν δύναται ὁ νυστάζων νὰ συνείρῃ τὰς διαφόρους ἐννοίας καὶ νὰ τηρῇ αὐτάς, κατόπιν δ' ἐπέρχεται βαθμηδόν ὁ ὑπνος, καθ' ὃν ἐκλείπει σχεδὸν ἢ διὰ τῶν αἰσθητηρίων κοινωνία τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὸν ἔξω κόσμον

φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν ἐν τῷ γυμνασίῳ Πύργου κ. Ἀλέξανδρος Ι. Μαυρομάτης, ὁ τηλεγραφητῆς Γ. Μαυρογένης, ὁ φαρμακοποιὸς Ἰωάννης Τσακόπουλος, οἱ τότε φοιτηταὶ τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἤδη διδάκτορες ἢ τελειόφοιτοι κ. κ. Ἀντώνιος Χαϊνάς, Γ. Ἀμοιραδάκης, Εὐάγγελος Χέλμης, Ὁρέστης Μαυρογένης καὶ ἱκαναὶ κυρία, εἰς πλείστους δ' ἄλλους διηγήθησαν οὗτοι τὰ κατ' αὐτήν.

ἢ τοῦλάχιστον ἐλαττοῦται καὶ δυσκολύνεται εἰς ἄκρον, ὃ δ' ἐγκέφαλος ἀφίεται εἰς εἶδος τι αὐτομάτου ἀτελοῦς κινήσεως, συνειρμῶς δηλονότι παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν ἄνευ σκέψεως καὶ βουλήσεως, πᾶσα προκινητικὴ κίνησις τῶν σωματικῶν ὀργάνων παύει, διατηρεῖται δὲ μόνον ἡ αὐτόματος κίνησις τῆς καρδίας, τῶν ἐντέρων, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἐν γένει αἱ μὴ ἠρτημέναι ἐκ τοῦ βουλευτικοῦ τοῦ ἀνθρώπου κινήσεις. Ἐν δὲ τῷ ὑπνοβατικῷ ταῦτά μὲν ἐπέρχονται ἀποτελέσματα, ἀλλὰ κατὰ δῆλον χρόνον. Οὕτως ἐν τῇ Σ. Χ. ἐπῆρχετο μὲν ἄμ. τῷ νυσταγμῶ ὁ πρῶτος αὐτῆς ἀτελής ὕπνος, ἀλλ' ἐν τῷ ὕπνῳ τούτῳ δὲν ἐξέλειπεν ἡ τοῦ ἐγκεφάλου συγκοινωνία πρὸς τὸν ἔξω κόσμον διὰ τῆς ἀδρανεῖας πάντων τῶν αἰσθητηρίων, ἀλλ' ἐκοιμᾶτο μὲν ἡ τῆς ὀράσεως αἴσθησις ἀναπαυομένη ἢ μᾶλλον ἀναπαυομένου τοῦ δρῶντος ἐν τῇ ὀράσει μέρους τοῦ ἐγκεφάλου, ἀνεπαύετο δ' ἐν μέρει ἡ τῆς ἀκοῆς καὶ ἐπομένως τοῦ δρῶντος ἐν τῇ ἀκοῇ μέρους τοῦ ἐγκεφάλου, ἡ ὀρεκτικὴ καὶ συναισθητικὴ δύναμις, ὡς καὶ ἡ νοητικὴ, ἐνήργουν τελείως, διὸ ὁ ὕπνος αὐτῆς δὲν ἦν πλήρης καὶ δὲν ἐπέφερεν ἡ ἀτελῶς ὅ,τι ὁ ὕπνος σκοπεῖ νὰ φέρῃ, δηλονότι τὴν ἀνάπαυσιν τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων¹ ἤρχετο ὅμως κατόπιν τελειότερος ὕπνος καὶ κατόπιν ἕτερος, ἕως οὗ τέλος ἤρχετο ὁ βαθυτάτος ὕπνος, καθ' ὃν μόνον τὰ χεῖλη ἀμυδρῶς ἐκινουῦντο. Ἡ τῆς μνημονικῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀφῆς ἀνάπτυξις ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ἀναμφηρίστου φυσιολογικοῦ λόγου, ὅτι εἴτε διὰ τῆς ἀσκήσεως εἴτε ἐκ φυσικῆς σκοπιμότητος ἀναπτύσσεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ζώοις, ἡ δύναμις ἐκείνη τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τοῦ σώματος, ἧς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην. Οὕτως ἡ Σ. Χ. ἐν τῷ πρῶτῳ αὐτῆς ὕπνῳ ἔχουσα τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν δύναμιν νὰ λαλῇ, νὰ βχθίζῃ καὶ νὰ ἐργάζηται, ἐδύνατο μυριοτρόπως νὰ προκαλέσῃ τὴν καταστροφὴν ἐκείνης, τῆς ὀράσεως ἀργούσης, ἐὰν ἡ μνήμη αὐτῆς καὶ ἡ ἀφῆ δὲν ἐνισχύοντο· ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τῆς ἀνάπτύξεως τῆς ἀφῆς, τὸ δὲ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς μνήμης, ἀνεπλήρου ἐντελῶς τὴν ὄρασιν, 5) ὅτι ἐπομένως δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ὑπνολαλία ἢ ὑπνολογία προέρχεται μόνον ἐκ ζωηροτέρως ἐν ὕπνῳ φαντασίας, ἧς τὰ ζωηρὰ ἰνδάλματα γίνονται αἷτια τῆς κινήσεως τῆς γλώσσης, ἔτι δὲ μᾶλλον, ὅτι ἡ ὑπνοβασία εἶναι τὸ προϊόν ζωηροῦ ὄνειρου, 6) ὅτι εἶναι ὅλως ἐσφαλμένον τὸ ὑπό τινων προσβεβυμένον, ὅτι ἡ ὑπνοβασία εἶναι φυσικὸς τις μαγνητικὸς ὕπνος. Καὶ ἐν πρῶτοις εἶναι λίαν ἀμφισβητούμενον, ἀπίθανον δὲ πάντῃ κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι ὑπάρχει μαγνητικὸς ὕπνος, οὗ δεκτικοὶ δῆθεν ὑπάρχουσι λεπτοφυεῖς ἄνθρωποι καὶ εὐερέθιστον ἔχοντες τὸ νευρικὸν σύστημα, ἰδίως δὲ ἔφηβοι νέαι, καὶ καθ' ὃν ἀποκοιμίζεται τις διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐτέρου ἀνθρώπου μαγνητίζοντος αὐτόν.¹ Ἀλλὰ καὶ ἀληθές ἐν ὑποθεσί, ἡ ὑπνοβασία εἶναι τι ὅλως δῆλον τοῦ μαγνητικοῦ ὕπνου, διότι, κατὰ τὰ περὶ

¹ Ὡς γνωστὸν, πολλοὶ τῶν ἐπιστημόνων παραδέχονται καὶ τανῶν ἔτι ὡς ἀληθῆ τὸν τελεοντὸν μαγνητικὸν ὕπνον, καὶ ἀποδίδουσι τὴν ἐξήγησιν αὐτοῦ εἰς ἐπιστημονικοὺς λόγους. Τι-

αὐτοῦ ἱστορούμενα, ὁ μαγνητιζόμενος αἰσθάνεται τὰς ἀληθῆδόντας τοῦ μαγνητίζοντος, ἔχει γνῶσιν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων, ἀνευρίσκει τὸ δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ ἑαυτὸν ἄγνωστον φάρμακον, ὅρῃ τὰ μακρὰν ἀπόντα, ἔτι δὲ τὰ κεκρυμμένα καὶ τὰ μέλλοντα, πρὸς δὲ βλέπει καὶ περιγράφει ἄλλων πάθη καὶ αἰσθήματα κλ. ἐν ὧ ἐν τῇ ὑπνοβασίῃ οὐδὲν τοιοῦτο συμβαίνει. Ἡ Σ. Χ., εἰς ἣν ἦσαν τοσοῦτο ἀνεπτυγμένα πάντα τὰ ὑπνοβατικὰ φαινόμενα, ἠσθάνετο ἐν τῷ ἐλαφροτάτῳ αὐτῆς ὕπνῳ, ὅ,τι καὶ ἐν τῇ ἐγρηγόρσει, ἔγραφεν, ἀπεμνημόνευεν, ἀντελάμβάνετο, ἐσκέπτετο, ἀνεπτύσσετο δ' ἡ ἀφῆ αὐτῆς μετὰ τῆς κοινῆς ἢ γενικῆς λεγομένης αἰσθήσεως, ἀλλ' οὐδόλως ἠσθάνετο ἢ ἐμάντευε τί ὁ ἄλλος πάσχει καὶ τί μέλλει νὰ συμβῇ. 7) Τὸ εἰς τὴν Σ. Χ. συμβαῖνον ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτῆς ὕπνῳ, ἦτοι τῷ ὕπνῳ καθ' ὃν ὄνειρεύετο, ἀνακοινοῦσα τὰ ὄνειρα αὐτῆς, εἰς ὃν τὴν πραγματικότητα ἐπίστευε, ὅτι δηλ. ἠδύναντο οἱ ἄλλοι νὰ παραλλάξωσι τὴν σειρὰν τῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν τοῦ ὄνειρου αὐτῆς καὶ δώσωσιν οὕτως ἄλλην τροπὴν εἰς αὐτὸ, βεβαίως τὴν καὶ τανῶν ἐπικρατούσαν γνώμην, ὅτι παντὸς ἀνθρώπου τὴν σειρὰν τοῦ ὄνειρου δύνανται νὰ διακόψωσι, δίδοντα ἀφορμὴν εἰς ἄλλην ὄνειρου σειρὰν, ἐξωτερικὰ γεγονότα, οἷον κρότος τις, ἤχος, πίεσις κλ. ὁσάκις ταῦτα δὲν εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρὰ, ὥστε νὰ προκαλέσωσι τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ἀνθρώπου. 8) Ἡ ἀδιάκοπος τῆς Σ. Χ. κίνησις τῶν χειλέων, καὶ ἐν τῷ βαθυτάτῳ αὐτῆς ὕπνῳ μὴ παύουσα, μαρτυρεῖ, ἢ τοῦλάχιστον καθίστησι λίαν πιθανόν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ὑπνώσεως αὐτοῦ ὄνειρεύεται, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ἀφυπνιζόμενος, δὲν ἐνθυμεῖται ἢ ὅ,τι ὄνειρεύετο καθ' ἣν ὥραν εὐρίσκειτο ἐν τῷ ἀφυπνιζέσθαι. Τοῦτο ἄλλως εἶναι καὶ τὸ φυσικώτερον, διότι χαννοῦται μὲν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ ὕπνου ἡ ἐνέργεια τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ δὲν ἐκλείπει ὀλοτελῶς, ὁ δὲ ἐγκέφαλος, ὅστις ἀδιακόπως ἐνεργεῖ ἐν τῇ ἐγρηγόρσει, ἐνεργεῖ καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ, ἀλλ' ἐνεργεῖ κεχαλαρωμένος καὶ ἄνευ αὐτοσυνειδησίας, παραδιδόμενος εἰς τὴν αὐτόματον ἐμπνευσιν τῶν ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ν. ΦΛΟΓΑΙΤΗΣ.

Υ. Γ. Ἦν ἤδη συντεταγμένη πρὸς δημοσίαν ἀνάγνωσιν ἡ ἀνωτέρω διατριβή μου, ὅτε ὁ εὐγενὴς φίλος μου ἰατρός κ. Λιμπρίτης μοι ἔδωκεν εἰς ἀνάγνωσιν δύο διατριβὰς σοφῶν Γάλλων ἰατρῶν, προσφάτως δημοσιευθείσας ἐν τῇ Revue Scientifique, ὧν ἡ πρώτη, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «Amnésie periodique ou doublement de la vie» (βλ. φυλλάδιον 20 Μαΐου 1876), προὐκάλεσε τὴν δευτέραν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Notion de la personnalité» (βλ. φυλλάδιον 15 Ἰουλίου 1876).

νὲς φέρ' εἰπεῖν ἐξηγοῦσι τὸν μαγνητικὸν ὕπνον διὰ τῆς ὑπάρξεως ἀερίου βευστοῦ, ταυτιζόμενον πρὸς τὸ νευρικὸν βευστόν, ὅπερ διαχέεται καὶ σχηματίζει ἀτμόσφαιράν τιναν, ἐκτεινομένην μὲν πέραν τῶν ὁρίων τοῦ σώματος. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε ἐν ἰδιαιτέρῃ διατριβῇ.

Κατὰ τὴν πρώτην, ἔργον τοῦ M. Azam, ἢ Félicité X. προσεβάλλετο ὑπὸ ὑπνου αἰφνιδίως, ὃν μετὰ δύο ἢ τρία λεπτά τῆς ὥρας διεδέχετο ἄλλη τις κτῆστας, ἣν παραδόξως ὁ συγγραφεὺς διστάζει νὰ θεωρήσῃ ὑπνον, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ καταστάσει ἐχαιρέτιζε τοὺς προσερχομένους, ἤδεν, ἐψάλλεν, εἰργάζετο, ἐνεθυμεῖτο ὅλα τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν συμβάντα, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει αὐτῆς ἐνεργούμενα καὶ γινόμενα, ὡς καὶ ἡ ἡμετέρα ὑπνοβάτης. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν συνέβαινε τοῦτο καθ' ἐλάχιστην ἐσπέραν, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ αὐτοῦ ἱατροῦ, ἄλλως τε δὲ αὕτη ἔπασχεν ἐξ αἰμοπτυσιῶν καὶ ἦν συνήθως μελαγχολικὴ, ὑπέλαβεν ὁ συγγραφεὺς, ὅτι δὲν ἦν ὑπνος ἢ τοιαύτη αὐτῆς κατάστασις, ἀλλὰ παθηματικὴ τις κατάστασις ἐργηγόρσεως, τῶν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπελανθάνετο, παρερχομένης τῆς καταστάσεως ταύτης. Προφανῶς ὅμως ἐπλανῆτο κατὰ τοῦτο, διότι οὐδὲν ἄλλο ἦν ἢ ὑπνος ὑπνοβατικὸς, ὁποῖος ὁ τῆς ἡμετέρας Σ. X. Ὁ συγγραφεὺς τῆς δευτέρας διατριβῆς ἱατρὸς Dufay, γνωρίσας ἄλλην τινὰ ὑπνοβάτιδα R. L., ἣς τὰ ὑπνοβατικὰ φαινόμενα ἦσαν ὅμοια περίπου πρὸς τὰ τῆς Félicité X., κατέκρινεν, ἣν ἔδωκε προσηγορίαν εἰς τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῆς Félicité X. ὁ ἱατρὸς M. Azam, τῆς Amnésie periodique, ὀνομάσας ὀρθότερον αὐτὴν memoire double, ἅμα δὲ ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ συμβαῖνον εἰς ἀμφοτέρας εἶναι καθαρὸς ὑπνοβατικὸς ὑπνος.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΘΕΣΕΩΝ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

ΜΕΤΑ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ, ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ *

Z

Ζωῖδια· χέρσος θέσις παρὰ τὸ Σαμόλιον ἐν Πάλλῃ.

Ζῶλα· χωρίον ἐν δήμῳ Θηναίικας, ὁ κάτοικος Ἀζωλιάτης.

H

Ἡμεροῦ εἰς Ἀθήρας.

Θ

Θαλαμιαί¹ καὶ Σταλαμιαί². Οὕτω ἐκκληῖτο ἡ ἄνω Λειβαθὼ πιθανῶς. Τοιαύτην ὀνομασίαν σήμερον δὲν ἤκουσα.

* Ἴδε σελ. 674 καὶ 787.

¹ Ραγκαβ. Ἑλλην. Γ' 727, παρ' ᾧ εἶνε ἐν τῶν θεμάτων τῆς νήσου. — Κεφ ἀλληγίας χάρτης ὑπὸ Goodisson.

² Ἴον. Ἀνθολογ. Ε. 493,

Θάλασσα τοῦ Μούρτου· Ἡ μεταξὺ Ἀθήρας καὶ Ἀσσοῦ θουελλώδης θάλασσα ἀγνοῦ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ὀνομασίας.

Θέματα· ἐν Πυλάρῳ ὅπου καὶ μονή.

Θηρηά· ἡ ἐν τῇ ἐπαρχ. Πάλλης ἀρκτικοανατολικῶς τοῦ Ληξουρίου περιοχῆ ἣς ὁ κάτοικος Θηριάτης καὶ εὐτραπέλως Ἀθηναῖος. Ἡ ἐκ τοῦ Ἀθηναῖα (γῆ, ἀποικία κλ.) παραγωγή τῆς λέξεως, δὲν εἶνε ἀπίθανος. Γνωστὸν ἐν πρώτοις ὅτι τὴν Κεφαλληνίαν ἔκρησαν Ἀθηναῖοι, τί δὲ παράδοξον ἂν ἐκεῖ τὸ πρῶτον ἀφίκοντο ἢ κατέκρησαν οἱ ἀποικοὶ; ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἴσως ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐκεῖθεν ἐξέδραμον οἱ συμμαχῆσαντες μετὰ τῶν Ἀθηναίων Παλεῖς, πρὸς τοῦτο Ἀθηναῖοι κληθέντες κατὰ τὸ καὶ σήμερον ἐθιζόμενον¹. Ταῦτα ἄλλως κυροῦ ἢ ἐπικρατήσασα παραφορὰ καὶ γραφὴ τῆς λέξεως (Θηραία—Θηρηά—Θηριά). Ἡ Ἰθηναία εἶνε ἐκ τῶν γνησιώτερον τηρησάντων τὸν Ἑλλ. χαρακτήρα τὴν τε γλῶσσαν τὰ τ' ἤθη μερῶν τῆς νήσου, ἢ γλῶσσα μάλιστα διατηρεῖ λείψανα δωρισμῶν ἀξίων λόγου, ὡς ἄλλοτε ῥηθήσεται. Παρὰ τισὶ συγγραφεῦσι ἐξ ἀγνοίας ἢ λέξις ἀπαντᾷ Τιερά², Τίρεα³ καὶ Φιναιά⁴.

I

Ἰσορι· θέσις ὀμαλὴ ἐν Ἀνωγῇ.

K

Κάβα· λατομεῖον μαλακῶν μὲν ἄλλ' ὠραίων πετρῶν ἐν Ἀνωγῇ, ὅθεν ἐξήχθη τὸ ὕλικόν ὄλων σχεδὸν τῶν δημοσίων καταστημάτων τῆς νήσου.

Καθαροβοῦνι· ἐν Πάλλῃ.

Καθαρούλια· παρὰ τὰ Καμινκραῖτα ὅπου καὶ πηγὴ.

Καίρια· παρὰ τὰ Καλάτα τῆς Ἀνωγῆς.

Κακὰ-λαγκάδια· ἀπότομοι φάραγγες εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς τῆς Πάλλης ὄρη (ἴδ. δρκοσπηλιὰ ἐν σημ.). Διὰ τοῦ κακὸς προτασσομένου ἐκφράζεται τὸ ἀπότομον καὶ πετρώδες, ὡς Κακορράχη, Κακὴ σκάλα, ἀτραπὸς κινδυνωδεστάτη εἰς βραχώδη ἀκτὴν τῆς Πάλλης, Κακὸ βράκι, θέσις ἀποτομωτάτη εἰς Πάλλην, Κακοργίλος, ὄρμος πρὸς Ἰθίκην πετρώδης τὰς ἀκτὰς κλ.

Κάκκαβα· ἀπέναντι τῆς Στερεᾶς ἀνατολικῶς τῆς νήσου, ὅπου κατὰ τινὰς⁴

¹ Π. χ. σήμερον τοὺς εἰς τι μέρος ἀναχωροῦντας, καθ' ἣν ὥραν νομίζομεν ὅτι ἀφίκοντο ἐκεῖ καλοῦμεν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου π. χ. εἶνε Ἀθηναῖοι τῶρα δηλ. ἐν Ἀθηναῖς, εἶνε Κορφιάτες, δηλ. ἀφίκοντο εἰς Κέρκυραν οὕτω καὶ ἐπιστρέψαντας, ἦλθον οἱ Ἀθηναῖοι δηλ. οἱ ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχωρήσαντες κλ.

² Ἰόνιος Ἀνθολ. Γ' 149.

³ Ραγκαβ. III 727.

⁴ Lequien. Oriens Christianus II 235.

⁴ Κλείς Ὀμήρου Ἰλ. Β. 625. σελ. 158.

εἶνε βεβυθισμένον τὸ Δουλίχιον, εὐφορος καὶ πλουσία νῆσος ἐκ τῶν Ἐχινάδων (ἴδ. *Δουλίχα*).

Κάκκαβος· εὐφορος τοποθεσία εἰς Χαυριᾶτα τῆς Πάλης ὑπερέχουσα καὶ ἐν εἶδει χύτρας ὑπερκειμένη οὕτως εἶπεν τῆς πέριξ γῆς. Ἡ λέξις *κακκάβη* (ἡ) — χύτρα, ὅπερ οὐδετέρως σώζεται ἐν τῇ νήσῳ, εἶνε ἀρχαία.

Καμάρα· παρὰ τὸ Λειβάδιον. — Ἡ λέξις εἶνε ἀρχαία¹.

Καμινάρια· χωρίον ὀρεινὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ληξουρίου, ὅπου σώζονται πολλαὶ ἀρχαῖαι καὶ μάλιστα Ὀμηρικαὶ λέξεις. Πιθανῶς ὠνομάσθη οὕτως ἐκ καμίνων ἐκεῖ καιομένων. Ὁ κάτοικος *Καμινάρης* πλ. — *άδες*.

Καμινάρης· τὸ ὑπερθεὶ τῶν Καμινάρων ὄρος (ἴδε *Γερία* ἐν σημ.).

Καλόγηρος· ἐλώδης καὶ σκιερὰ θέσις εἰς τὸν Βῆλτον τοῦ Ληξουρίου.

Καλουδάκια· παραθαλασσία θέσις εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Πάλης, ὅπου καὶ μέγα ἀμφίστομον σπήλαιον κοινῶς ἀπότροπη σπηλιὰ λεγόμενον, καὶ ὅπου καθ' αὐτὸ ὑπὸ τοῦς χάλικας τῆς ἀκτῆς, ῥέει ὕδωρ πότιμον ὠραιότατον, ὡς εἰς ὅλας περιῖπου τὰς ἐκεῖ παραλίαις². Ἡ λέξις εἶνε ἐλληνοφανής, ἐσφαλμένως δὲ ὁ *Ραγκαβῆς*³ γράφει *Καδουλάκια*.

Κανάλι· Ἰταλ. λέξις. Οὕτω καλεῖ ὁ λαὸς τὸν μέγαν τῆς νήσου λιμένα.

Κάπρος· ἀπότομον ἀκρωτήριον πρὸς τὰ ἀνατολικονότια τῆς ἐπαρχ. Κράνης.

Κάουρας· βουνὸν παρὰ τῇ κόμῃ Βουνί τῆς Πάλης.

Καραβοκλάσι· γλῶσσα γῆς εἰς τὰ νότια τῆς Πάλης ὅπου πολλὰ πλοῖα ἐναυάγησαν. (Ἐκ τοῦ *καράβι* — κλάω — θραύω).

Καραβουστάσι· ἐν Πάλῃ ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν πόλιν. Ἐνταῦθα ἦν ὁ ναυστάθμος ἤδη ἀποκεχρσωμένος, σώζονται δὲ ἔτι λείψανά τινα αὐτοῦ καὶ σιδηρᾶ τινες κρεῖτοι.

Καρακαλιᾶς· θέσις παρὰ τὰ Βῆτσα τῆς Πάλης.

Καρακόλια· παρὰ τὰ Χαυδάτα.

Κατάος· κατωφερῆς θέσις ἐν Ἀνωγῇ.

Κατουρλοῦ· εἰς Χαυριᾶτα ὅπου πηγὴ σιγὰ ἀναβλύζουσα.

Κατήγορα· κατωφερῆς θέσις παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον κόμην τῆς Ἀνωγῆς.

Κατωῖ· ἡ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Πάλης εὐφορος περὶοχὴ, τέσσαρα ἔχουσα χωρία Ἰλάρους, Μαντζαβινᾶτα, Βουνί, Χαυριᾶτα. Ἐκ τοῦ *κάτω* — γῆ.

Καψάλι· παρὰ τὴν κόμην Βουνί ἐν Πάλῃ.

Κατεληός· ὁ κάτω, ὁ πρὸς τὴν παραλίαν Ἑλλῶς. Λεκανοθασμένην νομίζομεν τὴν δοθεῖσαν σήμερον ἐπίσημον ὀνομασίαν *Κάτω Λέως*.

¹ Προδ. I. 199. Ἀρριανὸς 25 κλ. — Κοινῶς καμάρες λέγονται τὰ χωριζόμενα τμήματα τῶν ἀγρῶν ἢ Ἰταλ. λέξις *camera*, βεβαίως ἐκ τούτου παράγεται.

² Ὡς τὸ Στεκο ὕλι, Βρουσοῦλες, Σκυλοπήγαδο κλ.

³ Ἑλληνικῶν Γ' σ. 729.

Κελαῖθλαῖς· παρὰ τὰ Χαυδάτα τῆς Πάλης ὅπου κῆπος καὶ βρύσις. Ὡραία καὶ ποιητικὴ ἢ λέξις, ἐκ τοῦ *κέλαδος*, θόρυβος, θροῦς, ἐπὶ ὑδάτων μάλιστα πολλάκις ἀπαντᾷ παρ' ἀρχαίους¹.

Κέντρος· ἀγρία τοποθεσία παρὰ τὰ Κηπούρια ἀκανθώδης καὶ δύσβατος· ἐκ τοῦ *κεντῶ* ἴσως, ἔνεκα τῶν ἀκανθωτῶν πετρῶν.

Κεραμιαῖς· χωρίον τῆς Λειβαθοῦς.

Κεφαλόβρυσος· ἐν Κατωγῇ ὅπου πολλαὶ πηγαί.

Κεχρί ἢ *γυναικοσπηλιὰ*· σπηλιώδης θέσις παρὰ τὰ Χαυδάτα.

Κεχριαῶνας· θέσις ἀργιλώδους ἐδάφους ἐν Πάλῃ, ὅπου καὶ μονὴ τῆς Θεοτόκου· ἐκ τοῦ *κέγχρος*, ὅπερ ὁ μακαρίτης Ἀσώπιος, ἐρμηνεύων προσομοίαν τινὰ λέξιν, ἐν Ἀττικῇ, ἐξηγεῖ *ἀργιλῶδες χρῶμα*².

Κενγάδες· ὑπὸ τὸ προάστειον τοῦ Ληξουρίου *Μιχαλιττάτα*.

Κηπάρια· ἐλαϊόφυτον ὀροπέδιον παρὰ τὰ Χαυριᾶτα τῆς Πάλης, ὅπου ἦν ἄλλοτε τὸ χωρίον Ἅγιος Στέφανος, ἐρημωθὲν ὑπὸ Ἀλγερίων πειρατῶν κατὰ παράδοσιν καὶ ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ τῶν κατοίκων κτισάντων τὴν κόμην Χαυριᾶτα.

Κηπούρια· ἡ ῥωμαντικὴ θέσις τῆς δυτικῶς τοῦ Ληξουρίου εἰς τοὺς τῆς παραλίαις βράχους ὁμωνύμου μεγάλης καὶ πλουσίας μονῆς τῆς Εὐαγγελιστρίας κτισθείσης τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς σώζονται δύο εὐχγγέλια ἀρχαιότατα ἐπὶ περγαμηνῆς κεκοσμημένα μάλιστα καὶ δι' ἐπιχρῶσαν εἰκονισμάτων, φέροντὰ δὲ καὶ τοὺς τόνους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς³.

Κλεισμάτα· χωρίον ἐν Λειβαθοῦ.

Κλεισοῦρα· στενὴ δίοδος μεταξὺ ἐκατέρωθεν ὑψηλῶν βράχων ἐν Ἑλληῶ.

Κλημασιά· θέσις ὅπου πολλαὶ ἀμπελοὶ ἐν Λειβαθοῦ.

Κλούδιο· παρὰ τὰ Χαυδάτα ὅπου μικρὰ θειοῦχος πηγὴ, ἐκ τῆς ὁσμῆς τοῦ κλούδιου ὠοῦ (διεφθορότος) ἦν ἔχει περίπου τὸ θειοῦχον ὕδωρ⁴.

Κοθριαῖς· χωρίον τῆς Ἄσσου.

Κοκκήλια· ἐν Κράνῃ ὅπου καὶ μονή. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐπ' ἀρκετὸν σώζονται πολλαὶ λείψανα τῶν ἀρχαίων τῆς Κράνης ὄχρωμάτων. Ὁ Leake περιγράφει διὰ μακρῶν τὰ περὶ τούτου⁵, συμπεραίνει δὲ ὡς ἐκ τοῦ μεγίστου περιδόλου τῶν τειχῶν, καὶ τῆς ἐν τῇ τραχείᾳ τοποθεσίᾳ ταύτῃ ἐλλείψεως

¹ Ὡς Κελάδων ποταμός = resonans Ἰλ. E. 576 — Ποταμῶν ζαθέων κελαδέματα Ἀριστοφ. Νεφ. 283 κλ.

² Ἐφημ. Φιλομ. Περὶ χρωμάτων. 1860.

³ Ἱστορίαν τῆς μονῆς ἔγραψε σύντομον ἀλλ' ἀκριβῆ, ὁ ἀρχιμανθρ. Γεράσιμος ὁ Καλὸς πρῶην καθηγούμενος αὐτῆς, εἰς τῶν ἐναρέτων Κεφαλλήνων κληρικῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ 1873.

⁴ Θειοῦχος πηγὰς καθ' ὅσον ἐγὼ οἶδα, ἔχει ἡ νῆσος μικρὰν τινα ἐν Ὀμαλοῖς, καὶ τὴν ἐν Ἁγίᾳ Ἐλεούσῃ εἰς Μεσοχώρια, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Ἀνδρέου Δαλλαπόρτα περὶ ἧς ἔγραψαν ὁ καθηγητῆς κ. Λάνδερερ καὶ ὁ κ. Ν. Πινιατῶρος.

⁵ Leake Cephal: c. 22. 61—63.

καὶ ἐλαχίστου ἔχρους θεμελίων οἰκοδομῆς, ὅτι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρατηρεῖται, κύριος σκοπὸς τῶν ἐκτεταμένων περιβόλων ἐκείνων ἦν ἡ ἐν κινδύνῳ ἀσφάλεια τῶν ἐν αὐτοῖς κλεισμένων κατοίκων, κτηνῶν καὶ κινητῶν πραγμάτων. Ὁ περιβόλος κατὰ τὸν αὐτὸν ἀρχαιολόγον εἶχεν ὡς ἔγγιστα 3 ἀγγλικῶν μιλίων περιφέρειαν ἐκτεινόμενος διὰ πολλῶν πετωδῶν κορυφῶν. — Ἡ θέσις καλεῖται *κοκκίλια* ὡς καὶ ἄλλαι τοιαῦται θέσεις ἐκ τοῦ *κοκκίνου* ἐδάφους, (ἰδ. καὶ *κοκκιγῆ*).

Κοκκιγῆ εἰς Ἰλάρους, ἐκ συγκοπῆς ἀντὶ *κοκκιγογῆ* ἕως.

Κολῶνα θέσις ἐπὶ τοῦ Αἰῶνος ὅπου εὐρέθη κιονώδης λίθος λείψανον πιθανῶς ἀρχαῖον — *Κολῶνα* δὲ ἐν Πάλλῃ θέσις ὡς ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς εἰς Ἀνωγῆν ἀγούσης ἐγεθείσης ὑπὸ τοῦ δήμου ἀκόμφου καὶ ὀγκηρᾶς στήλης τῷ «*ἀρίστω ἡγεμόνι καὶ κοσμητορὶ Κεφαλληνίας Καρόλω Δε Βοσέτ*», κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ἰονίου πολιτείας. Οὕτω καλεῖται καὶ τὸ μέρος τῆς σπανίας τῶντι λιθίνης γεφύρας τῆς ἐνούσης τὴν πόλιν Ἀργοστόλιον μετὰ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς *Δράπαρος*, ὡς ἐκ τῆς ἐκεῖ ἐγεθείσης κομφῆς πυραμιδοειδοῦς στήλης τῷ αὐτῷ Δε Βοσέτ, ὅστις ἀπὸ ξυλίνης λιθίνης κατασκεύασε τὴν γέφυραν τῷ 1813 μῆκος ἔχουσαν 1040 βημάτων περίπου¹.

Κολῶναις ἀρχαίου ναυπηγείου λείψανα ἀρκτικῶς τῆς ἀρχαίως Κράνης ἀντικρὺ τοῦ Ἀργοστόλιου².

Κολῶνη λόφος παρὰ τὰ Χαυριᾶτα τῆς Πάλλης· ἐσώθη ἐν τῇ λέξει ταύτῃ ἡ ἀρχαία σημασία, ὕψωμα, γήλοφος³.

Κομπί ἐν Θηναίχ. *Κόμπια* λέγει ὁ λαὸς τὰς ἐπὶ τῶν ὄρέων μεγάλας πέτρας· τοιαῦται θέσεις εἰσι πολλαχοῦ⁴.

Κοντογεννάδα (ἡ)· κωμόπολις τῆς Ἀνωγῆς καὶ ὁ κάτοικος Κοντογενναδίτης.

Κόντρος καὶ *Κόντρας* πετρώδης λόφος παρὰ τὸν Ταφιόν. Ὁ λαὸς *κοντριά* λέγει τὰς μεγάλας πέτρας.

Κοντοκοίτης· παρὰ τὸν Ἀθέρα.

Κορακόλιθος ἀπόκρημος ὄφρυς ὄρους ἐν Πάλλῃ. Οὕτως ἀλλαχοῦ *κόρακας* ἐπίσης *κορακοφωλαῖς* παρὰ τὰ Χαυριᾶτα κρημνώδεις θέσεις, καὶ *κορακάτο* ἐν Ἀσσω, ὡς ἐνδιατημάτα τρόπον τινὰ μόνον τῶν κοράκων διὰ τὸ ἀπροσπέλαστον. Οὕτως ἐχαρακτήριζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰς τοιαύτας θέσεις πρὸς τὸ *Κόρακος πέτρα* ἐν Ἰθάκῃ⁵.

Κοριάρνα (τὰ)· χωρίον τῆς Λειβαθοῦς.

¹ Καὶ ἐπὶ τῶν δύο στηλῶν εἰσιν Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνιστὶ καὶ Ἰταλιστὶ τὴν τελευταίαν στήλην ἀνήγειρεν ἡ βουλή τῶν Κεφαλλήνων (corpo amministrativo).

² Ἰον. Ἀνθολ. 5. 83.

³ Πρὸς τὰ ἀρχ. Ἀλείσιος κολῶνη, Μυσταὶ κολῶναι κλ.

⁴ Ὁ Δουκάγγιος Τόμ. Α. 690 γράφει: κόμβος = τόπος ὑψηλός.

⁵ Ὁμ. ἠ. ρ. Ὁδ. Ν, 408. Στέφ. Βυζάντιος 165.

Κορωνοὶ ἢ *Κορωνοί*· χωρίον ἐν ταῖς ἀρχ. Πρώνοις κείμενον ἐπὶ ὑψώματος ὅπου τὸ πάλαι ἔκειτο ἡ πόλις Πρώνος ἢ Πρόνησος¹ μία τῶν τεσσάρων ἀρχαίων τῆς νήσου πόλεων. Ὁ Ζερβὸς εἰκάζει, ὅπερ βεβαιωμένον ὅμως, ὅτι ἡ λέξις *Κορωνοὶ* (γρ. *Κορωνοί*) εἶνε παρεφθαρμένη ἢ ἀρχαία λέξις. Πρώνοι, ἐσφαλμένως δὲ καὶ ὁ Πραγμαθῆς γράφει ἀντὶ Κορωνοί, *Κόρομος*.²

Κορωνί· τὸ παρὰ τοὺς Κορωνοὺς ὄρος.

Κορωνᾶτο· θέσις ἐν Πάλλῃ ὅπου καὶ μονή³.

Κουκούλα· θέσις εἰς τὸν Ἀθέρα (ἰδ. *Γεριά* ἐν σημ.) βουνώδης παρὰ τὸν αἰγιαλόν.

Κουρόπετρα καὶ ἀνακλυμένης ἡ πέτρα, ποῦ *κουριέται* ἡ ὄντως ἀξία θαυμασμοῦ καὶ γνωστῆ ταῖς φυσιοδίχαις εἰς τὰς ἀνατολικονοτίας ἀκτὰς τῆς Πάλλης ἀεικίνητος πέτρα, περὶ ἧς πολλὰ ἐγράφθησαν, ἀλλ' ἀπιθάνως ὠρίσθη ἡ αἰτία. Ἐκ παραδόσεως ἔχω ὅτι ἀνεκαλύφθη ὑπὸ ποιμένος κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κείροντος ἐπ' αὐτῆς τὰ πρόβατα αὐτοῦ. Ἡ κίνησις τοῦ λίθου ἐβδομήκοντα ὡς ἔγγιστα ποδῶν περιμέτρου, εἶνε βραδεία καὶ πρὸς ἀνατολὰς, καταφαίνεται δὲ ἐπὶ τοῦ μεταξὺ τοῦ βράχου καὶ τῆς αὐτῷ σχεδὸν προσηρμοσμένης πέτρας σχίσματος, διὰ τῆς παρενθέσεως λεπίδος ἣν ἐξ ὑπαλλογῆς δάκνει καὶ καταλείπει. Τὴν παράδοξον πέτραν πλείστοι ἐπεσκέφθησαν φυσιοδίχαι καὶ περιηγηταί, ὧν πλείστων τὰ ὀνόματα σώζονται ἐσκαλισμένα ἐπὶ τῆς πέτρας φέροντα καὶ τὸ ἔτος· μέγα μέρος αὐτῆς εἶνε ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἡ δὲ πέτρα εἶνε σκληροτάτη. Δυστυχῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγάλου σεισμοῦ σπουδαίως ἐπὶ τῶν αἰτίων βεβαίως τῆς κινήσεως αὐτῆς ἐπιδράσαντος, ἡ κίνησις ἠλαττώθη καὶ κατέστη σχεδὸν ἀνεπαίσθητος, ἐνῶ πρότερον οὐδεὶς τῶν προσυμβάντων σεισμῶν, οὐδὲ τρικυμίας ἢ πλημμύραι μετέβαλον τὴν σταθερὰν αἰετοπε κίνησιν αὐτῆς⁴.

Κούρουπας, *χούρουπας* καὶ *ἀχούρουπας*· παρὰ τὰ Μιχαλιτσάτα.

Κούταβος· τὸ ἀνατολικονοτίας τοῦ Ἀργοστόλιου ἔλος, *Μίμνη* δὲ τοῦ *Κούταβου* τὸ διὰ τῆς γεφύρας πρὸς τὰ νότια χωριζόμενον μέρος τοῦ λιμένος Ἀργοστόλιου, *Μίμνη* κλούμενον, διὰ τὰ εἰς αὐτὸ χυνόμενα ἄφθονα γλυκεὰ ὕδατα καὶ τὸ ἀβαθές τῶν ὑδάτων.

Κοριριάς· παρὰ τὰ Χαυριᾶτα τῆς Πάλλης.

Κόχλιο· παρὰ τὰ Δελλαπορτάτα ἐν Πάλλῃ.

¹ Ἡ λέξις Πρώνοι ἢ πρόνοι κατὰ τινες γίνεται ἐκ τοῦ πρόνος = κορυφωτὸν ὄρος, ἡ ἐκ τοῦ Προνήσου υἱοῦ Κεφάλου κατὰ τοὺς ἀρχαιολογοῦντας. Ἡ γραφὴ ἀμφίβολος διότι ἀπαντᾷ Πρώνοι, Πρόν(ν)οι, Πρό(ῶ)νησος (Ἐρρ. Στεφ. Θεσσαρ. ἐν λ.). Καλλιτέραν νομιζομεν τὴν γραφὴν Πρώνοι ἧς καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὑπάρχει (Ποστολάκα σελ. 97 σελ. 58.

² Ἐλλ. Γ. 627.

³ Ὡς ἐκ τῆς ὀνοματοθεσίας ταύτης, καὶ ἐξ ἑτέρας Μοθωνᾶτο καλουμένης ἐν Πάλλῃ ὁμοίως, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ ἤκησαν ἐκεῖ οἱ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα μεταναστεύσαντες εἰς Κεφαλληνίαν χάρην ἀσύλου ἐκ Κορώνης καὶ Μεθώνης φυγόντες.

⁴ Ἰδε νεωτέραν διατριβὴν «Φυσικὰ φαινόμενα ἐν Κεφαλληνίᾳ» ὑπὸ Δ. Ἀντωνοπούλου ταγματάρχου.

Κραρή ἡ νοτίως τοῦ Ἀργοστολίου μεγάλη καὶ εὐφορος πεδιάς. Ἐνταῦθα περιεσώθη καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχ. *Κράρης* ἢ *Κραναίας*¹. *Κράρη* κατὰ τινὰς μὲν παρακτέον ἐκ τοῦ *κράρη*, τόξον ὅπερ καὶ ἐπὶ νομισμάτων φέρεται ἢ, ὅπερ πιθανώτερον, κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ *κραναή* διὰ τὸ τραχὺ τοῦ ἐδάφους, κατὰ τοὺς ἀρχαιολογουμένους δὲ ἐκ τοῦ *Κρατίου* υἱοῦ Κεφάλου.

Κρεϊττωνοῦ εὐφορος τοποθεσία ἐν Θηναίξ.

Κρεμαστά κρεμαστοὶ ἀπότομοι βράχοι κατὰ τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πάλης.

Κροκιδάτα μικρὰ εὐφορος πεδιάς παρὰ τὰ Χαυριᾶτα.

Κρωτήρι τὸ μεσημβρινὸν ἀκρωτήριον καὶ ἐν γένει ὄλο ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς νήσου.

Κυλαράκι θέσις κατωφερῆς παρὰ τὰ Βῆτσα.

Λ

Λακκιάς κρημνώδες καὶ λακκῶδες μέρος παρὰ τὰ Καμιναρῆτα.

Λακκίθρα καὶ *Λακκίθραις* κωμόπολις τῆς Λειβαθοῦς. Ἐκ τοῦ *λάκκος*, ἀν καὶ τὸ μέρος εἶνε ἤμισα λακκῶδες. Ὁ κάτοικος *Λακκιθρισιᾶνρος*.

Λακκουδίτσα λακκῶδες τοποθεσία εὐφορος παρὰ τὰ Χαυριᾶτα.

Λάμια εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Πάλης ὄροπέδιον.

Λανοῦ θέσις χλοερὰ εἰς μικρὰν κοιλάδα τῶν Ὀμαλῶν, πιθανώτατα ἢ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ *λάχνος* Ὀμηρ. λαχνήεις Ἰλ. Ω., δασύφυλλος.

Λάση (ἢ) ὠραία ἐξοχὴ τῆς Κράνης σὺδενδρος, πρὸς Ληξούριον ἀντικειμένη. Ἡ λέξις ἑλληνικωτάτη, ἐκ τοῦ *λάσιος* = δασὺς τὴν χλόην· οὕτω παρήγαγε τὴν λέξιν ὁ σοφὸς μου διδάσκαλος αἰοίδιμος Θ. Καροῦσος.

Λαχίδια χλοερὰ ἐξοχὴ μικρὸν ἔξω τοῦ Ληξουρίου· ἐκ τοῦ *λάχνος*.

Λαχοί εὐφορος θέσις παρὰ τὴν ἀρχαίαν Πάλην, ὅπου εὐρίσκονται καὶ ἀρχαῖοι τάφοι. Ἐκ τοῦ *λάχνος*.

Λειβαθῶ ἡ ὠραιοτάτη καὶ γνωστὴ διὰ τὸ ἐπιχειρηματικὸν καὶ φερόπον τῶν ναυτιλλομένων ὄλων σχεδὸν κατοικίων αὐτῆς περιοχῆ, ἢ νοτίως τοῦ Ἀργοστολίου κειμένη. Ἐκ τοῦ *λείβω*, (ὅθεν *λειμών*, *λειβάδιον*), διὰ τὸ δροσερὸν καὶ χλοῶδες τοῦ τόπου, ἢ κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ *Λιβῆ* (γρ. τότε *Λιβαθῶ*) ἅτε πρὸς λίβαν κειμένην. Ὁ κάτοικος *Λειβαθινός*².

¹ Εὐρηται καὶ Κράναια (Κασσαδῶν Σχολ. Στράβ), καὶ πληθ. Κράνοι· (Στεφ. Βυζάντιος). Ὁρθότερα φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ Κράνη ὅπερ καὶ ἐπὶ νομισμάτων φέρεται.

² Τοπικῶν ὀνομάτων καταλήξεις εἰσὶ συνηθέστεραι αἱ εἰς σιᾶννος καὶ ὠτης ἦττον δὲ συνήθειαι αἱ εἰς ἰκός, ἰνός, ἠνός, ἰνος, ἰτης, ἄτης π. χ. Ἀρακλεισιᾶννος (χωρίον Ἀράκλι), Μαλισσιᾶννος (Μαλὰ), Βουνισσιᾶννος (Βουνί), Πυργισσιᾶννος (Πυργί), Λακκιθρισσιᾶννος (Λακκίθρα), Σουλαριώτης (Σουλαρίον—Ἰλάριον), Ἀσσιώτης (Ἄσσο), Χαυδιώτης (Χαυδάτα), Χαυριώτης (Χαυριᾶτα), Σκοινοίτης (Σκοινοίᾶς), Ριφιώτης (Ρίφι), Σαμικός (Σάμο), Λειβαθινός (Λειβαθῶ), Καραντη-

Λειβανα μικρὰ κοιλάς ἐν Πάλη.

Λείσματα εὐφορος πεδιάς ἐν Πάλη.

Λέπεδα ἡ ἀνατολικὴ παραλία τῆς Πάλης, νοτίως τοῦ Ληξουρίου, ὅπου ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἧς ὁ ναὸς εἶνε ἐντὸς ὠραιοτάτου εὐρέος σπηλαίου. Ἡ λέξις ἑλληνικωτάτη, ἀλίπεδα.

Λιάκας ἐν Πάλη.

Λιθερά λιθώδης θέσις ἐν Πάλη.

Λινοβορχειῶ πολλαχού τῆς νήσου, καθ' ἃ ἦκουσα, εἰσὶ τοιαῦται θέσεις, ἐγὼ γνωρίζω μόνον τὴν πλησίον τῶν Τυπαλδᾶτων καὶ τὴν ἐν Σάμη ὅπου εἰς λιμνάζοντα ὕδατα σήπεται τὸ λίνον πρὸς μετέπειτα ἐξεργασίαν.

Λουρδᾶς χωρίον ἐν Εἰκοσιμῖα περίφημον διὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ κήπους.

Λογγός ὠραία καὶ εὐφορος θέσις πλησίον τοῦ Ληξουρίου. Ἡ λέξις *λογγός* γίνεται ἐκ τοῦ κοινοῦ *λόγγος* ὅπερ ἔχει τὴν αὐτὴν ρίζαν μὲ τὸ ἀρχαῖον *λόχη*.

Λουτρό θέσις εἰς Τυπαλδᾶτα.

Λουσσαριά θέσις ἐν Πάλη ὡς ἐκ τοῦ ἀλατούχου ἐδάφους.

Λυχνιάς θέσις εἰς Μεσοχώρια.

Μ

Μαγιάτικα εὐφορος θέσις παρὰ τὸ Ληξούριον.

Μαλοχόρτι θέσις χορτώδης παρὰ τὸν Ταφιόν. Ἐκ τοῦ *μάλα-χόρτον* ἢ λέξις *μάλα* ἀπαντᾷ πολλάκις π. χ. *δαφνόμαζες* λέγει ὁ λαὸς τὰς παρὰ τὰ ποτάμια πλησίον ἀλλήλων φυομένας δάφνας κλ.

Μαλὰ τὸ ὄροπέδιον Ὀμαλὰ ἐπὶ τοῦ Αἴνου, ὅπου ἡ μεγάλη μονὴ τοῦ Ἁγίου Γερασίμου, ἐν ἧ καὶ τὸ λείψανον αὐτοῦ.

Μαρτινιάς θέσις εὐφορος παρὰ τὸ Ληξούριον.

Μασπάλι λατομεῖον ἐν Κατωγῆ.

Μαύρακας παρὰ τὰ Δαμουλιανῆτα.

Μαυράτα χωρίον ἐν Ἐληῶ διὰ τὸ σκιερὸν τοῦ τόπου ὡς ἐκ τῶν πολλῶν δένδρων.

Μαύρη δασύφυλλος ἐξοχὴ ἐν Πάλη.

Μέγας-σαρός ἡ ἀκροτάτη κορυφὴ τοῦ Αἴνου.

Μεκάρι μία τῶν εὐφορωτάτων θέσεων τῆς νήσου ἐν Πάλη δυτικῶς τοῦ Ληξουρίου.

νός (Καραντηνάτα), Φαρσινός (Φάρσα καὶ Φάρισα), Πυλαρινός (Πύλαρο), Μαντζαβίνος (Μαντζαβινάτα), Νιοχωρίτης (Νιοχώρι), Ἀζωλιώτης (Ζῶλα). Ἐχόμεν ὅμοιαι καὶ τοπικὰ ὀνόματα τηροῦντα τὴν ρίζαν τῆς λέξεως τῆς κόμης μὲ μικρὰν παραλλαγὴν ὡς Φαβατάς (Φαβατάτα), Μακρῆς (Μακρηότικα), Τυπαλδᾶτος (Τυπαλδᾶτα), Ντόμος (Ντομάτα), Ἀδειλίνης (Δειλινάτα), Φαρακλός (Φαρακλάτα), Κουρούκλης (Κουρουκλάτα), Χέλμης (Χελμάτα) κλ.

Μελισσάνοι και *Ἀγιά Μελισσάρη* βαθύτατον ἄντρον ἐν Σάμῃ. (Ἴδε *Ἀγιά Δυνατή*).

Μερσαῖς ἐν Πάλλῃ ἀρκτικῶς τοῦ Ληξουρίου ἕως ἐξ ἐκεῖ φουομένων *μύρων*, *μερσινῶν* κοινῶς λεγομένων.

Μεταξάτα κομόπολις τῆς Λειβαθοῦς. Ἐνταῦθα ἐστὶν ἡ ἀρχαία ἐπὶ Νικοδήμου Α' τοῦ Μεταξᾶ ἀρχ. Κεφαλληνίας (1591—1601) κτισθεῖσα ἐπισκοπὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀνακαινισθεῖσα δὲ ὑπὸ Νικοδήμου Β' τοῦ Μεταξᾶ ἀρχιεπ. Κεφαλληνίας (1628—1646) μετὰ τὸν κατὰ τὸ 1636 συμβάντα καταστρεπτικὸν ἐν τῇ νήσῳ σεισμόν. Ἐκεῖ δὲ και τὸ κοιμητήριον ἔνθα ἐτάφησαν οἱ πλείστοι τῶν ἀρχιερέων τῆς νήσου. Ἐνταῦθα διέτριψε ἐπὶ ἔτος, νομίζω, ὁ λόρδος Βύρων ἐν τῇ οἰκίᾳ Ντακωροῦ διὰ τὸ ποιητικὸν τῆς θέσεως, πρὸ τῆς εἰς Μεσολόγγιον μεταβάσεώς του, διατηρεῖται δὲ ἐκεῖ ὡς κειμήλιον τὸ *ποτήριόν του* (;) ἐπιδεικνύμενον τοῖς ἐπισκεπτομένοις τὸν οἶκον περιηγηταῖς¹.

Μηλιάρδος και *Ἄϊς Μηλιάρδος* βουνώδης θέσις ἐν Πάλλῃ παρὰ τὰ Χαυδάτα εἰς τινὰς χάρτας τῆς Κεφαλληνίας ἐν τῇ αὐτῇ περιπῶ θέσει, εἶνε σημειωμένον ὄρος *Μῆλος*, νὰ ἦνε ἄρα τὸ περιγραφόμενον;

Μιριές χωρίον τῆς Λειβαθοῦς. Ὁ κάτοικος *Μιρισιάρρος*.

Μιροβίγγλι βουνὸν νοτιοδυτικῶς τοῦ Ληξουρίου. (Ἴδε *Βιγγιλιάρδος*).

Μήτικας ἀκρωτήριο πρὸς Ἰθάκην. Κατὰ τὸν sir William Gell τὸ ἀκρωτήριο ἦν πρόφην ἀπονησωμένον, και πιθανῶς ἦν ἡ Ὀμηρικὴ *Ἀστέρης*?

Μνήματα θέσις ἀριστερᾶ τῆς εἰς Λειβαθὴ ἀγούσης διὰ Κρανιάς, ὅπου εὑρέθησαν ἀρχαῖοι τάφοι ὧν τινες ἔτι σώζονται. *Μνήματα* ἑτέρα θέσις παρὰ τῇ ἀρχαίᾳ *Ταφιόσῃ* (τανῦν *Ταφιός*), ὡς ἐκ τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων ποτὲ ἀρχαίων μνημάτων.

Μοθωνάτο παρὰ τοῖς Ἰλάροις τῆς Πάλλης. (Ἴδε *Κορωνάτο*).

Μπατσούβιλλο (ἡ) χλοερὰ ἐξοχὴ ἐν Πάλλῃ παρὰ τοὺς Ἰλάρους. Ἴσως εἶνε ἡ ἀρχαία λέξις *βαθύβιλλος*.

Μποφιλᾶτο ὠραία θέσις παρὰ τὰ Χαυδάτα τῆς Πάλλης.

Μωροῦ (ἡ) πετρῶδες και ἔρημον μέρος παρὰ τὸν *Ταφιόν*³.

Ν

Νεζᾶ βουνὸν παρὰ τὸν Αἴνον.

Νερούλι θέσις ἐν Θηναίᾳ ἔχουσα βρυσικὰ ὕδατα.

¹ Ἴδε και Isambert Itineraire de l'Orient. 393.

² Ἴδε Goodisson. Historical and topographical essay upon the Ionians Islands. 154.

³ Ἡ κατάληξις οὐ ἐπὶ θηλυκῶν ὀνομάτων θέσεων ἀπαντᾷ πολλάκις, οὐσα ἢ παραφθορὰ τῆς καταλήξεως ὡς ἢ κατὰ συγκοπὴν ἢ κατάληξις οὐσα. Τοιαῦται θέσεις π.χ. εἰς Ἰσπανοῦ, Ποθοῦ, Λανοῦ, Γραδοῦ, Κατουρλοῦ κλ.

Νεροστάτης θέσις παρὰ τὰ *Καμιναρᾶτα* ὅπου λιμνάζουσιν ὕδατα.

Νίφι χωρίον ἐν Θηναίᾳ.

Ντομάτα (τὰ) ὠραία κομόπολις ἐν Λειβαθοῦ. Ἡ λέξις φαίνεται ξενικὴ⁴.

Ντούρη θέσις παρὰ τὴν ἀρχαίαν Πάλλην, ὅπου σώζονται ἐρείπια Ῥωμαϊκῶν και Ἑνετικῶν οχυρωμάτων. Ἡ λέξις εἶνε ἰταλικὴ *torre* = πύργος.

Ξ

Ξεραχιά (ἡ) ὄρος μεταξὺ Βαίας και Αἴνου.

Ἐβὶ τὸ ἔνεκα τῆς ὀξύτητός του πιθανῶς ὀνομασθὲν οὕτως ἀκρωτήριο εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς παραλίαις τῆς Πάλλης. Δὲν εἶνε ἐπίσης ἀπίθανος ἡ ἐκ τοῦ γράμματός Ξ παραγωγή ἔνεκα τοῦ σχήματος ἕως.

Ἐώμερο και *Ἐώμερα* αἱ μακριναὶ ἐν γένει ἐξοχαὶ τῆς Κράνης.

Ο

Ὄδοντοτρόπια περίεργος ὀνομασία θέσεώς τινος παρὰ τὰ *Καμιναρᾶτα*, πιθανῶς ἐκ τοῦ ὀδοντωτοῦ ἐκεῖ *ἐδάγους*.

Ὄξύλα θέσις παρὰ τὸ Σκμόλιον πιθανῶς διὰ τὸ ὄξυ τῆς τοποθεσίας κληθεῖσα οὕτως.

Ὄξύφουρας βραχῶδες μέρος παρὰ τὰ *Καμιναρᾶτα*.

Ὄξωῆ (ἔξω-γῆ) ἡ ἐν Ἀνωγῇ πεδιάς ὅπου οἱ ἀγροὶ τῶν Ἀνωγητῶν, λέγεται δὲ Ὄξωῆ, διότι εἶνε ἐκτὸς τῆς περιφερείας ἐν ἣ τὰ χωρία.

Ὀρκόλυκος περίεργον ὄνομα θέσεως παρὰ τῇ Ἀγίᾳ Θέκλῃ ἐν Ἀνωγῇ.

Ὀρτολίθια ὄρθιοι, ἀπότομοι βράχοι ἐν τῇ θαλάσῃ εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πάλλης.

ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΑΜΑΤΙΚΩΝ ΥΔΑΤΩΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ

Ἡ χρῆσις τῶν ἱαματικῶν ὑδάτων ἢ κάλλιον εἰπεῖν τοιούτων ὑδάτων εἰς ἀπεδιδόντο ἱαματικὰ τινες δυνάμεις, ἐγένετο και κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, ὡς φαίνεται ἐν τῇ πεντατεύχῃ τοῦ Μωϋσέως. Ἐν αὐτῇ βλέπομεν ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων ἐλούετο εἰς τὸν ποταμὸν κατ' ἱατρικὴν συμβουλήν· αὐτὸς δὲ ὁ Μωϋσῆς διέταξε συνεχῆ χρῆσιν τῶν

⁴ Ἐν τῇ ἐκεῖ ἐκκλησίᾳ σώζεται ὡς ἱερὸν ἔθνικὸν κειμήλιον ἡ λάρναξ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε', ἣν ἔφερον ἐκεῖ ὁ ἐκ Ντομάτων πλοίαρχος Μαρῖνος Σκλάβος ὁ παραλαβὼν τὸν ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπιπλέοντα νεκρὸν και μετενεγκὼν εἰς Ὀδησσόν.

λουτρῶν εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς λέπρας προσβληθέντας Ἑβραίους. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει, ὅτι ἡ βασιλόπαις Ναυσικία ἐλούετο εἰς τὸν ποταμὸν, καὶ ἡ Κίρκη παρεσκεύαζε διὰ τὸν κεκοπικότεν Ὀδυσσεά θερμὰ λουτρὰ πρὸς ἀναψυχὴν. Ὁ Ὅμηρος λέγει καὶ περὶ τῆς μετὰ τοῦ λουτροῦ περιλείψεως τοῦ λουσαμέσου μετὰ διαφόρων ἀρωματικῶν ἐλαίων, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ Ὀδυσσεως, προσθέτων, ὅτι τὸ εἰς τὸ λουτρὸν χρήσιμον ὕδωρ ἐθερμαίνετο ἐντὸς μεγάλου χαλκίνου λέβητος, καὶ ὅτι τὸ πρὸς περιάλειψιν τοῦ σώματος ἔλαιον ὑπῆρχεν ἐντὸς χρυσοῦ ἀγγείου.

Γνωστὸς εἶναι ὁ μῦθος τῆς Μηδείας, ἣτις παρεσκεύασε λουτρὰ μὲ διάφορα δηλητηρία βότανα καὶ ἐθανάτωσε τὸν Πελέην καὶ ἄλλους.

Ὁ Θεόκριτος ποιεῖται μνεῖαν τῆς λουομένης Ἑλένης, ὁ δὲ Πίνδαρος καὶ ὁ Ὀβίδιος τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῶν νυμφῶν. Ἡ χρῆσις τῶν λουτρῶν εἰς τοὺς ποταμοὺς ἐπεκράτει καὶ παρὰ Λακεδαιμονίους, οἵτινες πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων εἰσήγαγον τὴν χρῆσιν τῶν ἀτμολούτρων.

Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνακαλύψεως ἢ τῆς πρώτης χρήσεως θερμῶν μεταλλικῶν ὑδάτων πρὸς λουσίαν ἢ πρὸς πόσιν δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ προσδιορισθῇ. Τοῦτο μόνον γνωρίζομεν, ὅτι αὕτη δὲν ἐγένετο εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τοιούτων ὑδάτων. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, κατὰ τὰς ὄχθας τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης, ἐν Κολχίδι, Ἰονίᾳ, Φρυγίᾳ καὶ ἄλλαχού ἢ χρῆσις αὐτῶν ἦτο συνήθης. Ἐν τῷ α' βιβλίῳ τοῦ Μωϋσέως ἀπαντᾷ ἡ πρώτη ἀνακάλυψις θερμῶν ὑδάτων ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τοῦ Ἀνναῦ συγγενοῦς τοῦ Ἡσαῦ βόσκοντος τὰ ποιμνία του ἐντὸς τινος κοιλάδος. Ἐν τῷ β' βιβλίῳ μνεῖα γίνεται πηγῆς ἀηδῆς ἐχούσης τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὁμοίως ὁ προφήτης Ἐλισαῖος ἀποκατέστησε πόσιμον διὰ τῆς προσθήκης κοινοῦ ἁλατος. Ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀναφέρει τὴν λίμνην Βηθσαϊδᾶ, εἰς ἣν οἱ ὑπὸ λέπρας καὶ παραλυσίας πάσχοντες λουόμενοι ἐθεραπεύοντο. Ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν εἰδήσεων μανθάνομεν πρὸς τοῦτοις, ὅτι τὰ τοιαῦτα ὕδατα, ἰδίως δὲ τὰ θερμὰ, ἕνεκα τῆς ἐν αὐταῖς θερμότητος, τοῦ κοχλασμοῦ, τῆς τῶν ἀτμῶν ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ πάσχοντος ὀργανισμοῦ ἐπωφελοῦς ἐπενεργείας, εἴλκυσαν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἰς ταῦτα ἀπέδιδον θρησκευτικὸν σεβασμὸν.

Ἐὰν ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἡ χρῆσις τῶν θερμῶν ὑδάτων ἐγένετο πρότερον ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἢ ἐν Ἑλλάδι καὶ τὰς παρκακτεμένους νήσους δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ὅτι ὁμοίως ἐξ αὐτῶν τὰ μετεχειρίσθησαν πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, τοῦτο ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὸν μῦθον ὁ Ἡρακλῆς ἐναποταμίευσεν εἰς τὰ ὕδατα ταῦτα δυνάμεις ἰαματικὰς καὶ τὰ εἶχεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του, διὸ ἀφιερώθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐκλήθησαν Ἡρακλεία λουτρὰ. Ὁ μῦθος προσθέτει συγχρόνως ὅτι θεοτίτες τινες, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ, ἐφανέρωσαν τῷ Ἡρακλεῖ τὰ θερμὰ τῶν Θερμοπολῶν, ὡς ἡ Ἀρτεμις εἰς τὸν κεκοπικότεν Ἡρακλεῖ τὰ τῆς Αἰδηψοῦ καὶ ἕνεκα τού-

του ὠνομάσθησαν Ἡρακλεία λουτρὰ, δι' οὗ συγχρόνως φανεροῦται ἡ ἕξις καὶ ῥωστικὴ αὐτῶν δυνάμεις.

Ἡ Ἑλλὰς, συμπεριλαμβανομένης τῆς Θεσσαλίας, τῆς ἀρχαίας Αἰτωλίας, καὶ Ἡπείρου, δὲν στερεῖται οὔτε ψυχρῶν, οὔτε θερμῶν μεταλλικῶν ὑδάτων, ἀν καὶ ἰδίως τὰ μέρη τὰ ὑπὸ ἡφαιστείου πυρὸς ἀνυψωθέντα, μᾶλλον θερμὰ ὕδατα ἔχουσιν.

Ἐν γένει παρατηρεῖται, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοψῶν θερμῶν ὑδάτων ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἰταλίᾳ εἴτε διὰ λουτροῦ εἴτε διὰ πόσεως, ἐγένετο κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν ὑπαίθρῳ, ἔπειτα δὲ ἐντὸς σπηλαίων ἐσκαμμένων καὶ μικρῶν οἰκημάτων θολωτῶν· τοιαῦτα περιέργα σπήλαια χρήσιμα τὸ πάλαι εὐρίσκονται ἐν Αἰδηψῷ καὶ ἔτι περιεργότερα ἐν Μήλῳ.

Κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἐγένετο χρῆσις θερμῶν λουτρῶν, ἰδίως δὲ ἀτμωδῶν ἐν Λακεδαιμόνι· ταύτην δὲ παρέλαβον οἱ Ἀχαιοὶ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ παρεδέχθησαν χάριν ἀναψυχῆς μετὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Περὶ τούτου ἀναφέρουσιν ὅτε Θουκιδίδης καὶ Δίων ὁ Κόρσιος καὶ ἄλλοι τινὲς ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, λέγοντες ὅτι ἐπωνομάσθη *Λακωνικὸν ἢ Ξηρὸν ὑδρὸλουτρον* (Laeonicum seu Sudatio concamerata). Τὸ λουτρὸν τοῦτο συνίστατο εἰς μικρὸν οἰκημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἀὴρ ἐθερμαίνετο διὰ σωλῆνων καμίνου ἀναπτομένης ἐν ἄλλῳ παρκακτεμένῳ οἰκήματι ἢ κάμινος αὕτη ὠνομάσθη ὑπόκαυστον (hypocaustum). Μεθ' ὀλόκληρον αἰῶνα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους διεδόθη ἡ χρῆσις τῶν τοιούτων θερμῶν λουτρῶν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Κόρινθον, εἰς τὴν Ἐφεσον, τὴν Πέργαμον καὶ ἄλλαχού.

Περὶ τῶν λουτρῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν τῆξεως παρὰ τοῖς Ἑλλησι καθὼς καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀναφέρει ἰδίως ὁ Βιτρούβιος, ὅστις περιγράφει τέλειον λουτρὸν ἐκ τῶν ἐφεξῆς συνιστάμενον.

1) Ἐκ τοῦ ὑποκαύστου ἢ τοῦ *Λακωνικοῦ* (Laeonicum hypocaustum).

2) Ἐκ τοῦ ἀποδυτηρίου (apodyterium)· οἰκίσκου χρησιμεύοντος εἰς τὴν τῶν φορεμάτων ἀπόδυσιν.

3) Ἐκ τοῦ πυριατηρίου (caldarium)· οὕτως ὠνομάζοντο οἰκήματα, ὧν ὁ ἀὴρ ἐκ τῆς τοῦ ἐδάφους ἰσχυρᾶς θερμάνσεως ἀποκαθίστατο θερμὸς.

4) Ἐκ τοῦ ἀλειπτηρίου εἴτε ἐλαιοθεσίου (Unctuarium seu Elaeothesium)· ἐντὸς αὐτῶν ἐγένετο μετὰ τὸ λουτρὸν ἢ τοῦ σώματος μετ' εὐδύμου ἐλαίου ἐντριψίς. Περὶ δὲ τῶν οἰκημάτων τούτων, ἦσαν τὰ περιστύλια χρήσιμα εἰς τοὺς τὰ λουτρὰ ἐπισκεπτομένους πρὸς περίπατον ἢ πρὸς διακονὴν, μέχρις οὗ ἐξέλθωσιν οἱ εἰς αὐτὰ λουόμενοι.

5) Μετὰ τὸ λουτρὸν ἐγένοντο γυμνάσια σωματικὰ ἐντὸς ἰδιαίτερων οἰκημάτων καὶ τοιαῦτα ἐκαλοῦντο *ξυστοί, ὑπαίθρα, περιπατοί, σφαιριστήρια* εἴτε *κωρύκεια* (Xysti, hypaethra, ambulationes, sphaeristerium seu Coryceum).

Μνημονεύοντες δὲ καὶ *Heliasteria ἡλιόλουτρα* γινόμενα διὰ τῆς εἰς τὸν

ἤλιον ἐκθέσεως ἐπὶ ὀμαλῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν. Παρὰ τοῦ Παυσανίου μαρ-
θάνομεν ὅτι τοιαῦτα δημόσια θερμὰ λουτρά ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς
κῆπους τοῦ Διπύλου, ὧν τὸ ἀναγκαῖον ὕδωρ ἐπρομηθεύοντο ἐκ τοῦ διαρρέον-
τος ποταμοῦ Σκύρου ὀνομαζομένου. Τοιαῦτα λουτρά ὑπῆρξαν καὶ ἐν Πειραιεῖ
ἐπὶ τῆς Ἰπποδαμείου ἀγορᾶς (Agora Hippodamica) Σηράγγιον ὀνομαζόμενα,
ὡς λέγει ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Ἡσύχιος. Ἐνθὲν δὲ ἡ ἐκ τῶν λουτρῶν ὠφέλεια προσ-
εἴλκυε τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαίων, συγχρόνως οἱ Ἀσκληπιάδαι αὐτοὶ ἐφρόντι-
ζον νὰ ἀνεγείρωνται κατὰλληλα οἰκήματα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πρὸς ταῦτα
τὰ δῶρα τῆς φύσεως προσερχομένων. Τοιαῦτα οἰκήματα ἀνηγέρθησαν πλη-
σίον τῶν ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, Κνίδῳ, Περγᾶμῳ καὶ Κο-
ρώνῃ (ἣτις καλεῖται κρήνη τῶν Πλατάνων).

ΣΑΥΕΡΙΟΣ ΛΑΝΔΕΡΕΡ.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΜΕΣΑΙΩΝΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Βραχεῖα σημείωσις περὶ τῶν στιχοῦργημάτων τούτων*.

Ἔχει ὁ εὐμενὴς ἀναγνώστης ὑπ' ὄψιν συλλογὴν μεσαιωνικῶν στιχοῦργη-
μάτων, ἀλλ' ἀναμένει βεβαίως καὶ τὴν ἀπολογίαν τοῦ ἐκδιδόντος, ὅσον ἀφορᾷ
τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἐπιχειρήσεως, τὴν ἐκλογὴν τῶν δημοσιευομένων· πρόκειται
δ' ὅπως δικαιώσωμεν ἐνταῦθα αὐτοὺς ἡμᾶς φρονούντας ὅτι οὐ πάντα τῆς
μεσαιωνεῖου ἡμῶν ἐθνικῆς φιλολογίας τὰ προϊόντα, ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῶν κρί-
νομεν διὰ τὸν Καιῶδαν· ἀπλοῦς δ' ὁ μῦθος ἔφυ πάντοτε τῆς ἀληθείας, καὶ ἡ
ἀλήθεια, ἵνα χρησώμεθα τῷ εὐαγγελικῷ λόγῳ, ἐλευθερώσει ἡμᾶς πάσης
ιδέας κακῶς εἰς τὸν νοῦν ἡμᾶς παρεισφρησάσης, οἷα καὶ ἡ περὶ τῶν Βυζαν-
τίνων ἡμῶν πατέρων ὅτι οὐδὲν ἀντάξιον τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς
ἐλληνικῆς σοφίας παρήγαγον, ἡ δὲ Μοῦσα μελανείμων παρ' αὐτοῖς τῆς κα-
λογραίας περιβληθεῖσα τὸ πιναρὸν τριδώνιον τὴν πτωχείαν τοῦ λόγιου καὶ
τοῦ ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων ἀπεκλίετο, ἢ τὴν κοσμογονίαν τὴν ἐξαή-
μερον ἀνέπτυσσε.

Καὶ καθόλου μὲν περὶ τοῦ Μεσαιωνοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦ τε Βυζαντινοῦ
καὶ τοῦ ἐν τοῖς κάτω χρόνοις, δι' ὀλίγων εἶπομεν τὰ δέοντα ἡμεῖς, συγχρόνως
δὲ καὶ λόγιος ὁμογενὴς ὁ Δ. Βικέλας, ἐν ὀλίγοις ἐρευνήσαντες τι μὲν ἔπρα-
ξεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκεῖνος, ποῦ δὲ θετέον τὰ ὅρια τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ἐποχῆς¹.

* Ἰδ. Παρνασσοῦ σελ. 525 καὶ 746.

¹ Μεσαιωνικὰ Ἀνάλεκτα Μ. Ι. Γεδεών. Ἀθῆναι 1874. Σημειώτεον δ' ὅτι ὁ καλὸς φι-
λέλλην μαρκήσιος Queux de Saint-Hilaire μνησκόμενος τῆς βραχείας ἡμῶν ταύτης μελέτης
ἐν τῇ Βιβλιογραφικῇ Ἐπιθεωρήσει (Annuaire de l' Association pour l'encouragement des étu-

Προηγήθησαν ἡμῶν ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος καὶ πρὸ
πάντων ὁ περίπυστος Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ἀλλ' οὐδ' ἔσχατοι ἡμεῖς ἀριθμού-
μεθα μετ' αὐτοῦς, οὔτε μόνοι· πάντες ὅμως ἀνομολογοῦσι τὸ χρήσιμον τῶν
τοιούτων σπουδῶν καὶ τὸ καθήκον μὲν τῶν Ἑλλήνων περὶ τὴν μελέτην τῆς
ιστορίας τῶν πατέρων ἡμῶν, τὸ δυσχερὲς δὲ τῆς μελέτης, ἐπειδὴ ἀπαι-
τεῖται ν' ἀνασκευάσωμεν πολλὰς πεπαλαιωμένας ἐλλείψεις, νὰ μὴ ἀφήσωμεν
δὲ ἡ πολυθεία, κατέχουσα τόσα καὶ τόσα κοσμικὰ κάλλη, νὰ σφετερίζεται
τὴν πνευματικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ μεσαιωνοῦ ὠριότητα, κατὰ τὸν καλὸν ἐκ
Λευκάδος Βυζαντινοδίφην¹. Δυνατὸν δὲ τὸν ἐν τοιαύταις ἐγκύπτοντα ἐρευνᾶς,
παρατηρεῖ ὁ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ζωῆς καὶ τῆς φήμης ἀποβιώσας ἐπιφανὴς ἱε-
ράρχης Καππαδοκίας ὁ θεὸς Κλεόδουλος², «ἀναγκασθῆναι πλεονάκις οὐκ
ἀνδρῶν ἢ Θεῶν ἄδειν κλέα καὶ ἀριστείας ἀλλ' ἦτοι μύκας καὶ μανίας ἐγκώ-
μια, ἢ δίκας φωνέντων κατὰ συμφῶνων, ἢ ἀντιφατικῶν τινῶν καὶ σκαιῶν
ῥητρῶν ἢ περὶ κοκκίνων καὶ πρασίνων καὶ λήρους ἢ καὶ Σουτικᾶς σατύρας
ψάλλειν· εἴ τις οὖν τοῖς πατράσιν ἡμῶν τοιαῦτα ἐπισείων ὀνειδῆ ἀνακόπτειν
ἡμᾶς ἐπιχειροῖν τῶν μελετῶν, σαφῶν καὶ φιλαλήθων πρὸς τέκνων ἂν εἴη
τοιᾶςδε τὰς ἀπολογίας ποιεῖσθαι, ὥστε, ἐν τῷ ἀνομολογεῖν μηδεμίαν φύσιν
ἀνθρώπων αὐτάρκη εἶναι μὴ οὐχ ἀμαρτεῖν, ἀναφαίνειν τὴν ἀένανον ἐλληνικοῦ
καὶ ἀσιατικοῦ, ὀρθοδόξου καὶ αἰρετικοῦ διαμάχην καὶ τὴν παντοδαπῶν λαῶν
καὶ κοινωνικῶν στοιχείων ἀλλοπρόσβαλλον σύμφυρσιν τε καὶ κύμανσιν, ὑπ' ὧν
συνέβαινε τὰ πλείω σφάλεσθαι τὴν κυβερνητικὴν καὶ ἀστυκὴν μηχανὴν,
τούτοις δ' ἀντιπαραβλήθη συμπαρατιθέναι καὶ τὰ τοῦ ἑσπερίου μεσαιωνοῦ
σκότη, τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ, ἐφ' ᾧ τῷ μείζονι ζόφῳ τὸν ἐλάττω
φωτεινότερον καὶ φαεινότερον τοῖς ἀναγινώσκουσι καθιστάναι».

Ἄν δὲ δουλώται κἄν θρασύσπλαγγνός τις ἢ ὁ ἀνὴρ συνειδῶς πατὴρς κακῶν,
ἀντιπαραβάλλοντες ἡμεῖς τὰ τῶν πατέρων πρὸς τὰ βαρβαρικὰ τῶν τῆς Ἑ-
σπερίας φυλῶν, κατὰ τὴν μέσῃν τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν, οὐδαμῶς δου-
λούμεθα καὶ ἡλικίας τοιαύτης τὰς πράξεις πάσας τιμῶντες καὶ θαυμάζοντες
ἢ καὶ ποῦ συγγινώσκοντες καθήκον θεωροῦμεν ἵνα πάντα περισυναγάγωμεν
τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος τὰ προϊόντα, πιστεύοντες μετὰ τοῦ Κυντιλιανοῦ
ὅτι nihil parvum in litteris.

des grecques en France' 9. année) καὶ ἀναφέρων τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύλλογον τῶν
μεσαιωνικῶν σπουδῶν, ἔθα ἡ διατριβὴ ἀνεγνώσθη, ἠπότερ ὅτι ὁ Σύλλογος ἀρίστον κατέ-
λιπε τὴν ἐποχὴν, ἣν μελετᾷ, καίτοι ὠρίσαμεν μὲν ἡμεῖς αὐτὴν, πάντες δ' οἱ περὶ τὴν σπου-
δὴν αὐτῆς πονοῦντες νομίζουσι λήγουσαν περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαιστάσεως τῷ
1821, ἐπομένως οὐδὲν κρῖμα ἡμῖν ἐάν τιτοφοροῦμεν τὸ βιβλίον μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς
ποιήσεως.

¹ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος μετὰ μελέτης περὶ τοῦ με-
σαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· βλ. σελ. 16 τοῦ λαμπροῦ πονήματος, προκειμένου περὶ τῆς δυσκολίας
τῶν μελετῶν τούτων.

² Βλ. ἐπιστολὴν Εὐσταθίου Κλεοδούλου πρὸς τὸν Σύλλογον τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν ἐν
Κωνσταντινουπόλει δημοσιευθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ Πρωτῆ, τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1876
σελ. 29—34.

Ἄν δ' ἡ ἀνθρωπότης ἀπασα, κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτῆς ταύτην, δεχθῶμεν, μετὰ τοῦ περικλεοῦς ἱδρυτοῦ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας Αὐγούστου Conte, ὅτι διέτρεχε τὸ θεολογικὸν αὐτῆς στάδιον, ἀνοιαν ἐπιδεικνύει ὁ ἀπαιτῶν ἵνα ὁ Ἑλληνικὸς μεσαιὼν ποιητὴν ἐξαιρέσιν· ἐὰν δὲ τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς μνήμης ἀφῶμεν καὶ εἰς τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας περιορισθῶμεν, εἰδικώτερον δ' εἰς ἅπερ σήμερον δημοσιεύομεν, ὡς πρόδρομον μᾶλλον μακροῦς σειρᾶς ἑλληνικῶν στιχευρηγμάτων¹, ὁ κριτικὸς μὲν καὶ φιλόστοργος υἱὸς εὐρήσει ἐν αὐτοῖς καλλονὰς τινὰς, ὁ δὲ εἰς τὴν ἔρευναν ἐγκύψας τῶν τυχῶν τῆς ἡμετέρας γλώσσης οὐδέποτε θεωρήσει ἄχρηστα αὐτῶ εἰς τὰς ἐθνοπροπεεῖς ταύτας σπουδᾶς, ἀς μετ' ἀγαλλιάσεως βλέπομεν παρ' ἡμῖν² καλλιεργουμένας.

Ἄλλ' ἡ ποιησις παρὰ τῷ Ἑλληνι τοῦ μεσαιῶνος, τῆς μοναχῆς περιενδυθεῖσα τὴν σεμνὴν περιβολὴν, διετήρησε τὴν ὠραιότητα. Γυνὴ θελκτικὴ καὶ ὠραία περιβαλλομένη τὰ μαῦρα καὶ μελανειμονοῦσα οὐδέποτε ἀπόλλυσι τὸ θελκτικὸν καὶ κάλλος τοῦ προσώπου. Τὸ καθ' ἡμᾶς, νομίζομεν ὅτι τὸν κ. Ἀχιλλέα Παράσχον ποιοῦντα ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις τὸ ὠραῖον αὐτοῦ ἄσκημα,

Ἐστὴν ἔρημῆ σου ἔρχομαι καὶ πάλιν ἐκκλησίαι
ἀγαπημένη Παναγία, χλωμὴ μου Παναγία κτλ.

προτυποῖ, ἵνα οὕτως εἰπῶμεν, ὁ Βυζαντινὸς ποιητὴς τοῦ εἰς τὴν Θεοτόκον ἴμνου·

Ἀπὸ βάθους καρδίας μου κράζω σοι
Παναγία μου πρόφθασον ὦσον με κλπ.

Τὰ δ' ἄσκηματα τῆς ἱερᾶς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἀμιλλῶνται πρὸς τὰ ποιήματα τῆς ἀρχαιότητος λίαν ἐπιτυχῶς, ἀδυνατοῦμεν δὲ σήμερον ἵνα ἐρμηνεύσωμεν δικαίᾳ ἢ ἑλληνικῇ φαντασίᾳ ἐθαυμαζούργησεν ἐν τῇ ποιήσει αὐτῇ, ἐν τῇ θύραθεν τὰς *Χιλιάδας* ποιοῦσα καὶ τὰ *ἑξαήμερα* τοῦ Πισίδου καὶ τοῦ Μανασσῆ τὰ *Χρονικά*.

Ἄλλ' ἂν τὰ ποιήματα γράφονται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, γράφονται ὁμῶς καὶ ἐν μέτρῳ πολιτικῷ, οὐχὶ ἀγνώστῳ τοῖς ἀρχαίοις· ὁ δεκαπεντασύλλαβος λε-

¹ Ἐπακολουθήσει ἀμέσως ἡ ἔκδοσις τῶν ποιήσεων Ἰακώβου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, τοῦ Μιχαὴλ Περγικῆ, τοῦ Καισαρίου Δαπόντε, τοῦ Εὐθυμίου Τραπεζουντίου, ἀνωμόμου τινὸς καὶ τῶν τοῦ Σωφρονίου Λαχοβάρη ἐπιγραμμάτων. Ἔτερα δὲ κατὰ ποιημάτια τοῦ Δράκου Σούτζου, Κωνσταντίνου Καρατζᾶ, Ἰωάννου Κερασσοῦ καὶ ἀνωμόμου τινὸς ἱστορικῆς ἀφηγοῦμενα σκηνᾶς δημοσιεύομεν ἐν ἰδίῳ τεύχει ὡς ἐλάσσονας χρονογράφους.

² Ἐγραψεν ὁ Ζαμπέλιος (Σπ.) ἐν ταῖς Βυζαντιναῖς μελέταις Ἀθήνησι 1857 ἴδιον κεφάλαιον γλώσσης περιπέτειαι (σελ. 574—682) σύλλογὴν δὲ γνωμῶν διαφόρων περὶ τῆς λαλουμένης καὶ γραφομένης Ἑλληνικῆς, μετὰ τινῶν ἀποσπασμάτων, ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Σάββας ὡς παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Ἀθήνησι 1870. Ἀρίστη ὁμῶς συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν τυχῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης θεωρητέα ἡ τοῦ μακαρίτου Κοδρικᾶ τοῦ Παναγιωτάκη Μελέτη τῆς κοινῆς ἡμῶν ἑλληνικῆς διαλέκτου, τὰ Κυπριακὰ τοῦ κ. Σακελλαρίου, οἷς πρόσθετος καὶ τὴν τοῦ Η. Τσιτσέλη γλωσσικὴν κεφαλληνιακὴν ὕλην καὶ τὰ ἐν τῷ Παρυασσῶ καταχωριζόμενα ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ. Μακρότερος περὶ τούτου τοῦ θέματος λόγος γενήσεται ἐν ἰδίᾳ ἐκθέσει περὶ τῆς παρ' ἡμῖν καταστάσεως τῶν μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν.

γόμενος καὶ ἐν γένει πολιτικὸς στίχος εἰ καὶ οὐχὶ εἰς συκνήν χρῆσιν παρ' αὐτοῖς, ἀπαντᾶται ὁμῶς· καὶ ὅταν ἀναφέρωμεν τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Αἰσχύλου·

ὦ βαθυζώνων ἀνασσα Περσίδων ὑπερτάτη,
μῆτερ ἢ Ξέρου γεραῖά, χαίρει, Δαρείου γύναι, 1

ἢ τοὺς παρὰ Σοφοκλεῖ

ὦ πάτρας Θήβης ἔνοικοι, λεύσσετ', Οἰδίπους ὄδα
ὅστις οὐ ζήλη πολιτῶν καὶ τύχαις ἐπιβλέπων 2

ζητοῦμεν ἀπλῶς ἐν ἀποδείξωμεν ὅτι ἠρέσκετο τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ οὖς εἰς τῶν στίχων τούτων τὸ εἶδος ἀναγινωσκομένων, ὡς καὶ τῶν Ῥωμαίων ἢ ἀκούη. Οὕτως ἔχθη στίχων τοιοῦτων ἀπαντᾶ τις παρὰ τε τῷ Τερεντίῳ³ λ. χ.

Nam si remittent quidpiam Philumenam doleres κτλ.

ὡς καὶ παρὰ τῷ Κατούλλῳ⁴

Et insolenter aestues, velut navita magno
Deprensa navis in mari vesaniente vento.

Παυσανίης δ' ὁ σοφιστῆς, ἐν τῷ Ἑ' ζήσας αἰῶνι ἔγραψε παραδόξως πως ἄως Καππαδόκαις ζύνητες, ζυγκρούων μὲν τὰ σύμφωνα τῶν στοιχείων, συστέλλων δὲ τὰ μηχανόμενα καὶ μηχανῶν τὰ βραχέα, ὅθεν ἐκάλουν αὐτὸν οἱ πολλοὶ μάγειρον πολυτελεῖ ὅσα πονηρῶς ἀρτύοντα⁵, ἐξ οὗ φρονεῖται ὅτι νέον εἶδος στίχων εἰσήγεν⁶, ὅπερ μέχρι καταχρήσεως ἡγάπων οἱ Βυζαντινοὶ στιχοῦργοι, εἰσάγοντες μέχρι καὶ τῆς ἱερᾶς ἄσματογραφίας, καθὰ δεικνύει αὐτὸ τὸ οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτικὸν μέτρον ὄν·

Τοῖς μαθηταῖς συνέλθωμεν ἐν ὄρει Γαλιλαίας.

Συνήθως τὸ πολιτικὸν μέτρον ἐστερεῖτο παρὰ τοῖς τοῦ μεσαιῶνος στιχοῦργοις τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἥτις παρατηρεῖται εἰς ἐτέρου εἶδους στίχους, οὐδὲν ὀρισμένως μέτρον ἔχοντας καὶ τοῦτο μέχρι τῆς ἀλώσεως· καὶ ὁμῶς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν ἐδίωκον πολλοὶ οἱ Βυζαντινοὶ εἰς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους, εἰσήγαγον δὲ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς, ἣν ὀρίζει ὁ καθηγητῆς Gidel, φρονῶν αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ καὶ Γερμανὸς λόγιος ὑπεστήριξε ποτε⁷ ὅτι ἡ ὁμοιοκαταληξία εἰσήχθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν μετὰ τὸν 1ῶ αἰῶνα· ἄλλως αὐτὸς μὲν ὁ

1 Αἰσχύλου Πέρσαι στιχ. 151.

2 Σοφοκλέους Οἰδίπους Τύραννος στ. 1511.

3 Terentii Hecyra III, 14.

4 Catulli Carmina 25. Ὁ Struve ἐν τῷ εἰς τὸν πρέσβην Ἰππότην προλόγῳ αὐτοῦ σημειοῖ ὅτι τοῦ πολιτικοῦ ἐν γένει στίχου «la poésie monacale du moyen-âge nous en offre de nombreux exemples». Συγγραφεὺς δὲ χειρογράφου τινὸς τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης (ὑπ' ἀριθ. 2760) καταλέγει τὸ μέτρον τοῦτο ὡς τελευταῖον εἶδος τοῦ ἠρωικοῦ, ὡς καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἑφαιστίνου· Ἰδὲ A. Ch. Gidel ταῖς Etudes sur la littérature Grecque moderne Paris 1866 σελ. 24.

5 Φιλόστρατος ἐν βίοις σοφιστῶν Β', 13.

6 Medieval Greek texts by Wilhelm Wagner London 1870 σελ. III.

7 Wiener Allgemeine Literatur Zeitung ἀριθ. 10—13 τοῦ Φεβρουαρίου 1816.

Ἀκάθιστος ὕμνος ποιηθεὶς ἐν ἀρχαῖς τοῦ Ζ' αἰῶνος παρέχει ἡμῖν τοσοῦτους στίχους ὁμοιοκαταλήκτους¹, ὁ δὲ λόγιος Ἕλληνας ὁ ἀναγινώσκων παρὰ Νικητῆ τῷ Χωνιάτῃ² ζωερὰν εἰκόνα τῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διωγμῶν τῶν ἀπελεκητῶν τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βαλδουίνου ὀρδῶν ἢ παρ' Εὐσταθίῳ τὰ κακὰ τῶν Νορμανδῶν κατὰ τῶν δυστυχῶν Θεσσαλονικέων πείθεται ὅτι ὁ Ἕλληνας ὁ ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν οὐδεμίαν ἡσθάνετο κλίσειν πρὸς μίμησιν φραγγικῶν ἐθίμων καὶ καθεστώτων, ἔστω καὶ γραμματικῶν καὶ μετρικῶν.

Τὰ παρ' ἡμῶν δημοσιεύμενα ποιήματα εἶναι πάντα τῆς μετὰ τὴν ἄλω-

1 Τίς ἀγνοεῖ τὰ :

Χαῖρε τίμιον διάδημα βασιλείων εὐσεβῶν
 Χαῖρε καύχημα σεβάσιμον ἱερέων εὐλαδῶν—
 Χαῖρε ὄχημα πανάγιον τοῦ ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ κλπ.—
 Χαῖρε φιλοσόφους ἀτόφους δεικνύουσα κλπ.—
 Χαῖρε ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνους λογισμοῖς κλπ.—
 Χαῖρε δι' ἧς ἐλύθη παράβασις,

ὧν οἱ δεῦτεροί στίχοι ὁμοιοκαταλήγουσιν εἰς τὰς λέξεις Σαραφίμ, ἐλέγχουσα, ὀφθαλμοῖς, παρὰδεισος κλπ. Ἐφεῖσθω δ' ἡμῖν σημειῶσαι ὅτι καὶ ὁμοιοκαταληξίας ἔχον ἀπαντῶνται παρ' ἀρχαίοις, ὡς λ. χ. παρ' Ὀμηρῷ αἱ παρομοιώσεις εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν κώλων, ὡς ἐσημείωσεν ὁ Ἀριστοτέλης (Ῥητορ γ'. 9) καὶ εἰς τὸ τέλος, ὡς δεικνύουσι τὰ ὁμοιολήκτα θηξάσθω—θέσθω—μεδέσθω (Ἰλιάδος Β, 382—Ὀδύσσεια, 807) φίλοιο—γούιο—ἡελίοιο (Ἰλιάδ. Ψ, 152—93. Παραβλ. Ὀδύσσειας Θ, 147, 148, 111, 112, 125, 126. Ὀδύσσεια, 248—Κ. 44—Α, 604) κλ. Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς τοῦ ὁμοιολήκτου ἄξια λόγου ἔγραψεν ὁ σοφὸς Herder βλ. Ursachen des gesunkenen Geschmacks bey den verschiedenen Volkern σελ. 278—90. Ἐὰν ὅμως ἐρευνήσωμεν ἐπισταμένως καὶ τὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς στιχοποιίας καὶ ποιήσεως ῥυθμὸν εὐρίσκωμεν ῥυθμὸν ὁμότονον πρὸς τοῦτον καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὡς λ. χ. εἰς τὰ ἱερὰ ᾄσματα

Θεοτόκε ἡ ἐλπίς—πάντων τῶν Χριστιανῶν κτλ.

Ἄνδρες πρόσχετε τὸν νοῦν, ἐξευρήματα καινὰ (Φερεκρ.)

τίς δ' οὐ παρατηρεῖ ὁμοιότητα ῥυθμοῦ μεταξὺ τοῦ κατωτέρου ἱεροῦ ᾄσματος

Οἶκος τοῦ Εὐφραθῆ—ἡ πόλις ἡ ἀγία,

Τῶν προφητῶν ἡ δόξα—εὐτρέπισον τὸν οἶκον,

Ἐν ᾧ τὸ θεῖον τρίτεται.

καὶ τοῦ ἐπομένου τεμαχίου ἐκ τῶν Τρωάδων τοῦ Εὐριπίδου:

Ἄεισον ἐν ῥυθμοῖς—τὸν πύκα ἐν οὐρεῖα,

Ἐσπὸν λόχον Ἀργείων—καὶ Δαρδανίας ἔταν,

Ἄρθείην δ' ἐπὶ πόντιον.

Ἄλλὰ τὸ ζήτημα ἀκανθῶδες καὶ δέδμενον μεζογος ἐπεξεργασίας.

2 Νικητῆς Χωνιάτης σελ. 796 ἐκδ. Bekker «φωνὴ ἀσύμφωνος Ἕλλησι, γνώμη φιλοχρηματός, ὀφθαλμοῖς ἀπειδαγώγητος, γαστήρ ἀκόρετος, ὀργίλος καὶ θριμετα ψυχή, καὶ διψῶσα τὸ ξίφος διὰ παντός» αὐτόθι σελ. 786 «γραφείας δόνακος καὶ δοχεῖα μέλανος φέροντες, τόμοις τὴν χεῖρα εἰδοῦσαν ὡς γραμματέας ἡμᾶς τωθάζοντες», καὶ σελ. 390 «ποία γὰρ θνηταφόρος ἔχιδνα, ἢ πετροφυλάξ ὄφεις ὀλέθριος, ἢ ταυροφόντης λέων τὰ τῶν βρωμάτων ἔωλα παρῶν, θερμῆς δ' ἔτι τῆς θήρας ἐμπορούμενος, οὕτως ἂν ἐλυμήνατο, ὡς ἀπανθρωπία λατίνῃ ζωγρήσασα, οὐκ ἐπικλάται λιταῖς, οὐ θηλύνεται δάκρυσι» κλπ. παραβλ. Γρηγορᾶ Ρωμ. ἱστορ. Β, 2, τόμ. Α', σελ. 17 ἐκδοσις Bskker ἔπι: Χωνιάτην σελ. 757, 761, 771, 885 καὶ ὅσα ὁ πάντ' ἀριστος Ι. Σακελλίων ἐσημείωσε δημοσιεύων Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀνεκδότου Χρυσόβουλλον. Πανδώρα τομ. ΙΕ' φυλλ. 338 καὶ Εὐαγγ. Κήρυξ τομ. Η' σελ. 555.

σιν ἐποχῆς, ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων¹ ἀναγομένων, ὡς φρονοῦμεν, εἰς τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ', γράφονται δ' ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ λέξις δοῦξ ἔθεωρετο ἔση πρὸς τὴν λέξιν ἐχθρός, συμφορὰ κτλ. ὡς φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ πρώτου στιχοργήματος, ἐκ δὲ τούτου καθὼς καὶ ἐκ τῆς γλώσσης παραδεχόμεθα ὅτι ἐγράφησαν τὰ ὑπὸ στοιχεῖον Α ποιήματα εἰς τὴν ἐποχὴν, ἣν ἐσημείωσαμεν, καὶ τῶν ὑπὸ στοιχ. Β τὴν αὐτὴν ἐχόντων ἡλικίαν. Δυστυχῶς ἀμφοτέρων οἱ ποιηταὶ μένουσιν ἀγνωστοί, ὁ δὲ τοῦ πρώτου, ὡς ἐκ τῶν πολλῶν προτροπῶν καὶ νοουθεσιῶν, ἃς ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἀναγνώστην ὅπως ἀπαρνηθῆ τὸν κόσμον φαίνεται μοναχός· τοὺς στίχους τούτους ἔχομεν ἀντιγεγραμμένους ἐν φυλλαρίοις, ὑπὸ τοῦ ἀκμαίου Δαπόντε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ δ' ἀντιγράφος προσέθηκε κατωτέρω ἑτέρους στίχους, ὧν ποιητὴν φαίνεται δεχόμενος ὁ πολυγράφος Σκοπελίτης ΘΕΟΔΩΡΟΝ τινα ΜΟΝΑΧΟΝ καὶ διάκορον, κατὰ τὴν μαρτυρικὴν ὀλιγοστίχου ἐπιγράμματος ἀμέσως φερομένου, οὗ ἡ μὲν ἀρχὴ

Ἄναξ προηγοῦ γραφίδος Θεοδώρου

Ἄρχῃ καὶ τέλος καὶ πλήρωμα σὺ πέλων

τὸ δὲ τέλος

Καὶ μοι πάρασχε τὴν ἀφθονόν σου χάριν·

Ὁ ρακενδύτης Θεόδωρος ὁ τάλας κλπ.

Ἐρευνήσαμεν, κατὰ τὸ ἐνὸν, ὅπως μάθωμεν, ἂν ὑπάρχωσιν ἐκδεδομένα τὰ δημοσιεύμενα δύο πρῶτα ποιήματα, ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς εὐρομένον που ταῦτα, οὐδ' ὁ ἀκμαῖος ἀντιγραφεὺς ἐσημείωσε τι, ἀκριβέστατος περὶ τὰ τοιαῦτα ἄλλως τε ὑπάρχων· οὕτως αὐτὸς, ὁ Δαπόντες τυγχάνων, ὡς εἶπομεν, ἀντιγράφων ἕτερα ἔργα ἐν κώδικι,² ἀποκειμένῳ κατὰ τὴν ἐν τοῖς ὄροις τῆς περιλαλήτου Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου ἐν Ἀθῶνι κειμένην Σκήτην τοῦ ἁγίου Δημητρίου,³ σημειοῖ ἂν ἢ ἐκδεδομένον τὸ ἀντιγραφόμενον περιέργως δ' εἰ-

¹ ἰδ. σελ. 525 Α' καὶ 527 Β'.

² Ἐν τῷ κώδικι τούτῳ εὐρήται καὶ ἀνεκδοτος κανὼν Μελετίου Ἀθηνῶν εἰς τὴν ὄσιαν Παρασκευὴν τὴν νέαν, παρακλητικός· ἕτερος δὲ κανὼν παρασυνάπτεται «παρακλητικὸς μετανοοῦντος εἰς τὴν ὑπεραγίαν τοῦ Θεοῦ μητέρα» ἔργον Νικολάου Χελιδρομέως· καὶ ἦν ἄρα ὁ Νικόλαος ἐξ Ἠλιοδρομίων, λόγιος, φαντασία οὐ τῆ τυχοῦση κοσμούμενος, διδάσκαλος τυγχάνων τῆς ἐν Ἰασιῶ ἀθηναικῆς Σχολῆς τῷ 1745. Ἄγνοοσι τὸν Νικόλαον ὁ τε Σάβας καὶ ὁ Ματθαῖος Παρανίκας.

³ Εἰς τὴν Βατοπεδίνην Σκήτην τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετέβημεν τῇ 22 Ἰουλίου 1876 ἀναζητοῦντες τοιχογραφίας ἱερὰς τοῦ περιλαλήτου Πανσελήνου καὶ τῆς σπουδαίας, ὡς εἰκάζομεν, ἀλληλογραφίαν τοῦ Θεσσαλονικῆς μητροπολίτου Δαμασκηνοῦ· καίπερ δὲ μὴ εὐρόντες αὐτὴν ἐνετύχονμεν ὅμως ἔργοις τισὶ τοῦ Δαπόντε, Ἀθανασίου Ῥοδίου, Διονυσίου Σιατιστιέως, Νικολάου Κριτίου, τὰς δὲ τοιχογραφίας ἐγνωρίσαμεν ὡς ἔργα ἀμαθῶν τεχνιτῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Σκήτην νεωτέραν πολλὴ τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ἀσμενίζουσιν ἀποδιδόντες οἱ μοναχοὶ τὴν κτίσιν αὐτῆς, φέρουσαν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ Κυριακοῦ αὐτῆς τὰ ἔτη 1761 καὶ 1796 σημειούμενα. Ὁ δὲ Θεσσαλονικῆς Δαμασκηνός, ὁ κατόπιον Δανιὴλ μοναχός ἦν ἐξ Ἀργυροκάστρου τῆς ἀνω Ἰπείρου, υἱὸς εὐγενοῦς τινος Ἐλευθερίου, μαθητῆς μὲν τῶ πρώτων ἐν Ἀργυροκάστρῳ καὶ Ἰωαννίνους, τοῦ Εὐγενίου δὲ κατόπιον ἐν τῇ Ἀθωνιάδι. Ἐγένετο πρωτοσύγκελος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, μετὰ ταῦτα μητροπολίτης Μελενίκου καὶ τέλος Θεσσαλονικῆς, μετ' ὁ παραιτήσιν ὑποβαλὼν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἦλθεν εἰς Ἀθῶν καὶ τῷ 1796 συνετέλεσεν

δομεν ἐν τῷ κώδικι σημειούμενον ὡς ἐκδοθὲν Ἐνετίησι τῷ 1708 ποίημα Ἀνδρέου Μυιάρη τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπερ ἐγινώσκωμεν τυπωθὲν τῷ 1720 καὶ ἀναπληρούσθω λοιπὸν τὸ παρὰ τῷ Κ. Σάθα γραφόμενον.¹ Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν δύο πρώτων ποιητῶν.

Ὁ δὲ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΡΕΖΗΝΟΣ² ὑπάρχει γόνος τῆς ἡρωοτόκου Κρήτης γεννηθεὶς ἴσως περὶ τὰ ἔτη 1515—1520, ἐδίδασκεν ἐν τῇ τοῦ Χάνδακος τῆς Κρήτης Συναϊτικῇ Σχολῇ, τῇ προσηρητημένῃ εἰς τὸ ἐκεῖσε Συναϊτικὸν μετόχιον, ὅπου, ἄγνωστον κατὰ τίνα ἐποχὴν, ἐχειροτονήθη ἱερεὺς,³ περὶ τὸ ἔτος 1550. Οὐδὲν γινώσκωμεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γραφάντων καὶ μνησθέντων τοῦ ἀνδρός, ἢ ὅτι Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος,⁴ γράφων αὐτῷ τῷ 1582 ἀπὸ Τυβίγγης ἐξήτει περιδιήγησιν τῆς Κρήτης, ὅπως δημοσιεύσῃ αὐτὴν ἐν τῇ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος ἱστορίᾳ, ἣν συνέγραφε· «καταγράφοις δὲ τὴν λαμπρὰν σου πατρίδα, καὶ ὅλην τὴν Κρήτην, ἔγραψε, καὶ τὰς αὐτόθι νήσους, καὶ μοι τὴν περιδιήγησιν πέμπεις». . . . «ἀλλὰ καὶ βιβλιαρίον τι τῆς ἰδιωτικῆς φωνῆς ταύτης πέμψαις, ἢ καὶ ποικίλας τῶν σήμερον σοφῶν ἐπιστολάς, οὐδένα κίνδυνον φερούσας». Καὶ ἄγνωστον μὲν εἶ ὁ Ἰωάννης Μορεζήνης συνέγραψε ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τῆς μὴ δημοσιεύσεως τοιούτων ἐν τῇ *Τουρκογραφικῇ* πειθόμεθα ὅτι ὁ πόθος τοῦ Κρούσιου ἔμεινε ἀπλήρωτος.

Εὐτυχῶς ὁμως, ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν ἀποκειμένων ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ πολυμαθεστάτου Μαξίμου Μαργουνίου τέσσαρες ἀπευθύνονται τῷ Μορεζήνῳ, δύο μὲν τῷ 1590, μία δὲ τῷ 1591 καὶ μία τῷ 1599. Ἐκ τούτων καταφαίνεται διὰ πόσης ἤγε τιμῆς τὸν ἡμέτερον ποιητὴν ὁ περίπυστος τῶν Κυθέρων ἐπίσκοπος· «οὕτως ἐγὼ περὶ σὲ ἐκκέχυμαι ταῖς πνευματικωτέραις ὀρμαῖς καὶ σὲ τοιοῦτον πρὸς ἐμὲ ἀντιπέμπειν τὸ τῆς ψυχῆς φίλτρον ἐπεύχουμι.» Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ἀπὸ γ' Σκιρροφριῶνος 1599 γράφει ὁ Μαργούνιος «ἐπὶ χρηστῶν δὲ πρὸς τούτοις καὶ τῶν ἐλπίδων φερόμεθα ὄψεσθαι ποτε, κατὰ τὰς σὰς ὑποσχέσεις, καὶ τὰ εἰς τὴν Πανάχραντον Δέσποιναν ζυντεθέντα σοι ἐγκώμια». Καὶ ὁ μὲν Μαργούνιος *Μορεζήνον* ἀποκαλεῖ, ὁ δὲ Κρού-

εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς Μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου, ἀπεβίωσε δὲ τῷ 1801 ἐν τῇ Σκήτῃ ταύτῃ. Ἦν ἄριστος εἰς τὸ γράφειν, εἰδήμων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων, γινώσκων ἄριστα τὴν τουρκικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν σάζοντα αὐτοῦ ἐπιστολαὶ ἑλληνιστὶ καὶ μισοδάρεδροι. Τὴν περὶ Δαμασκηνοῦ σημείωσιν ταύτην εὑρον ἐν τῷ τοῦ Ἐσφιγμένου κώδικι, ὃν συνέγραψεν ὁ πεπαιδευμένος ἠγούμενος τῆς Μονῆς ταύτης Θεοδώρητος, γράφας, ὡς γνωστὸν, ἐρμηνείαν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἀφορμὴν δόσαν εἰς περίεργον ἀλληλογραφίαν μεταξὺ Θεοδώρητου καὶ Νικηφόρου Θεοτόκη ἀποκειμένην παρ' ἡμῖν. Καθόλου περὶ τῶν Ἀθωϊτῶν Μονῶν καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν αὐτῶν ἴδιαν Μονογραφίαν δημοσιεύσομεν προσεχῶς.

1 Κ. Ν. Σάθα Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 598.

2 Ἰδ. σελ. 533 Γ'.

3 Κωνσταντίνου Α' περὶ τῆς πατριαρχικῆς Σχολῆς, ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογ. Συλλόγου· τόμ. Α' σελ. 294—95, Ματθαίου Παρανίκα Σχεδιάσμα σελ. 155, Κ. Ν. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σελ. 198—99.

4 Martini Crusii Turcograccia σελ. 532.

σιος *Μορεζήνον*, τὸ δὲ παρ' ἡμῖν χειρόγραφον ὀνομάζει *Μορεζήνον*, ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ὁ Σάθα διχοτομήσας ἐγέννησε δύο λογίους¹.

Ὁ Μορεζήνης, ὃν Ματθαῖος ὁ Παρανίκα εἰς *Μορεζήνον* μετέβαλεν, ἔγραψεν ἐξήκοντα λόγους ὑπὸ τὸν τίτλον τῆς θαυμαστῆς κλίνης τοῦ Σολομῶντος, εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ Παναγία ἐστὶν αὐτὴ ἡ κλίνη, καὶ τὸ χειρόγραφον, ὀγκωδέστατον ὃν, ἀπόκειται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ Μορεζήνης ἐστὶ ποιητῆς δύο ποιηματίων, ἅτινα ἐκδίδομεν· ἐποίησε δὲ ταῦτα, καθὰ ἐν τῷ παρ' ἡμῖν χειρογράφῳ σημειοῖ ὁ ἀντιγράφος Καισάριος ὁ Δαπόντες², εἰς εὐχαριστίαν τῆς Θεοτόκου, ἥτις διεφύλαξεν αὐτὸν ἀβλαβῆ καὶ ὑγιᾶ ἀπὸ φοβερᾶς λοιμικῆς νόσου, ἥτις ἐμάστιζε τὴν Κρήτην περὶ τὸ 1598—99. Τέλος, γινώσκωμεν ὅτι τὰ ποιήματα καὶ οἱ λόγοι ἐγράφησαν κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1599.

Τέταρτος εἰς τὴν σειράν τῶν ἐκδιδομένων τάσσεται ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ ὁ Τραπεζούντιος³. Περὶ τοῦ Χρυσόγονου γινώσκωμεν ὀλίγα, ἐπειδὴ δὲ συνήμαζον ἐν Βουκουρεστίῳ δύο Τραπεζούντιοι Γεώργιοι : ὁ Ὑπομενᾶς καὶ ὁ ἡμέτερος ποιητῆς, πολὺ πιθανῶς, περιστατικὰ τινὰ τοῦ βίου τοῦ πρώτου ἀπεδόθησαν εἰς τὸν δεύτερον καὶ τᾶνάπαλιν, δυσχερὲς δ' ἐστὶν ὅπως διαχωρίσωμεν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους, ὅπερ ἀποτελοῦσι κυρίως τὰ ἀντιφατικὰ γραφόμενα τῶν μνησθέντων ὀλίγον ἢ πολὺ τῆς ξυνωρίδος τῶν δύο Τραπεζούντιων Δημητρίου Προκοπίου,⁴ Γεωργίου Ζαβίρα⁵, Ἀνδρέου Π. Βρετοῦ,⁶ Ματθαίου Παρανίκα⁷, Περικλέους Τριανταφυλλίδου⁸ καὶ Κωνσταντίνου Σάθα.⁹ Ἐκ δὲ τούτων πάντων καὶ τῆς ἡμετέρας χειρογράφου διφθέρας συνάγομεν ὅτι ὁ παρὰ Σάθα ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, εἰς ὃν Λάζαρος ὁ Σκριβας¹⁰ ἐποίησεν ἐπίγραμμα διεκρίνετο τοῦ Ὑπομενᾶ τῷ ἐπώνυμῳ Χρυσόγονος, ἐπιλεγόμενος καὶ Θεοδωρίδης παρὰ Παρανίκα, θέλοντι αὐτὸν διδάσκαλον ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1710, ἐνῷ τὸ ἡμέτερον χειρόγραφον δέχεται τοιοῦτον μέχρι τοῦ 1716. Διδάσκων ἐπεμελήθη τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ

1 Κ. Σάθα ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 217 καὶ σελ. 199.

2 Ὁ Δαπόντες σημειοῖ «ἐγράφη παρ' ἐμοῦ κατὰ τὸ αἴψμ' ἔτος, κατὰ μῆνα πάλιν Ἀπρίλιον, εἰς δόξαν τῆς Παναγίας καὶ κοινὴν ωφέλειαν τῶν ἀδελφῶν μου Χριστιανῶν».

3 Ἰδ. σελ. 746 Δ'.

4 Δημητρίου Προκοπίου ἀπαριθμησὶς λογίων Γραικῶν ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ τοῦ Φαβριλίου Ἑλληνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τόμ. ΙΑ' καὶ ἀνετυπώθη ὑπὸ Κ. Σάθα, ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ τόμ. Γ' ἀπὸ σελ. 480—503.

5 Γεωργίου Ζαβίρα Νέα Ἑλλάς ἤτοι Ἑλληνικὸν θέατρον. Ἀθήναι 1875 σελ. 130.

6 Α. Π. Βρετοῦ Νεοελληνικὴ Φιλολογία· τόμ. Α'. Ἀθήναι 1854 σελ. 188 ἀριθμ. 310.

7 Μ. Παρανίκα Σχεδιάσμα· σελ. 183.

8 Ἰδίως περὶ Ὑπομενᾶ καὶ τῆς βιβλιοθήκης αὐτοῦ Π. Τριανταφυλλίδου Ποντικά. Ἀθήναι 1866 σελ. 40—41.

9 Νεοελλ. Φιλολογία 458—59.

10 Σάθα ἐνθ. ἄνωτ. Παρανίκα σελ. 183. Ζαβίρα σελ. 414· ἦν δ' ὁ Σκριβας Τραπεζούντιος, διδάσκαλος ἐν Βουκουρεστίῳ, ἀποθάνων τῷ 1767, διατελέσας πρότερον καὶ γραμματεὺς τοῦ ἡγεμόνος Βλαχίας Κωνσταντίνου Νικολάου Μαυροκορδάτου, ἔγραψεν ἱστορίαν συνοπτικὴν τῶν ἡγεμόνων Βλαχίας καὶ Μολδαβίας.

περί καθηκόντων συγγράμματος τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου προτάξας ὡδὰς τινὰς καὶ ἐπιγράμματα, ἀντιγεγραμμένα καὶ ἐν τῷ παρ' ἡμῖν χειρογράφῳ, ὁπόθεν ἐκδίδομεν τἀνέκδοτα¹.

Ὁ Γεώργιος Χρυσόγονος ἦν, κατὰ τὸν Δημήτριον Προκοπίου, «πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν φιλοσοφίαν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἱερὰν θεολογίαν, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», φιλόσοφος ὑπάρχων ἀριστοτελικός· ὁ Ζαβίρας λέγει ὅτι ὁ Γεώργιος «ἐγένετο αἷτιος καὶ ἐσυστήθη ὁ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας προσευκτῆριος οἶκος τῶν Ἀνατολικῶν Ὀρθοδόξων». Ἀπεβίωσε δὲ τῇ 28 Ἰουλίου 1739.

Ὁ Ἀνδρέας Π. Βρετὸς ἀναγράφει ἐν ἔργον τοῦ Χρυσόγονου τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος, ἐκδοθεῖσαν Ἐνετίῃσι τῷ 1785, ἐνῶ ὁ Ζαβίρας τίθησιν ἔτος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τὸ 1748, προστιθεὶς ὅτι ὁ ἡμέτερος ποιητῆς ἔγραψεν «ἔπη ἐν τῷ περὶ καθηκόντων πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ πολλὰ λογίδια πανηγυρικὰ εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν καὶ ἀνάστασιν καὶ κανόνας καὶ τροπάρια εἰς ἀγίους καὶ στίχους καρκινικούς καὶ ἄλλων μέτρων καὶ ἐπιστολάς», τὰ δὲ λεγόμενα ἔρχεται κυρῶν ὁ πολῦτιμος Καισάριος Δαπόντες ἐν τῷ Ἱστορικῷ καταλόγῳ τῶν ἐπισήμων Γραικῶν, τῷ ὑπὸ Σάθα δημοσιευθέντι².

Τὰ δημοσιευόμενα ποιήματα προσφωνοῦνται εἰς τοὺς ἡγεμόνας Νικόλαον Μαυροκορδάτον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον³ καὶ τὸν ἄρχοντα Σκαρ-

¹ Ἐκτὸς τούτων ἀπόκειται παρ' ἡμῖν ἀνέκδοτος κανὼν ἱαμβικός ἐγκωμιαστικός εἰς Νικόλαον Μαυροκορδάτον, ἕτερον ἐγκώμιον συνθεσθεὶς ἐκ στίχων ληφθέντων ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἑπῶν, καὶ καρκινικὸν πεντάστιχον, ἔχον οὕτω:

ὁ πάνυ ναὸν νωμῶν νόα νῦν ἄπο
ἀμαθίας ἄλεν, ἴν' ἐλάσαι θαμά,
νόσον ἀπόρων, νωρῶν νώροπ' ἄνοσον·
ἀρχικὰ σωτήρ ἄρα ῥητῶς ἂ κισρᾶ·
ἄρδε νόμιμον ἄνα νόμιμον ἔδρα.

² Κ. Σάθα Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Γ' ἀπὸ σελ. 71—200. Εἰρήσθω δ' ὅτι ὁ Σάθας καίπερ ἀναγινώσκων ἐν τῷ Ἱστορικῷ καταλόγῳ ὅτι ὁ Χρυσόγονος ἦν ἀνεψιὸς Σεβαστοῦ Κιμωνήτου (διάδοχος δ' ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Μάρκου Κυπρίου), καίπερ διαβεβαίωσας ἡμᾶς ἐν τῇ Νεοελλ. Φιλολογίᾳ (σελ. 459) ὅτι ἕτερος ὁ ἡμέτερος παρὰ τὸν Γεώργιον Ἰπομενᾶν, ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ Γ' τόμου τῆς Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης αὐτοῦ (σελ. λ') ὀνομάζει τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Σεβαστοῦ Ἰπομενᾶν. Προστίθῃσι δ' αὐτόσε ὁ Δαπόντες ὅτι ὁ Χρυσόγονος ἦν καλὸς ἄνθρωπος καὶ ἀστείος, διὰ τοῦτο δ' ἡγάπων αὐτὸν πάντες οἱ ἄρχοντες.

³ Βλ. περὶ Μαυροκορδάτων Νικολάου καὶ Κωνσταντῖνου καθόλου μὲν τὸν Φωτεινὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Δακίας καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Βλαχίας τῶν ἀδελφῶν Τουνοσυλῆ, ἰδίᾳ δὲ τὸν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐκδοθέντα τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου Ψόγον νικητικῆς, ἐν Βενετίᾳ 1876, Εὐγενίου Λογικῆν σελ. 43, Φαβρίκιον ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΑ' τόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Saxii Onomastic. litterarium Part. VI σελ. 304 Trajecti ad Rhenum 1788, Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σελ. 478, Σταματιάδου Βιογραφίαι τῶν Ἑλλήνων μεγάλων διεργηθέντων, Λόγιον Ἑρμῆν 1818 σελ. 297—307.

λάττον Ἰωάννην καὶ, εἰ μὴ τι ἕτερον, δεικνύουσι πρῶτον μὲν τοῦ ἐδαπανᾶτο το πνεῦμα διασῆμων λογίων τότε, ποιούντων μετὰ τσαύτης εὐχερείας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, δεῦτερον δὲ τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ διατέλει ὁ λαὸς τῆς Βλαχίας ὑπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς, μέχρις ἐκείνης τῆς ἡμέρας, ἡγεμόνας καὶ πόσαι ἐλπίδες διαφαίνονται τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὑπὲρ φωτισμοῦ οὕτινος εἰργάσθη, κατὰ τὸ ἐνὸν, ὁ ἄξιος λόγου λόγιος τῆς Τραπεζοῦντος βλαστός Γεώργιος Χρυσόγονος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ δ' ὁ μοναχὸς, ὃν πέμπτον τάττομεν¹, ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Λέρῳ, περὶ τὰ 1782—85, ἐκ πατρὸς Νικήτα, ἀνεψιοῦ τοῦ ἀιδίου Ἡρακλείας Μεθοδίου, περὶ οὗ μακρὸς γενήσεται λόγος ἐν ἰδίῳ ἡμῶν πονήματι ἐπιγραφόμενῳ «Οἱ τελευταῖοι μητροπολίται τῆς Ἡρακλείας (1716—1830)», ἐν ᾧ ἀναγράφονται ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα ἀγνώστων μέχρι τούδε λογίων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν καὶ εἰδήσεις περὶ σχολείων ἑλληνικῶν, ἐν γένει μὴ σημειωθέντα ὑπὸ τοῦ Παράνικα, τοῦ Δημητρακοπούλου καὶ τοῦ Σάθα. Εἰς τούτους ἀνήκει καὶ ὁ Γεώργιος, παιδίον μόλις μεταβάς παρὰ τῷ θεῷ αὐτοῦ ἱερεῖ διατελοῦντι ἐν Μυριοφύτῳ, ὅπου ἐδιδάχθη τὴν Ἑλληνικὴν παρὰ τῷ μακαρίτῳ διδασκάλῳ Ἰωάννῃ τῷ Λεοντοπούλῳ.² Ἦν δ' ὁ Λεοντόπουλος λόγιος ἐκ τῶν τὰ μάλα εὐδόκιμος, τῆς ἱερέας καὶ τῆς θύραθεν παιδείας βαθύς μύστης, ἐκδοὺς μὲν γραμματικὴν³ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, συγγράψας δὲ ἱερὰν καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ μετερχόμενος τὸν διδάσκαλον ἐν Μυριοφύτῳ, παρ' ᾧ ἐμαθήτευσεν καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἰγνᾶτιος· ἀπεβίου δ' ὁ ἀγαθὸς γέρον ὑπέραικμον ἔχον τὸ σαρκίον καὶ ἀσθενείας προσπαλαῖον, τῷ 1828. Ὑπὸ τὴν καθοδηγίαν τοῦ Λεοντοπούλου ὁ Γεώργιος διδάχθεις ἐνησχολήθη περὶ τὴν μελέτην τῶν θείων Γραφῶν καὶ ἐπὶ πολὺ διετέλεσε γραμματεὺς παρὰ διαφόροις ἀρχιερεῦσι.

Ταχέως ὅμως ἀπεσύρθη οἴκῳ παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ὅστις ἦν ὁ πολλῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς τιμῆς ἀπολαύων ἀρχιτέκτων τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ Χατζῆ Νικολῆς, οὗ καὶ ἀλλαχοῦ καθῆκον θεωροῦμεν ἵνα μνησθῶμεν, βιῶν δὲ μοναχικῶς ἐνησχολεῖτο εἰς ἐκκλησιαστικὰς σπουδὰς καὶ εἰς τὴν σιχουργίαν, ἀλλ' ἐκ πολλῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων μόλις τρεῖς ὡδαὶ εἰς τοὺς πατριάρχας Καλλίνικον Ε' καὶ Γρηγόριον Ε' καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν περιεσώθησαν καὶ ἡ κατὰ τῆς γραμματικῆς σάτυρα, γενομένη ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, ὁπότε πάντες οἱ παρ' ἡμῖν γραμματικοὶ ἐπλήρουν τὰ μακρὰ τῶν γραμματικῶν αὐτῶν προλεγόμενα κρίσεων καὶ σκέψεων καὶ προτάσεων περὶ τε καλῆς καὶ εὐχρήστου γραμματικῆς καὶ διδασκτικῆς μεθό-

¹ Ἰδ. σελ. 751 Ε'.

² Ἡ εἰκὼν τοῦ Λεοντοπούλου σώζεται παρ' ἡμῖν.

³ Ἡ γραμματικὴ αὐτοῦ ἐστὶ σύνθετος διδασκτικὸν βιβλίον, ἐξέδωκε δ' αὐτὴν δι' ἰδίῳν ἐξόδων ὁ μαθητῆς αὐτοῦ Ἰγνᾶτιος ὁ Ἡρακλείας· ἴδε ὅ,τι περὶ τούτου ἐγράψαμεν ἄλλοτε ἐν τῷ «Τύπῳ» τῶν ἀδελφῶν Πληθωνιδῶν, ἀρ. 249, 11 Νοεμβρίου 1871.

δου, ευφρόσυνον συνιστώντες ἀμιλλαν και ἀγῶνα, ἔχοντα ἱστορίαν, ἣτις θέον ἵνα γείνη θέμα χρόνου ἑτέρου και βιβλίου. Ὁ Γεώργιος ἐστιχούργει προσέτι ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν εἶχε καταλάβει τοὺς ἡμετέρους λογίους ἢ μανία τῆς ποιητικῆς, τῆς δὲ μανίας ταύτης δείγματα ἔχομεν ἐν τῷ *Λογίῳ Ἐρμῆ*, ὅπου και αὐτὸς ὁ γέρον Κοραῆς κατῆλθε γράφων ποιήματα, ἀπαξ δὲ γενόμενος ὁ Ἐρμῆς ὄργανον τῆς διαδόσεως τῶν ἀηδιῶν τοῦ κρονολήρου Ἑλληνοφρονος Σαλαμινίου ἐδέχετο καθεικάστην στιχουργήματα και ποιήματα τοῦ Σωφρονίου Βατοπεδινού, ¹ τοῦ Νικολοπούλου, ² τοῦ Σερουίου, ³ τοῦ Ἀσωπίου ⁴ και ἄλλων, οὓς πάντας ὑπερεῖχε ποιῶν εἰς μὲν τὴν λαλουμένην ὁ Ἰακωβάκης Ῥίζος Νερούλης, ⁵ εἰς δὲ τὴν ἀρχαίαν ὁ Πολυζῶης Κοντός, ⁶ και τοῖς ἐπιτυχῶς ἐστιχούργουν ὁ Δημήτριος Σχινᾶς ὁ Βυζάντιος, ⁷ και ὁ διδάσκαλος Κοκκινάκης. ⁸

Ὁ Γεώργιος ἐπροικίζετο διὰ προτερημάτων τινῶν, καθὼς στιχοποιός, δυστυχῶς ὅμως ἐδαπανᾶτο τότε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ και τῶν αὐτῶ ὁμοίων ἐφ' ἃ μὴ δεῖ, ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ ἐπικρατοῦσα διανοητικὴ τοῦ Ἔθνους κίνησις και ὁ ὄργανός ἐίλκυον τοὺς ἐπαίνους και τὴν προσοχὴν τῆς Δύσεως. ⁹

Τελευταῖος ἐτάχθη ὁ ἐπίσκοπος ΜΑΤΘΑΙΟΣ ὁ ΜΥΡΕΩΝ. ¹⁰

Ἐν τῷ ἀνίσῳ κατὰ τῆς ὑπερόφρου Ῥώμης πολέμῳ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾧ αὐτῇ, πολλὰ ἐκείνης ἐλαττουμένη κατὰ τὰς ραδιοργαγίας και τὰ ὑλικά μέσα, ἃ ἀφρόνως προέχεε παντὶ ἀρνησιθρήσκῳ και ποτε τετρακισμύρια σκουδα ἐδαπάνησεν ὅπως κατορθώσῃ τὴν ἀπαγχόνισιν ἡρωικοῦ πατριάρχου, κατεῖχε θέσιν ἀμυντικὴν, ὄπλον πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν προσβάλλο-

¹ Λόγιος Ἐρμῆς 1818 σελ. 3, 589. 1817 σελ. 402.

² Λόγιος Ἐρμῆς 1817 σελ. 298.

³ Ἦν δὲ τοῦτο Ὑμνος εἰς τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον Σουτζον. Λόγιος Ἐρμῆς τοῦ 1819 σελ. 267.

⁴ Λόγιος Ἐρμῆς 1849 σελ. 409 ἐπικηδεῖον στιχούργημα εἰς τὴν Σοφίαν Καρλότταν βασίλισσαν διὰ γάμου τῆς Μ. Βρετανίας, δημοσιευθὲν και ἰδίᾳ βλ. Βρετοῦ Νεοελλ. Φιλολογ. Β' Ἀθῆναι 1858 σελ. 201.

⁵ Λόγιος Ἐρμῆς 1817 σελ. 292· τὸ ποίημα ἐπιγραφόμενον Ἀηδὸν και Ψιττακός ἔμεινεν ἀδημοσίευτον ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ποιημάτων τοῦ Νερούλου, ἣν ἐξέδωκε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔαρ ἐν Παρισίοις ὁ μαρκήσιος Queux de Saint Hilaire· ἀνεκδοτὸν δ' ὅπως ἐστὶν ἕτερον παρ' ἡμῶν ἀποκείμενον τοῦ Ἰακωβάκη· ἀποχαριετισμὸς Βαυαροῦ στρατιώτου.

⁶ Λόγιος Ἐρμῆς 1819 σελ. 780—784.

⁷ Τοῦ Σχινᾶ ἐδημοσίευσεν ποίημα εἰς Ἀγγελον Μελισσηνὸν Κεφαλλήνιον και Παναγιώτην Στεφανίδην Ζακύνθιον (Λογ. Ἐρμ. 1818 σελ. 684). Ἀνεδείκνυντο δὲ τότε οἱ δύο οὗτοι διδάκτορες τῆς χειρουργικῆς και ἰατρικῆς ὑπὸ τοῦ διασήμου ἐν Παταύῳ Πανεπιστημίου.

⁸ Λογ. Ἐρμ. 1818 σελ. 445.

⁹ βλ. *Göttingische Gelehrten Anzeigen*· τεῦχος νς' Ἀπριλίου 8, 1816 σελ. 557 ἀγγέλλον τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ.

¹⁰ Ἰδ. σελ. 753 (ὅπου κατὰ πικραδρόμην ἐσημειώθη Ε' ἀντὶ Γ').

μένων θεσμῶν και δογμάτων και ἐπίρρωσιν τῶν ἐν τῇ πίστει κλονουμένων οὐδὲν ἕτερον εἶχεν ἢ τὸν λόγον και τὸν κλάμον, ἐντεῦθεν δὲ πλεῖστα ἐγράφησαν συγγράμματα, ὧν κατὰλογος μετὰ βιογραφικῶν εἰδήσεων περὶ τῶν γραψάντων ἐστὶν ἡ πολύτιμος Ὁρθόδοξος Ἑλλάς (ἐν Λειψίᾳ 1872) τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου.

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τείνει ὁ δημοσιευόμενος Κανὼν κατὰ Λατίνων, τὸ μόνον τοιοῦτου εἶδους ἄσματογράφημα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἀρχαίου ἄλλως τε ὄντος τοῦ συστήματος τῆς διὰ τοιούτων ἱερῶν ἄσμάτων διαδόσεως νοσερῶν ἢ ὑγιῶν θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν· διότι, ὡς ἐστὶ γνωστὸν τοῖς και ἀκρῶ δακτύλῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἀψυμένοις, τροπάρια τινὰ και εἰρημούς, τῆς ἱερᾶς ποιήσεως ἄσματα, συντιθέντες διέδιδον οἱ αἱρετικοὶ ὅπως ψάλλονται ἐπ' ἐκκλησίας, ὥστε ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος ὤρισεν ῥητῶς, διὰ τοῦ ΝΘ' κανόνος, «ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐκ τῆς ἐκκλησίας», συμφώνως δὲ ταύτῃ ἀπεφάνητο και ἡ ἐν Βρακάρᾳ τῆς Ἰσπανίας (τῷ 461) σύνοδος. «*Ut, extra psalmos vel canonicarum scripturarum Novi et Veteris Testamenti, nihil poetici compositum in Ecclesia psallatur, sicut et antiquis canonibus statutum est*». Καὶ τῆς διὰ ποιήσεων δ' ἀπλῶς διαδόσεως αἱρετικῶν διδασκαλιῶν τὸ ἔθος ὑπάρχει ἀρχαιότατον, ὁ δ' Ἄρειος συλλογὴν ἐπὶ ταύτῳ ποιήσεων ἔγραψε λυρικῶν *Θάλειαν*, ὡς γνωστὸν, ἐπιγράψας. Οὐδὲν ἄπορον ἂν βλέπωμεν ὅτι Ὁρθόδοξοι πάλιν διὰ τοιούτων ποιήσεων ἢ ἱερῶν ἄσμάτων ἀνελάμβανον τῶν κακοδοξῶν τὴν ἀναίρεσιν.

Ἴσως πρῶτος γράψας κανόνα κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ὑπάρχει Ἰωάννης ὁ Ζωναράς ¹ γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου και κατόπιν μοναχὸς γράψας ποιήματά τινὰ κατὰ Λατίνων περὶ τῆς τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως και κανόνα εἰς τὴν Θεοτόκον, οὗ ἕκαστον τροπάριον ἐξελέγχει μίαν αἵρεσιν, τὸ δὲ τελευταῖον τῆς Θ' ᾠδῆς τὴν τῶν Λατίνων· μετὰ τὸν Ζωναρᾶν τάττομεν τὸν ἡμέτερον Ματθαῖον τὸν Μυρέων ἐπίσκοπον, ὅστις μόνος ὑπὸ τε τοῦ Ζαβίρα και τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἀρουμένου Σάθα και τοῦ Δημητρακοπούλου ², μάλιστα δὲ και πρῶτον ὑπὸ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων μνημονεύεται, ποιήσας «περὶ τῶν ἀρχῆθεν αἰτίων τοῦ σχίσματος τῶν Λατίνων και περὶ τῶν πέντε διαφορῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς Γραικοὺς ἐν συντόμῳ και ἐν σχήματι κανόνος», τοιαύτην δ' ἐπιγραφὴν φέρον τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν χειρόγραφον ἀναμφιλέκτως ἀνήκει τῷ Ματθαίῳ, ὅστις ἦν ἀνὴρ και βαθὺς περὶ τὴν γνώσιν τῆς Ἑλληνικῆς και τῆς Θεολογίας και φαντασία οὐ τῇ τυχεύσῃ κοσμούμενος.

Ὁ Ματθαῖος ἐγεννήθη ἐν Πωγωνιανῇ τῆς Ἠπείρου περὶ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος, διότι, καθὰ ὁ ἴδιος γράφει, τῷ 1621 ἔζη «ἐν γῆρει τρυχόμενος βα-

¹ Δημητρακοπούλου Ὁρθόδοξος Ἑλλάς σελ. 45, ἴδε Κ. Ἀσωπίου Ἱστορία Ἑλλήνων ποιητῶν και συγγραφέων σελ. 906—936.

² Ζαβίρα Νέα Ἑλλάς σελ. 418, 448. Σάθα Νεοελλ. Φιλολογ. σελ. 403. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδοξος Ἑλλάς σελ. 448.

ρυστενάκτω». Κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς, ἀγνωστον ποῦ ἐσπούδασεν, ἀγνωστον δ' εἰ κατεῖχεν ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως θέσιν τινὰ, μέχρι τοῦ 1606, ὅποτε ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τιτουλάριος Μυρέων, ἔχων ἤδη ἕτερον ἀδελφόν ἐπίσκοπον ἦν δ' οὗτος Λουκάς ὁ ἀρχιερεὺς Βουζαίου, καθόσον ἐνθυμούμεθα, γράψας καλλιτεχνικώτατα Βίβλον λειτουργίας ἀποκειμένην ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθωνί μονῆς τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος, ἀκμάσας δ' ἐν ἀρχαῖς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος· καλλιγράφος δ' ἦν καὶ ὁ Ματθαῖος, γράψας τὸ κέλ्लιστον χειρόγραφον Εὐαγγέλιον, ὅπερ σώζεται ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τῆς ἐν Ἀθωνί Μεγίστης Λαύρας, καθὰ δεικνύσι τὸ τῆς γραφῆς παρατιθέμενον πανομοίωτυπον. Ἡ ἐκλογή τοῦ Ματθαίου ἐγένετο τῇ 11 Σεπτεμ-

**Χείρμαθαιμομαχῆ
ἰπερβυτίου
ἔκ ποιογιαφῆς :~**

βρίου 1606, καθὰ μανθάνομεν ἐκ κώδικος ἀντιγράφων πατριαρχικῶν πράξεων ἀποκειμένου ἐν τῷ τμήματι τῶν συλλογῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συλλόγου τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν, ὅπου εὑρηται καὶ ὁ κανὼν ὁ κατὰ Λατίνων.

Κατὰ Δημητράκοπουλον, ὁ Ματθαῖος ἀπεσύρθη εἰς τὴν Μονὴν Δάλου, ἣν παρεχώρησεν αὐτῷ τῷ 1610 ὁ ἡγεμὼν Ῥάδουλος, σεβόμενος τὸν ἄνδρα. Ἐξῆς ἔτι ὁ ἐπίσκοπος τῇ 20 Νοεμβρίου 1621, ὑφιστάμενος τὰ καλὰ πολυστενάκτου γήρατος καὶ γράφων πάντοτε καὶ πολλὰ, ὧν γνωστά εἰσι 1) ὁ ἐκδιδόμενος Κανὼν, οὗ καὶ ἕτερον ἀντίγραφον ὑπ' ἀριθ. 220 εὑρηται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, ὅπου ἀπόκειται προσηρητημένη τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ 2) ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ κατὰ ἀζύμων πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον Λούκαριν· 3) ἀκολουθία εἰς Γρηγόριον Δεκαπολίτην ἀποκειμένη ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης ὑπ' ἀριθ. 20 καὶ 4) Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγκροβλαχίαν τελεσθέντων, ἀρχομένη ἀπὸ Σερμπάνου Βοεβόδα μέχρι Μιχαήλ Βοεβόδα, τοῦ ἐνεστῶτος δουκός¹.

Καὶ ἦδη γῆν ὀρώμεν, κατὰ τὸ ἀρχαῖον λόγιον· ἐξαιτούμεθα συγγνώμην ἂν ἐπιτρέπηται ποτε ἢ ἐξαίτησις συγγνώμης παρὰ υἱῶν, οὓς ὑπομιμνήσκουμεν βίους καὶ ἔργα πατέρων σεβαστῶν, ἀλλὰ θεωροῦμεν ὅτι πολὺ πλεῖονα ἔδει ἵνα εἴπωμεν.

Οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ ἄμα ἐκπνέοντος τοῦ μάρτυρος μετὰ σεβασμοῦ παρελάμβανον τὰ ὄστα καὶ ἐτήρουν πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θερμῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως· ἡμεῖς καθήκον ἔχομεν τοῦ ἀποιχομένου ἐκείνου

¹ Βρετοῦ Νεοελλ. Φιλολογ. Β' 70 σελ. 303. παρασυνήθη τῇ Ἱστορίᾳ καὶ ὀρθῶς περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἑλληνισμοῦ τὰ λείψανα συλλέξαντες ὅπως περισώσωμεν εἰς ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης ἐκείνης γενεᾶς τῶν πατέρων ἡμῶν. Προϊόντα τοῦ λόγου, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας ἔσονται δι' ἡμᾶς ἢ πολῦτιμος λειψανοθήκη, ἐξ ἧς ἢ εἰσπνεομένη εὐωδία τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς μεγάλης αὐτῶν καὶ ὀρθῆς παιδείας καταγκιάζει καὶ ζωοποιεῖ τοὺς μικροὺς ἐκείνων ἀπογόνους.

Ἐργαρον Ἀθήνησι 30 Νοεμβρίου 1871.

Μ. ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ.

Ἡ ΑΘΙΓΓΑΝΙΣ ΤΗΣ ΟΡΣΟΒΑΣ

Α'

Τὸ ἔαρ τοῦ 1788 ἦλθον εἰς Ὀρσοβαν, ὀδηγῶν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σύνταγμα μου νεοσυλλέκτους, οὓς εἶχον παραλάβει ἐκ Μίκλος-Βάρ τῆς Τρανσυλβανίας. Ἐν χωρίῳ τινὶ παρὰ τὸ στρατόπεδον ἡμῶν κατόκει ἀθιγγανὶς ἐπαγγελλομένη ταυτοχρόνως τὴν μάντιδα καὶ τὴν οἰνοπόλιδα, ὥστε εἶχε πάντοτε καλὴν πελατείαν. Οἱ στρατιῶταί μου, οἱ νεωστὶ ἐλθόντες, πάντες προληπτικοὶ καὶ μωρόπιστοι μ' ἐζήτησαν τὴν ἀδειαν νὰ μεταβῶσι καὶ αὐτοὶ νὰ συμβουλευθῶσι τὴν ἀθιγγανίδα. Ἐγὼ δὲ οὐ μόνον τοῖς τὸ ἐπέτρεψα ἀλλὰ καὶ ἐκ περιεργίας κινούμενος τοὺς ἠκολούθησα.

Ἡ ἀθιγγανὶς αὕτη ἦν γυνὴ ὑψηλὴ, ὠχρὰ, ἐρρυτιδωμένη καὶ σκελετωδής· θὰ ἦτο ἐξήκοντα ἔτων, ἀλλ' ἐφαίνετο ῥωμαλέα καὶ γενναία. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς κοῖλοι καὶ σκιαζόμενοι ὑπὸ πυκνῶν καὶ ψαρῶν βλεφαριδῶν ἦσαν ζωηροὶ καὶ μεστοὶ πυρός. Καὶ ὅμως μοὶ ἐφάνη ὅτι διέκρινα ἐν τῷ βλέμματι τῆς πονηρίαν μᾶλλον ἢ ἔμπνευσιν. Εἰς τοὺς στρατιώτας μου ταχέως προέλεγε τὴν μοῖραν. Καὶ εἰς τοῦτον μὲν εἶπεν «... ἡ μνηστὴ σου ποθεῖ τὴν ταχεῖαν ἐπάνοδόν σου», εἰς ἐκεῖνον δὲ «... ταχέως θὰ γείνης λοχαγός», εἰς τὸν τρίτον «... θὰ ἐπανίδης τὴν πατρίδα σου ταχέως», εἰς ἄλλους δὲ «... θὰ προαχθῆτε εἰς τὸν στρατὸν, θὰ εἰσθε εὐτυχεῖς, θὰ κάμετε πλουσίαν λείαν κατὰ τὴν προσεχῆ νύκτα». Καὶ οὕτω πάντες ἀπήρχοντο κατνηχαριστημένοι, ἀφοῦ βεβαίως τὴν ἀντήμειβον κατὰ δύναμιν ἕκαστος.

Ἰδὼν ὅτι ἔχω ἐνώπιόν μου κοινὴν ἀθιγγανίδα μάντιδα ἄνευ τινος σημασίας, ἀπεφάσισα νὰ ἀποσυρθῶ χωρὶς νὰ τὴν ἐρωτήσω περὶ τῆς μοίρας μου καὶ ἔτριψα ἀργυροῦν νόμισμα εἰς τὸ κόνιστρον αὐτῆς.

— Πῶς, ὦρατέ μου ἀξιωματικέ, μοὶ λέγει συλλαμβάνουσά μου τὴν χεῖρα, δὲν θέλεις νὰ μᾶθης τὴν καλὴν σου τύχην;

Αἱ λέξεις αὗται ἄς δὲν περιέμενον, διότι ἐνόμισα ὅτι θὰ ἦτο κατνηχαριστημένη ἀφ' οὗ ἐπληρώθη χωρὶς νὰ εἴπη τι, μὲ ἐτάραξαν καὶ δὲν ἀπέσυρα

τὴν χεῖρά μου. Ἐκείνη τότε συνεστάλη ὅπως παρατηρήσῃ μετὰ προσοχῆς καὶ ὑψούσα πρὸς τὸ μέτωπόν μου ἀπαίσιον καὶ παράδοξον βλέμμα, μοι εἶπε διὰ φωνῆς βραγχνώδους:

— Τὴν εἰκοστὴν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου.

Ἐζήτησα παρ' αὐτῆς ἐξηγήσεις, ἀλλ' ἐκείνη ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀπαντήσεως ἐπανελάμβανε τὰς λέξεις ταύτας, ὥστε καὶ ἀφ' οὗ ἀπεχώρητα ὑψῶν τοὺς ὤμους, ἐκείνη ἐξηκολούθει λέγουσα:

— Τὴν εἰκοστὴν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου.

— Εἰς τὸν διάβολον ἢ γραῖα τρελλή, ἀνέκραξα, καὶ ἡ προφητεία της.

Ἄλλ' ὅμως ἡ μυστηριώδης χρονολογία, ἢν τασάκις καὶ μετ' ἐπιμονῆς ἐπανάλαβεν, ἔμεινεν ἐντετυπωμένη ἐν τῇ μνήμῃ μου..

B'

Οἱ κόποι καὶ οἱ κίνδυνοι τοῦ στρατοῦ ἠϋξάνον καθ' ἐκάστην. Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ οἱ Τούρκοι δὲν συνελάμβανον αἰχμαλώτους· οἱ στρατιῶται εἶχον μόνον διαταγὴν νὰ κόπτωσι κεφαλὰς καὶ δι' ἐκάστην κεφαλὴν Χριστιανοῦ ἐλάμβανον ἐν τάλληρον. Καθ' ἡμῶν λοιπὸν ἦν διωργανωμένη τακτικὴ σφαγή. Τὸ ἀπαίσιον δὲ τοῦτο ἐμπόριον τῶν κεφαλῶν, σύνηθες παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις, ἠρέθιζε τοὺς σπαχίδαις καὶ τοὺς γενιτσάρους, οἵτινες ἐπ' ἐλπίδι κέρδους ἐπέπιπτον κατὰ τῶν προφυλακῶν ἡμῶν καὶ τὰς ἐδεκάτευον. Αἱ δ' ἐπιδρομαὶ αὗται ἐγένοντο μετὰ τόσης μυστικότητος καὶ ταχύτητος, ὥστε σχεδὸν πάντοτε ἐπετύγχανον, καὶ πολλάκις τὴν πρωΐαν αἱ περίπολοι ἀνεύρισκον μέρος τοῦ στρατοπέδου φρουρούμενον ὑπὸ τῶν ἀποκεφαλισθέντων κορμῶν τῶν στρατιωτῶν ἡμῶν. Ὁ πρίγκιψ Κοβούργ ἀπεφάσισε τότε νὰ προσκολλᾷ καθ' ἐκάστην νύκτα ἰσχυρὰ ἀποσπάσματα ἵππικοῦ πρὸς φύλαξιν τῶν προφυλακῶν. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα συνεποσοῦντο ἐξ ἑκατῶν ἢ διακοσίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκῆ πρὸς ὑπεράσπισιν, διότι οἱ Τούρκοι ὠργίσθησαν βλέποντες οὕτω τὰς εἰσπραξείας τῶν ἐλαττωμένων καὶ ἐνισχύσαντες τὰς συμμορίας αὐτῶν ἐπέπεσαν καθ' ἡμῶν μετὰ τασαύτης ἐπιτυχίας, ὥστε τὴν ἐπαύριον μετήνεγκον εἰς τὸ στρατοπέδον τῶν μετὰ τῶν κεφαλῶν τῶν στρατιωτῶν τῆς προφυλακῆς καὶ τὰς τῶν ἵππέων. Ἡ λεία ἦτα διπλῆ καὶ ἡ φρουρὰ ἐν ταῖς προφυλακαῖς κατέστη πλέον τὸσφ ἐπικίνδυνος, ὥστε ἅμα τις διωρίζετο ἐν αὐτῇ δὲν ἀπῆρχετο πρὶν ἢ συντάξῃ τὴν διαθήκην του καὶ διαθέσῃ τὰ καθ' ἑαυτόν.

Ἐπῆλθεν ὁ Αὐγούστος ὁ τὸσφ ἀπαισίως προμηνυθεὶς καὶ τὰ πράγματα τοῦ στρατοῦ εὗρισκοντο εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν. Ἐγένοντο μὲν τινες μάχαι ἀλλ' ἡ θέσις τῶν διαμαχομένων ἔμεινεν ἡ αὐτή.

Τὴν 12 τοῦ μηνὸς εἶδον εἰς τὴν σκηνὴν μου τὴν Ἀθιγγανίδα. Ἄλλ' ἡ ἐπίσκεψίς της αὐτὴ οὐδὲν με εὐχαρίστησε.

— Ἐρχομαι, μοι εἶπε, νὰ σὲ παρακαλέσω νὰ μ' ἀφήσῃς κάτι τι εἰς τὴν διαθήκην σου.

Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἦσαν καθόλου ἐνθαρρυντικοί.

— Πρόκειται πάντοτε περὶ τῆς 20 Αὐγούστου; τῆ λέγω;

— Δὲν πιστεύω νὰ ἠπατήθην, ἐπανελάβε, καὶ θὰ κάμῃς ἔργον φιλόθρονον ἂν ἀφήσῃς καὶ εἰς ἐμὲ κάτι.

— Καλῶς· ἀλλὰ τοῦτο εἶδος στοιχήματος· ἂν δὲν ἀποθάνω ὡς ἐγὼ ὑποθέτω...

— Αἶ, τότε ὑπόσχομαι νὰ σοὶ παραχωρήσω δωρεὰν δύο δωδεκάδας φιαλῶν οἴνου ἐκλεκτοῦ.

Αἱ εἰκοσιτέσσαρες φιάλαι οἴνου ἐκλεκτοῦ, ὅστις τὸσφ ἐσπᾶνίζεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ μὲ παρέπεισαν καὶ ἐδέχθην. Τὸ στοιχίημα ἦν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, ἀφ' ἐνὸς ἢ μάντις καὶ ὁ οἶνας, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ θάνατός μου, δύο ἵπποι καὶ πεντήκοντα δουκάτα. Ὁ γραμματεὺς τοῦ συντάγματος συνέταξε τὴν διαβολικὴν συμφωνίαν μας.

Γ'

Ἡ 20 Αὐγούστου ἔφθασε. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην δὲν ἐφαίνετο ὅτι θὰ συγκροτηθῇ μάχη πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀλλ' εἶχεν ἐλθεῖ ἡ σειρὰ τοῦ συντάγματός μου ὅπως ἐξ αὐτοῦ ληφθῇ ἀπόσπασμα τὴν νύκτα διὰ τὰς προφυλακὰς· ἡμῖν ὅμως ἤσυχος διότι ἕως οὗ ἔλθῃ ἡ σειρὰ μου νὰ ὀδηγήσω τὸ ἀπόσπασμα προηγουῖντο ἐμοῦ δύο ἄλλοι ἀξίωματικοί. Τὴν ἐσπέραν τὰ πάντα μετήλλαξαν... Ἐνῷ οἱ Οὐσσάρου προητοίμαζον τοὺς ἵππους τῶν πρὸς ἀναχώρησιν, ἔρχεται ὁ ἰατρὸς τοῦ συντάγματος καὶ μᾶς ἀναγγέλλει ὅτι ὁ ἐπιφορτισθεὶς τὴν ὀδηγίαν τοῦ ἀποσπάσματος ἀξίωματικὸς ἔπεσεν ἐπικινδύνως ἀσθενῆς.

— Καλὰ, εἶπεν ὁ συνταγματάρχης ἅς ἔλθῃ ὁ ἐπόμηνος.

Ὁ ἀξίωματικὸς ἐνεδύθη ταχέως καὶ κεντᾷ τὸν ἵππον του ὅπως ἀναχωρήσῃ. Ἄλλ' αἴφνης ὁ ἵππος, ζῶν συνήθως ἤσυχον καὶ ἡμερον, δὲν θέλει νὰ βαδίσῃ, λακτίζει, ἀνορθοῦται καὶ τέλος ρίπτει χαμαὶ τὸν ἀναβάτην, ὅστις περὶν θραύει τὸν πόδα του. Ὡστε ἦλθεν ἡ σειρὰ μου, καὶ ἐξεκίνησα μετὰ τοῦ ἀποσπάσματος, ἀλλὰ δὲν εἶχον, τὸ ὁμολογῶ, διαθέσιν... ἔφρισσον χωρὶς νὰ τὸ θέλω. Ἡγούμενη ὀγδοήκοντα ἀνδρῶν, μεθ' ὧν ἠνώθησαν μετ' ὀλίγον ἑκατὸν εἴκοσι ἀνδρες ἐτέρου συντάγματος· χίλια βήματα μακρὰν τῆς γραμμῆς τοῦ δεξιῦ κέρατος τοῦ στρατοπέδου ἦν ἡ θέσις μας· ὀπισθεν ἡμῶν εἶχομεν τέλμα καλυπτόμενον ὑπὸ ἐκτεταμένου καλαμῶνος. Σκοποὺς δὲν εἶχομεν πρὸ ἡμῶν, πάντες ἡμεθεὶς διατεταγμένοι νὰ διακυκτερεύσωμεν ἔφιπποι κρατοῦντες γυμνὸν τὸ ξίφος καὶ ἔχοντες τὰς καρβίνους ἐτοίμους πρὸς πῦρ.

Μέχρι τῆς μιᾶς μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥρας ἄκρα ἤσυχία. Ἄλλ' αἴφνης μέγας ἠγέρθη θόρυβος καὶ φοβεραὶ κραυγαὶ Ἀλλὰχ Ἀλλὰχ ἀντήχησαν, καὶ

ὄκτακόσιοι περίπου Τούρκοι μᾶς περιεκύκλωσαν. Κατὰ τὴν πρώτην τῶν Τούρκων ἔφοδον οἱ ἵπποι τοῦ πρώτου ζυγοῦ κατεβλήθησαν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, κατεβλήθημεν τελείως. Γενικῆ τότε καὶ φρικώδης ἤρξατο σφαγὴ καλυπτομένη ὑπὸ τῆς νυκτὸς καὶ φωτιζομένη μόνον ὑπὸ τῆς διακοπτομένης λάμπσεως τῶν πυροβολισμῶν. Ἐπληττόμεθα διὰ τῆς μαχαίρας καὶ διὰ τῶν πιστολίων καὶ οἱ στρατιῶταί μου ἔπιπτον χωρὶς νὰ γνωρίζωσι τίς εἶναι ὁ πλῆττων τοςάυτη ἦν ἡ σύγχυσις. . . Ἐγὼ ἔλαβον ὀκτὼ τραύματα διὰ τοῦ ξίφους. . . Παρὰ τίνας; Ἴσως καὶ παρὰ φίλου μᾶλλον ἢ παρὰ ἐχθροῦ. Ὁ ἵππος μου ὁμοίως προσεβλήθη ὑπὸ σφαίρας κατὰ τὴν κεφαλὴν, ἔπεσε μετ' ἐμοῦ κατὰ γῆς, καὶ κατεπλάκωσε τὸν δεξιόν μου πόδα, ὥστε ἐκείμην ἐπὶ τῆς ἀμμου αἱματόφυρτος χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ κινηθῶ καὶ ἡ σφαγὴ ἐξηκολούθει πέραξ καὶ ἀνωθέν μου.

Οἱ στρατιῶταί μου ἀπέκρουον τοὺς ἐχθροὺς μετ' ἀπελπισίας· ἀλλὰ καθ' ἑκάστην στιγμήν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐμειοῦτο, οἱ δὲ Τούρκοι παράφοροι καὶ ἔμμανεῖς ἐξηκολούθουν τὴν ἀποτρόπαιον σφαγὴν των. Μετ' ὀλίγον οὐδὲ εἰς Αὐστριακὸς ἐσώζετο. Οἱ νικηταὶ κατ' ἀρχὰς ἔλαβον τοὺς ἐναπομένοντας ἵππους καὶ δέσαντες αὐτοὺς τοὺς ἐξαπέστειλαν εἰς τὸ στρατόπεδον· κατόπιν δὲ ἤρξαντο ἀπογουνοῦντες τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς τραυματίας καὶ ἀποκόπτοντες τὰς κεφαλὰς, ἃς ἔριπτον ἀνὰ μίαν ἐντὸς σάκκων ἐπίτηδες κομισθέντων. Ἐγὼ εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς ἐγίνωσκον τὴν Τουρκικὴν καὶ ἐνόουν τί ἔλεγον. Προέτρεπον δὲ ἀλλήλους νὰ ποπερατώσωσιν ὅσον οἷόν τε τὰχιστα τὸ ἔργον των πρὶν ἢ προφθάσῃ αὐστριακὴ ἐπικουρία.

— Πρὸκειται περὶ διακοσίων καλλήρων ἔλεγον, διότι ἦσαν διακόσιοι ἐν συνόλῳ. Δὲν πρέπει νὰ χάσωμεν οὐδὲ μίαν κεφαλὴν.

Καὶ λέγοντες ταῦτα ἀπέκοπτον καὶ μίαν κεφαλὴν. Ἡ σειρὰ μου ἐπλησίαζε καὶ ἔφρισον ὅτε ἤκουον πλησιάζοντα τὰ τέρατα ταῦτα. Εἰς ἐξ αὐτῶν διήλθε τόσῳ πλησίον μου, ὥστε ἐκράτησα τὴν ἀναπνοήν μου νὰ μὴ μ' ἀκούσῃ. Δὲν μὲ παρετήρησε καὶ παρήλθεν, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποσυρθῆ ὅμως, διὰ νὰ μὴ τύχῃ καὶ φανῆ κατώτερος τῶν λοιπῶν, διεπέρασε διὰ τῆς μαχαίρας του τὴν κοιλιάν τοῦ ἵππου μου. Τὸ δυστυχὲς ζῶον πρὸ πολλοῦ δὲν ἐκινεῖτο, ἀλλ' ἀνέπνεεν ἔτι, μετὰ τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην πληγὴν ἐταράχθη βιαίως καὶ ἐξέψυξεν. Ἡ κίνησις αὕτη τοῦ ἵππου μου ἀπηλευθέρωσε τὸν πόδα μου. . . . Ἦμην ἐλεύθερος νὰ φύγω καὶ ἀπεπειράθην. Τὸ τέλμα ἦτο ὀπισθὲν μου εἴκοσι βήματα, καὶ θὰ ἐσωζόμην ἐὰν κατάρθουν νὰ ριθῶ εἰς αὐτό. Συνήγαγον πάσας τὰς δυνάμεις μου καὶ βραδέως καὶ ἀνευ θορύβου εἶπον κυλιόμενος μεταξὺ τῶν πτωμάτων καὶ πλέων εἰς τέλμα αἵματος. Καθ' ἑκάστην στιγμήν ἰστάμην καὶ ἠκροώμην. Μετ' ὀλίγον ἐγένετο σιγὴ. Ἀνηρέθην καὶ δι' ὀρηκτικοῦ πηδήματος ἐροίφθην ἀνωθεν τῶν πτωμάτων ἀνθρώπων τε καὶ ἵππων. Ἄλλ' ἠπατήθην, διότι οἱ Τούρκοι δὲν εἶχον ἔτι ἀναχωρήσει. Χεῖρές τινες ἐξετάθησαν ὅπως μὲ συλλάβωσι καὶ σφαῖραι πιστολίων διήλθον κύκλῳ μου, ἀλλ'

ὅμως ἔφθασα εἰς τὸ τέλμα. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐχώθην μέχρι τῶν γονάτων, προχωρήσας δὲ εἴκοσι βήματα εὐρέθην κεχωσμένος ἐν τῷ πηλῷ μέχρι τῆς ὀσφύος. Ἀπαυδήσας ἐστάθην, καὶ ἤκουον τὰς κραυγὰς τῶν Τούρκων οἵτινες συζητοῦντες ἔλεγον — Εἰς γκισούρης μᾶς ἔφυγε, νὰ τὸν ἀναζήτησωμεν. — Εἶναι εἰς τὸ τέλμα. . . . — Ἀδύνατον ἔλεγον ἄλλοι.

Ἄγνοῦ τί ἀπέγεινε, διότι ἔπεσα ἀναίσθητος ἐκ τοῦ καμάτου καὶ τῆς αἰμορραγίας ἐν τῷ βορβόρῳ.

Δ'

Ὅτε συνήλθον, ὁ ἥλιος εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀνατείλει. . . Ἐσκέφθην εὐθὺς τὴν πρόρρησιν τῆς Ἀθιγγανίδος, ἣτις δυστυχῶς ἐπληθήθει. Ἐμέτρησα τὰς πληγὰς μου. Εἶχον ὀκτὼ καιρίας μὲν ἀλλ' οὐχὶ καὶ θανασίμους· τὸ χονδρὸν ἐπανωφώριόν μου ἐμετρίασε τῶν μαχαίρων τὰς πληγὰς. Τὸ αἷμά μου δὲν εἶχε παύσει ἐκρέον καὶ ἤμην ἐξησθενωμένος καὶ ἀδύνατος. Ἠκροάσθην. Ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἤδη φύγει πρὸ πολλοῦ. Ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης οὐδεμία ἀνθρωπίνη φωνὴ ἤκούετο. Πᾶσαι αἱ κεφαλαὶ τῶν στρατιωτῶν μου ἦσαν ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατοπέδῳ. Προσεπάθησα νὰ ἀποσπασθῶ ἀπὸ τοῦ δυσώδους πηλοῦ εἰς ὃν ἤμην κεχωσμένος καὶ τὸ κατάρθωσα μόλις μετὰ μίαν ὥραν πόνου καὶ κόπου, ὀδηγούς ἔχων τὰ ἴχνη μου, ἅτινα εἶχον καταλίπει ἐμβαίων. Πάντοτε ὑπῆρξα ἀτρόμητος, μάλιστα δὲ ὁ σκληρὸς κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος μὲ εἶχε καταστήσει σχεδὸν ἀναίσθητον καὶ ὅμως ὅτε ὑψῶν τὴν κεφαλὴν ἀνω τῶν καλαμώνων τοῦ τέλματος ἔρριψα τὰ βλέμματά μου ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς σφαγῆς ἐφρικίασα ἀκουσίως. Προῦχώρησα καὶ προσκόπτων εἰς τὰ κέφαλα πτώματα ἠσθανόμην τὴν φρικὴν μου διπλασιαζομένην καὶ δὲν ἠδύναμην νὰ πιστεῦσω ὅτι μόνος ἐγὼ ἠθέλον ἐπιζῆσει. . . . Ἀμφέβαλλον σχεδὸν περὶ τῆς ὑπάρξεώς μου οὕτω θαυμασίως διασωθείσης.

Αἶφνης ἔρρηξα κραυγὴν ὑπὸ ἀπεριγράπτου καταληφθεὶς τρόμου. . . . Μὲ εἶχε συλλάβει τις τὸν βραχίονα. Στρέφω καὶ βλέπω χαλκόχρουν ἀρναούτην ἐπισείοντα τὸ *γιαταγάρι* του προσβλέποντά με καὶ μειδιῶντα μειδιάμα φρικώδους χαρᾶς.

— Ἐγὼ καλὰ ἐκατάλαβα ἔλεγεν, ὅτι μᾶς ἔλειπε μία κεφαλὴ· τὸ σκότος μᾶς ἐμπόδιζε νὰ τὴν κόψωμεν χθές. . . . Λοιπὸν ἐγὼ θὰ τὴν κόψω σήμερον.

Καὶ ἐξηκολούθει γελῶν καὶ παρατηρῶν με διὰ τοῦ βλέμματος ἐκείνου τοῦ πνέοντος φόνου καὶ αἵμα, δι' οὗ τὸ αἰμοβόρον θηρίον ἐπιβλέπει τὴν λείαν του. Ἦμην καταβεβλημένος καὶ δὲν εἶχον πλέον δύναμιν ἢ διὰ παρακλήσεις.

— Ἀκουσον, τῷ λέγω διὰ φωνῆς διακοπτομένης ὑπὸ λυγμῶν, γύμνωσέ με, λάβε τὸ ὠρολόγιόν μου, τὰ χρήματά μου, τὴν στολήν μου, ἀλλὰ μὴ μὲ φονεύσῃς.

— Πάντα ταύτα εἰς ἐμὲ ἀνήκουσι, μὲ εἶπεν, ἀλλὰ μοὶ χρειάζεταιαι πρὸς τούτους ἡ κεφαλὴ καὶ εἶναι ἀκριβὴ, διότι εἶσαι λοχαγός. . . ἀξίζει δύο τάλληρα.

Καὶ ἤρξατο ἀποκόπτων τὰ κομβία τῆς στολῆς μου.

Ἦμην ἄοπλος, ἄνευ ὑπερασπίσεως, καὶ εἰς τὴν ἐλαχίστην κίνησίν μου ἠδύνατο νὰ μοῦ διαπεράσῃ τὸ σῶμα διὰ τῆς σπάθης του. Αἱ παρακλήσεις λοιπὸν ἦσαν ἡ μόνη μου ἐλπίς. Ἔπεσα πρὸ τῶν ποδῶν του, λαμβάνων δ' αὐτὸν ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ σώματος τὸν ἐνηγκαλίσθη μετὰ ζέσεως.

— Ἐλέησόν με, ἀνέκραξα ἡ οἰκογένειά μου εἶναι πλούσια· αἰχμαλώτουςόν με μόνον, φέρε με ζωντανὸν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον καὶ θὰ λάβῃς πολλὰ καὶ πλοῦσια λύτρα.

— Δὲν ἔχω καιρὸν νὰ χάνω, εἶπεν ὁ ἀρναούτης καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς μὲν μὲ ἔλαβεν ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς, ἐν δὲ συγχρόνως διὰ τῆς δεξιᾶς προσεπάθει νὰ μοῦ γυμνώσῃ τὸν τράχηλον καὶ ἤδη ἀπέσπα τὴν καρφίδα τὴν συγκρατοῦσαν τὸν χιτῶνά μου.

Ἐγὼ ἐξηκολούθουν κρατῶν αὐτὸν ἐνηγκαλισμένον. Αἶφνης ἠσθάνθη εἰς τὴν ζώνην του σκληρὸν τι πρᾶγμα, ὅπερ ἐστενοχώρει τὸ στήθος μου. Ἦτο σιδηροῦν σφυρίον. Καὶ ὁ ἀρναούτης μοὶ ἔλεγεν:

— Ἔλα δὲ μείνε ἡσυχος καὶ δὲν θὰ ὑποφέρῃς πολὺ.

Τότε διὰ βιαίας τινὸς κινήσεως ἀπέσπασα τὸ σφυρίον ἀπὸ τῆς ζώνης του καὶ ὑποχωρήσας δύο βήματα τῷ κατήνεγκα φοβεράν πληγὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετώπου· ἐκεῖνος ἐκλονίσθη, ἐγὼ ἐπανέλαβον τὴν πληγὴν καὶ ἔπεσε νεκρός. Ἀφρημένος καὶ καταβεβλημένος ὑπὸ τῶν συγκινήσεων τούτων ἐσυρόμην πρὸς τὰς ἐμπροσθοφυλακὰς ἡμῶν, ὧν ἔβλεπον τὰ ὄπλα λάμποντα εἰς τὸν ἥλιον καὶ ἔφθασα εἰς τὸ στρατόπεδον. Πάντες ἔφευγον βλέποντές με ὡς φάσμα. Τὴν αὐτὴν νύκτα κατελήφθη ὑπὸ δεινοῦ πυρετοῦ, παρελήρουν καὶ μετηνέχθη εἰς τὸ Νοσοκομεῖον.

Μετὰ ἑξ ἑβδομάδας εἶχον θεραπευθῆ ἐκ τοῦ πυρετοῦ καὶ τῶν τραυμάτων μου καὶ ἐπανήλθον εἰς τὸ στρατόπεδον. Πρῶτη πάντων μὲ ἐπεσκέφθη ἡ ἀθιγγανίς, ἣτις ἐκτελοῦσα τὸ σόιχημα μοὶ ἔφερε τὸν συμφωνηθέντα ἐκλεκτὸν οἶνον.

— Αἱ λοιπὸν βλέπεις, μαῦρε Βοημικὴ κόραξ ὅτι ἐκέρδησα, εἶπον εἰς τὴν Ἀθιγγανίδα, ἐκεῖνη δ' ἀπεκρίθη·

— Ἡ μοῖρα διέλυσε δ,τι ὁ οὐρανὸς εἶχε μ' ἀναγγεῖλει.

Δὲν ἐτόλμησα νὰ τῇ ἀντίπω, διότι ὁ ὀφθαλμὸς τις, ἠκτινοβόλει καὶ ἐφαίνετο θριαμβεύσασα καὶ τοι ἠττηθεῖσα. Κατὰ τὴν ἀνοήσιαν μου εἶχε προείπει ἰκανὰς προφητείας, αἵτινες ἐξετελέσθησαν ἀκριβῶς· ἄπας ὁ στρατὸς ἐθαύμαζε καὶ ἡ μάντις ἀπέκτησε μέγιστον κύρος.

Ε'

Μετὰ τινὰς ἡμέρας μᾶς ἔφθασαν δύο πρόσφυγες χριστιανοὶ, δύο Σέρβοι λιποτακτήσαντες ἐκ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἵνα διαφύγῃσι δεινὴν ποινὴν. Μόλις εἶδον τὴν ἀθιγγανίδα τὴν ἀνεγνώρισαν καὶ διεκήρυξαν ὅτι συχνὰ ἤρχετο νύκτωρ εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον προδίδουσα τὰς κινήσεις ἡμῶν. Τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην ἀκούσαντες ἐξεπλάγημεν, μᾶς ἐφάνη μάλιστα ἀπίθανος.

— Ἀδύνατον, εἶπεν ὁ ἀρχηγός, ἡ γυνὴ αὕτη νὰ εἶναι κατάσκοπος. Πολυλάκις ἀνεθήκαμεν εἰς αὐτὴν σπουδαιοτάτας ὑπηρεσίας καὶ τὰς ἐξετέλεσε πάντοτε πιστότατα καὶ ἀκριβέστατα.

Ἄλλ' οἱ πρόσφυγες ἐπέμενον βεβαιοῦντες μεθ' ὄρκου ὅτι πολλὰκις ἦσαν παρόντες ὅτε ἡ γυνὴ αὕτη συνεφάνει μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ὅτι συχνάκις τὴν ἤκουσαν περιγράφουσαν τὰ σχέδια ἡμῶν, ἀποκαλύπτουσαν τοὺς σκοποὺς μας καὶ συμβουλεύουσαν προσβολὰς ἐναντίον ἡμῶν. Εἶχε, προσέθεσαν, καὶ τουρκικὸν διαβατήριον συνιστάμενον ἐκ σημειῶν τινῶν καὶ ἀριθμῶν. Ἡ πίστις ἡμῶν ἐκλονίσθη καὶ ἡ ἀθιγγανίς συνελήφθη. Τὸ διαβατήριον εὑρέθη ἐπ' αὐτῆς ἦτο ἀπόδειξις ἐναργής. Ἡ μάντις ἐδικάσθη εὐθὺς καὶ κατεδικάσθη εἰς θάνατον.

Πολὺς λόγος ἐγένετο ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐκ τούτου. Αἱ προρρήσεις τῆς μάντιδος ἤρχοντο εἰς τὸν νοῦν πάντων, ἕκαστος δ' ἐπεθύμει ὅπως πρὶν ἢ θανατωθῆ δώσῃ τὴν λύσιν τῶν προρρητικῶν αὐτῆς αἰνιγμάτων.

Ἐγὼ αὐτὸς μετέβην καὶ τὴν ἠρώτησα περὶ τῆς παραδόξου προρρήσεως, ἣν μοὶ ἔκαμε καὶ μοὶ ἐξήγησε τὰ πάντα.

— Διπλῆν ἔκαμνον κατασκοπεῖαν, μοὶ εἶπε, καὶ οὕτω διπλᾶ ἐκέρδαινον, διὸ καὶ δικαίως τιμωροῦμαι. Οἱ ἀρχηγοὶ μοὶ ἐνεπιστεύοντο τὰ σπουδαιοτάτα, οἱ στρατιῶται ἐρχόμενοι νὰ μὲ συμβουλευθῶσι μοὶ ἀπεκάλυπτον ἅλλα. . . Ἐκτὸς δὲ τούτου εὐτυχεῖς τινες συμπτώσεις συνεπλήρουν τὰ λοιπὰ. Ἴδου ἡ τέχνη μου.

— Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶχον ἀνάγκην νὰ τὸ μάθω, διότι πάντοτε ἐπίστευον ὅτι εἰς τὰς προφητείας σας ἡ ἀπάτη εἶναι τὸ πᾶν, ἡ δὲ τύχη μηδέν. Ἀλλὰ περὶ τῆς προφητείας σου ἣτις ἀνεφέρετο εἰς ἐμέ. . .

— Ἴδου ἡ ἱστορία τῆς· ἤθελον νὰ κατορθωθῆ ἐπιτυχία τις μεγάλη διὰ νὰ ἀποκτήσω φήμην καὶ ἐξέλεξα ὑμᾶς. Προσδιώρισα κατὰ τύχην τὴν ἀπαισίαν ἡμέραν.

— Ναί, τὴν 20 Αὐγούστου.

— Καὶ ὅταν ἐπλησίασε, μετέβην εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τούρκων καὶ παρώτρυνα αὐτοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἔφοδον. Ἐγνώριζον ἤδη ὅτι τὸ σύνταγμα σας ἔμελλεν ἐκείνην τὴν νύκτα νὰ ὑπερασπισθῆ τὰς προφυλακὰς.

— Ἀλλὰ δύο ἀξίωματικοὶ προηγοῦντο ἐμοῦ.

— Τὸ ἐγνώριζον καὶ τοῦτο. Ἐπῆρα καλὰ τὰ μέτρα μου. Εἰς τὸν ἕνα ἐπώλησα ὄξυνόν οἶνον, καὶ ἀφ' οὗ τὸν ἔπιεν ἔπεσεν ἐν τῷ ἄμα ἄρρωστος.

— Ἄλλ' ὁ δεύτερος, οὗ τινος ὁ ἵππος ἐκάμφθη καὶ ὅστις ἔθραυσε τὸ γόνυ του;

— Ἐνῶ προητοιμάζετο πρὸς ἀναχώρησιν τὸν ἐπλησίασα, προσεφέρθη νὰ κρατήσω τὸν ἵππον του καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἐνοήσῃ ἔχωσα εἰς τοὺς ῥώθυνας τοῦ ἀτυχοῦς ζῶου τεμάχιον ἀνημμένης ὕσκας.

— Ἐνόησα. Ἄρκεϊ. Οὕτω πως προλέγει τις εὐκόλως τὴν μοῖραν.

* M.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Τῆ 12 λήξαντος μηνὸς ἐπανελήφθησαν ἐν Μυκῆναις δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας αἱ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Σταματάκη. Ἐν τῷ λιθίνῳ κυκλοτερεῖ περιβόλῳ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ παρὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς, ἀνεκαλύφθη τάφος ἀρχαῖος ὅμοιος πρὸς τοὺς πέρυσιν ἀνακαλυφθέντας, κείμενος πρὸς βορρᾶν τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος. Ἐν αὐτῷ δ' εὐρέθησαν τὰ ἐξῆς κατὰ τὴν ἀποσταλεῖσαν σημείωσιν τοῦ κ. Π. Σταματάκη. 1) Φιάλη χρυσῆ μόνωτος. 2) Δύο χρυσᾶ κοσμημάτα περικνημίδος. 3) Τέσσαρα χρυσᾶ κοσμημάτα, ἀποτελοῦντα ὄρμον. 4) Τριάνοντα ἤλοι χρυσοῖ, ἀνήκοντες εἰς τελαμῶνα. 5) Τρία ξίφη χαλκᾶ. 6) Ἐν κομβίον λαβῆς ξίφους ἀλαβόστρινον. 7) Ἐνδεκα ξιφίδια χαλκᾶ, ὧν δύο ἔχουσι τὰς λαβὰς κεκοσμημένας δι' ἤλων χαλκῶν ἐπικεχρυσωμένων. 8) Τέσσαρες χαλκαῖ λόγχοι δοράτων. 9) Ἀγγεῖα χαλκᾶ ὀλίγα συντετριμμένα. 10) Ἀγγεῖα πήλινα πλεῖστα συντετριμμένα, ὧν ἐν ἐξήχθη σῶων. Ὁ τάφος ἐμπεριεῖχε δύο νεκροὺς κεκαυμένους. Τὰ κρανία αὐτῶν ἐξήχθησαν εἰς τεμάχια, τὰ ὅποια δύνανται συγκαλλώμενα νὰποτελεσθῶσιν. Οἱ δύο νεκροὶ εὐρέθησαν τεθαμμένοι βλέποντες πρὸς ἀνατολὰς, ἐνῶ ὁ πέρυσιν ὑπὸ τοῦ κ. Σλήμαν εὐρεθεὶς ἔβλεπε πρὸς δυσμὰς. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξακολουθοῦσιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῶν τάφων.

— Γενομένης πρό τινος σκαφῆς ἐν τῇ ὀπισθεν τῆς Σιναιῆς Ἀκαδημείας πλατεῖα τῆ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημείας πρὸς κατασκευὴν κήπου ἀνευρέθησαν λείψανα ἀρχαίου ὕδραγωγείου.

— Ἐν Πειραιεῖ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀμήρου πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ δημάρχου κ. Τρ. Μουτσοπούλου γενομένης πρό τινος σκαφῆς πρὸς ἐνθεσιν θεμελίων ἀνευ-

ρέθησαν ἱκανὰ λείψανα ἀρχαίου τείχους καὶ τινα Ἀθηναῖκά τετράδραχμα τῆς πρὸ τοῦ Περικλέους ἐποχῆς ἐκ τῶν κοινοτάτων.

— Κατασκευαζομένης ὁδοῦ ἐν Χαλκίδι ἀπὸ τοῦ παρὰ τὴν Ἀρέθουσαν στρατοπέδου εἰς τὴν πόλιν ἀνευρέθη παρὰ τὸν Βένη-Βαχτσέ θεμέλιον ἀρχαίου τείχους· ἐκεῖ που ἄλλοτε εἶχεν ἀνευρεθῆ μουσαϊκὸν σωζόμενον ἔτι.

— Ὁ γνωστὸς ὡς ἐπιτετραμμένος τὴν ἐποπτείαν τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν γερμανὸς διδάκτωρ Hirschfeld ἤτο ἐσχάτως ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐνθα ἐμελέτησε τὰς ἐν Λονδίῳ καὶ Ὁξωνίῳ ἐλληνικὰς ἀρχαιοτήτας. Παρασκευάζει δὲ σύγγραμμα περὶ τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῆς του ἀποστολῆς.

— Ὁ διδάκτωρ κ. Γουστάβος Καῖρτε (Koerte) ἀφίκετο ὡς ἔκτακτος ἐταῖρος τοῦ ἐνταῦθα Γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου. Τακτικοὶ δὲ ἐταῖροι ἀφιχθησόμενοι προσεχῶς ἔσονται οἱ κκ. Μιλχαῖφερ, de Rohden, Löschke καὶ Furtwängler. Αἱ συνεδριάσεις τοῦ ἰνστιτούτου ἀρχονται τὴν πέμπτην 1/13 Δεκεμβρίου ἐπέτειον ἑορτῆν τῶν γενεθλίων τοῦ ἀρχαιολόγου Βίγκελμαν.

— Ἐταῖροι τῆς Γαλλικῆς σχολῆς κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἔσονται οἱ κκ. Θωμάς Ὀμμὸλ, Ἰούλιος Μάρτα καὶ Παῦλος Γιράρδ ἐκ τῶν περυσινῶν, νέοι δὲ προσῆλθον οἱ κκ. Beaudouin καὶ Haussoullier καὶ ὁ ἀρχιτέκτων κ. Loviot ὡς ἔκτακτος ἐταῖρος. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ λοιποῦ οἱ ἐταῖροι τῆς σχολῆς Ἀθηνῶν θὰ διατρίβωσι τρεῖς μόνον μῆνας ἐν Ἰταλίᾳ καὶ οὐχὶ ἔτος ὡς πρότερον, καὶ λήγοντος τοῦ Δεκεμβρίου ἀφικνεῖται καὶ νέος ἐταῖρος ὁ κ. Pottier. Ὁ διευθυντῆς τῆς σχολῆς κ. Δουμὼν ἀφικνεῖται ἐντὸς δεκαπενθημέρου, τότε δὲ θὰ ἐπαναληφθῶσι καὶ αἱ συνεδριάσεις τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἑλλ. Ἀλληλογραφίας τοῦ ἐν τῇ Γαλλικῇ σχολῇ.

— Τὸ γ' τεῦχος τοῦ 6' ἔτους τοῦ περιοδικοῦ τῆς Γερμανικῆς σχολῆς ἐξεδόθη περιέχον τὴν ἐξῆς ὕλην:

Καῖλερ. Ἀττικὰ ψηφίσματα τοῦ 4' ἡμίσεος τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος. Β'. Φὸν Λόνρ. Ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα εἰς Ἀσκληπιὸν καὶ Ὑγίαιαν.

H. Röhl. Ἐπιγραφαὶ ἐκ Μήλου καὶ Ῥόδου.

Καῖλερ. Ἡ νοτία κλιτὺς τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας. Δ', Γ'.

Μιλχαῖφερ. Αἱ ἐν Σπάτα ἀνασκαφαί.

Καῖλερ. Τρεῖς ὄροι ὑποθηκῶν ἐκ Σπάτα.

Σπ. Π. Λάμπρου. Περὶ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀμφιθεάτρου.

Ἀνάλεκτα.

— Τὸ ὄγδοον τεῦχος τοῦ δελτίου τῆς ἐλληνικῆς ἀλληλογραφίας τὸ καὶ τελευταῖον τοῦ Α' τόμου ἐκδοθησόμενον κατ' αὐτὰς περιέχει τὴν ἐξῆς ὕλην: Duchesne καὶ Collignon. Ἐκθεσις περὶ ἀρχαιολογικοῦ ταξιδίου εἰς Μικρὰν Ἀσίαν.

Νερούτσου. Ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἱστάμενος ὀβελίσκος.

Ἰουλιου Μάρτα. Ἐπιγραφαὶ ἐκ Σπάρτης.

Φουκάρ. Ἀπόσπασμα Ἀθηναϊκοῦ ψηφίσματος.

Βαγέ. Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Ἀττικῆς.

Γενικὸς πίναξ τοῦ ἔτους 1877.

— Τὰ μέλη τῆς Οὐγγρικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρίας ἀνεκάλυψαν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ κόμιστος Erdödy ἐν Freistadt, τέσσαρα ἀρχαῖα ἔργα τουρκικὰ περιέχοντα ἕμμετρον ἱστορίαν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους. Ἀποδίδεται δ' εἰς τοὺς τόμους τούτους ἡλικία τεσσάρων αἰώνων.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα δύο συνεκροτήθησαν τακτικαὶ συνεδριάσεις καὶ τέσσαρες ἀνεγνώσθησαν διατριβαί.

Τοῦ κ. Α. Λασκοράτου ἐπιτίμου ἐν Κεφαλληνίᾳ μέλους, *δοκίμιον ποιητικῆς*.

Τοῦ κ. Ἰγνατίου Μοσχάκη τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους, *μελέτη περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ*.

Τοῦ κ. Θεοδώρου Φλογαίτου τακτικοῦ παρέδρου μέλους, *περὶ ὑπνοβασίας καὶ ὑπνολογίας*.

Τοῦ κ. Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους *περὶ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου καὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων*.

Ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ἤρξαντο τῇ 27 Νοεμβρίου δημόσια μαθήματα. Κατὰ τὸ ἐκδοθὲν πρόγραμμα παραδίδουσιν ὁ κ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης *ἐρμηνείαν τῶν ἱερῶν Γραφῶν κατ' ἐκλογὴν*, ὁ κ. Θεόδ. Φλογαίτης *συνταγματικὸν δίκαιον*, ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος *ἀρχαῖς φυσικῶν ἐπιστημῶν*, ὁ κ. Ἀναστάσιος Στούπης *φυσικὸν δίκαιον*, ὁ κ. Ἰω. Χ. Βάμβας *ὕγιεινὴν*, ὁ κ. Ἀριστείδης Ρ. Πραγκαβῆς *γεωγραφίαν* καὶ ὁ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρος *ἐλληνικὴν ἱστορίαν*. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα μαθήματα διδάσκονται τὴν ἑσπέραν ἀπὸ ὥρας 7—8 πλὴν τῆς Παρασκευῆς ὠρισμένης διὰ τὰ ἀναγνώσματα, τὸ δὲ μάθημα τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν Γραφῶν κατὰ Κυριακὴν ὥρα 1 1/2—2 1/2.

Ἡ κ. Μαρία Γεραλοπούλου προσήνεγκε τῇ ἐν Ἀθήναις σχολῇ τῶν Ἀπόρων Παίδων δρ. 560, ἀνεγράφη δὲ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν δωρητῶν.

Ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου συνέστη εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν κκ. Ἀρ. Ρ. Πραγκαβῆ, Μ. Κατσιμπάκη καὶ Ν. Δεικτάκη ὅπως προβῆ εἰς τὴν ἀγορὰν οἰκίας διὰ τὴν σχολὴν τῶν Ἀπόρων Παίδων καὶ τὸν Σύλλογον.

Προτάσει ἰκανῶν μελῶν ἀπεφασίσθη ὅπως τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου κατὰ Κυριακὴν προσέρχονται καὶ ἀσκῶνται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Σκοπευτήριον.

Ἐξελέχθησαν μέλη τακτικὰ ἐνεργὰ μὲν οἱ κκ. Ἀντώνιος Πεταλάς, Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος καὶ Νεοκλῆς Καζάκης· τακτικὰ παρέδρα δὲ οἱ κκ. Στέ-

φανος Σπράττ καὶ Ἀναστάσιος Βυζάντιος, ἀντεπιστέλλοντα δὲ οἱ κκ. Θεόδωρος Marzials ἐν Λονδίῳ καὶ Γεώργιος Α. Ἀλεξανδρόπουλος ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐπίτιμον ὁ κ. Π. Βουγιούκας. Μετετέθη δ' ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν τακτικῶν παρέδρων μελῶν εἰς τὰ τακτικὰ ἐνεργὰ ὁ κ. Κωνστ. Χ. Βάμβας.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΙΣ. Κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἔνεκα τοῦ θέρους διακοπείσων συνεδριάσεων τῆς Ἀγγλικῆς βασιλικῆς γεωγραφικῆς Ἑταιρίας ὁ πρόεδρος αὐτῆς σὶρ Ρούθφορντ Ἀλκοκ ὠμίλησε περὶ τῶν τελευταίων ἐν Ἀφρικῇ γενομένων ἀνακαλύψεων. Ὁ Στάνλεϋ εἶπεν, ἐπεράτωσεν εὐτυχῶς τὸ κοπιῶδες ταξείδιόν του ἀναμέσον τῆς Ἀφρικῆς. Τὸ ταξείδιον τοῦτο καὶ ἡ ἀνακάλυψις τοῦ δρόμου τοῦ ποταμοῦ Κόγκου εἶναι τὰ μέεγιστα γεωγραφικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Διότι ὁ ποταμὸς Κόγκος ἐκβάλλων εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν θά διευκολύνῃ τὸ ἐμπόριον καὶ θά ἀνοίξῃ νέαν ὁδὸν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν προϊόντων τῶν τροπικῶν καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν αὐτῶν μετὰ τῶν προϊόντων τοῦ πολιτισμοῦ. Οὕτω δὲ τρία τινὰ ἐπιτυγχάνονται, ἥτοι ὁ ἐκπολιτισμὸς τῆς Ἀφρικανικῆς φυλῆς, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ κατάργησις τῆς δουλείας. Ἐκεῖνο ὅπερ ἔλλείπει εἶναι αἱ μεγάλα ὁδοί, οἱ σιδηρόδρομοι καὶ οἱ τηλεγραφοί, τοῦτο ὅμως εἶναι ζήτημα χρημάτων μόνον, ἀπὸ τῶν μεγάλων δὲ θαλασσίων ἀνακαλύψεων τοῦ 19 αἰῶνος δι' ὧν ἀνεφύθη ἡ ὁδὸς τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Κίνας καὶ τοῦ Νέου κόσμου μεγαλήτερον ἐκκλησιαστικὸν κατόρθωμα τούτου δὲν ἐγένετο.

* *

ΤΕΧΝΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ. Οἱ ἡμέτεροι ἀναγνωσταὶ ἐνθυμοῦνται τὰ περὶ λαλοῦντος τηλεγράφου γραφέντα ἐν σελ. 453. Ὁ λαλῶν οὗτος τηλεγράφος *τηλέφωνον* ὀνομασθεὶς ἐνήργησεν ἐσχάτως ἐπιτυχῶς μετὰξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας. Δύο ἀκουστικὰ κέρατα συνδεόμενα δι' ἠλεκτρικοῦ σύρματος ἐτοποθετήθησαν τὸ μὲν ἐν Σαιν-Μαργαρέτ ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς ἀκτῆς πλησίον τοῦ Λούβρου καὶ ἐν Σαγκάττ πλησίον τοῦ Καλαί ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς. Λόγοι ἀντηλλάγησαν οὕτω μετὰξὺ τῶν δύο ἀκτῶν, τὰ δὲ ἀποτελέσματα εὐηρέστησαν κατὰ πάντα τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῶν τηλεγραφικῶν γραφείων Καλαί καὶ Λούβρου.

— Ἐν ταῖς ἐκθέσεσι τῆς γερμανικῆς χημικῆς ἑταιρίας τοῦ Βερολίνου ἐδημοσιεύθη βραχεῖα, ἀλλ' ἀξία λόγου διατριβὴ τοῦ ἡμετέρου κ. Ἐρμμανουὴλ Δραγοῦμη ἐπιγραφομένη *Πρόχειρος σημείωσις περὶ μεθόδου τινὸς πρὸς καταμέτρησιν τῆς θερμοκρασίας*. Ἡ νέα δὲ αὕτη μέθοδος ἦν προτείνει ὁ κ. Δραγοῦμης πρὸς ἀκριβεστέραν καὶ ταχύτεραν καταμέτρησιν τῆς θερμοκρασίας σώματός τινος, οἷον ὑγροῦ συνίσταται εἰς τὴν σύγχρονον χρῆσιν δύο θερμο-

μέτρων, ὧν τὸ μὲν νὰ ἔχη θερμοκρασίαν ὑψηλοτέραν, τὸ δὲ κατωτέραν τῆς εἰς μέτρησιν προκειμένης. Ἐκθέτει δ' ἔπειτα προχείρους τινὰς λεπτομερείας περὶ τῆς μεθόδου του καὶ ὑπισχνεῖται τὴν ἐπικάληψιν καὶ ἄλλων πειραμάτων καὶ τὴν περαιτέρω θεωρητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀντικειμένου.

— Ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἐντομολογικοῦ καὶ μελισσοτροφικοῦ συλλόγου παρασκευάζει ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως ἐν Παρισίοις περιεργον περίπτερον ἐν ᾧ θὰ ἐκτεθῇ τῷ 1878 πλήρης συλλογὴ πάντων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν ὠφελίμων ἐντόμων καὶ ἰδίως τῶν μελισσῶν καὶ τῶν προφυλακτικῶν μέσων παντός εἴδους κατὰ τῶν βλαπτικῶν ἐντόμων. Τὸ περίπτερον τοῦτο, μετὰ τὴν παγκόσμιον ἔκθεσιν τοῦ 1878 θὰ μείνῃ ὡς διαρκῆς ἔκθεσις τοιοῦτου εἴδους ἀντικειμένων καὶ θὰ χρησιμεύῃ εἰς δημόσια μαθήματα περὶ τῆς μελισσοτροφίας καὶ τῆς ἐντομολογίας.

— Κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις ἔκθεσιν τοῦ 1878 γενήσεται διεθνὲς βοτανικὸν συνέδριον οὗ αἱ συνεδριάσεις ἀρχονται τῇ 4]16 Αὐγούστου 1878.

* *

ΑΠΟΓΡΑΦΙΚΑ. — Τὰ λεωφορεῖα ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1876 ὄντα 649 ἐν συνόλῳ διέτρεξαν ἐκάστην ἡμέραν 59743 χιλιόμετρα καὶ τὸ ἔτος 21, 167,111 χιλ. ὑπολογιζομένου ὅτι ἕκαστον λεωφορεῖον διέτρεξεν ὁδὸν 91 χιλιομέτρων καθ' ἐκάστην. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μετενεχθέντων ἐπιβατῶν ἀνέρχεται εἰς 306,762 τὴν ἡμέραν καὶ 111,250,663 τὸ ἔτος. Ἐκαστος ἐπιβάτης ἐπλήρωσε κατὰ μέσον ὄρον 18 λεπτά. Τροχιοδρόμων ἢ ἀμερικανικῶν σιδηροδρόμων γραμμαὶ ἦσαν 39 διατρέχουσαι 3588 χμ. τὴν ἡμέραν ἢ 1,309,620 τὸ ἔτος. μετῆνεγκον δ' ἐπιβάτας 12,631,660. Ἄν προσθῶμεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους τοὺς διὰ τῶν ἀμαξῶν, ἰδιωτικῶν λεωφορειῶν, σιδηροδρόμων τοῦ γύρου (banlieue), ἀτμοπλοίων ἐπὶ τοῦ Σηκουάνα μετενεχθέντας ἐπιβάτας ἔχομεν ἐν συνόλῳ 250,000,000.

— Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδριάσει τῆς ἐν Παρισίοις ἰατρικῆς Ἀκαδημίας ὁ D. Lunier, ἐπιθεωρητὴς τῶν φυλακῶν, ὑπέβαλεν ἔκθεσιν καθ' ἣν—ἡ Γαλλία πρὸ δέκα ἐτῶν πίνει ἐνιαυσίως 500 ἑκατομ. λίτρων οἶνον, ἀναλογοῦσι δὲ 120 λίτραι ἐπὶ ἐκάστου ἀνθρώπου.— Γενικῶς χρήσις γίνεται τοῦ οἴνου μόνον ἐν 72 ἐπαρχίαις, καὶ μεταξὺ τούτων εἶναι 15, ἐν οἷς μόνον 38—80 λίτραι ἀναλογοῦσι ἐπὶ ἐκάστου.—Τοῦ ζύθου ἡ χρῆσις ἠῤῥησεν ἐπικαισθητῶς. Ἐν ἔτει 1829 ἀνελόγουν 8 1/2 λίτραι ἐπὶ ἐνὸς κατοικοῦ, σήμερον ἡ ποσότης ἔφθασεν εἰς 22 λίτρας. Ζῶθον κατὰ τὸ γεῦμα μεταχειρίζονται μόνον αἱ συνορεύουσαι τῷ Βελγίῳ ἐπαρχίαι, ἐντεῦθεν δὲ ἀναλογοῦσι 75—200 λίτραι ἐπὶ ἐκάστου προσώπου. Ῥακὴν πίνουσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὅπου δὲν ὑπάρχει οἶνος· ἀξίον δὲ σημειώσεως ὅτι ἐν ἐπαρχίαις ὧν κύριον προῖον ἡ ῥακὴ, οὐδόλως γίνεται χρῆσις αὐτῆς. Δι' ἀριθμῶν δεικνύεται ὅτι ὅπου πλείον χρῆσις οἰνοπνευμάτων, ἐκεῖ καὶ πλείονες ἐγκληματαὶ καὶ φρενοβλαβεῖς.